

OMENII MARI AI ROMÂNIEI

ION-VODĂ CEL CUMPLIT

AVENTURILE, DOMNIA, RESBÓIELE, MÓRTEA LUI; ROLUL SEŬ
ÎN ISTORIA UNIVERSALĂ ȘI ÎN VIÉȚA POPORULUI ROMÂN.

(1572 — 1574)

*Cu un portret, trei planuri de bătăliă, o chartă militară, un desen
de atac, două genealogii, o gravură de costum și două fac-simile.*

DE

B. PETRICEÎCU-HASDEU

Ainsi d'un peuple entier je feuille-
tais l'histoire !

Livre fatal de deuil, de grandeur,
de victoire....

Ast-fel resfoiam istoria unui popor
întreg : carte fatală de doliu, de mă-
rire, de victorie !

Victor Hugo, *Oda Ubi defuit
orbis.*

EDITIUNEA II

BUCURESCI

EDITURA LIBRĂRIEI CAROL MÜLLER

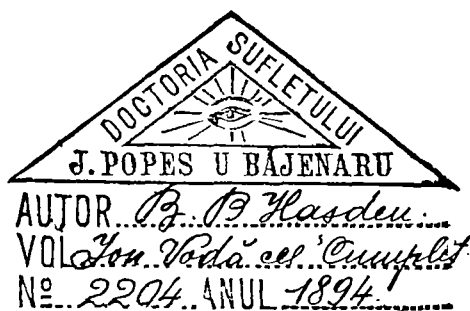
53, Calea Victoriei (Colț cu Pasagiul Român)

1894

Ión-vodă cel Cumplit
www.dacoromanica.ro

TIPOGRAFIA «GUTENBERG» IOSEPH GÖBL, STRADA DÖNNEI, 23-25.

PREFATA LA A 2-A EDITIONE

Sînt acum aprópe 30 de anî, la 1864, în casele lui Mircousch din Piața Teatrului, am scris pe «Ion-Vodă cel Cumplit».

Eram tîner și scrieam așa cum nu mai sînt în stare de a scrie astăzi; dar tocmai de aceea, reproducînd lucrarea mea de atunci, o las cum a fost, fără a cuteza să îî îmbătrînesc tinerețea, căci orî-ce adaos ar fi un benghiu, orî-ce scurtare o sbîrcitură.

Fără a adăoga, fără a scurta, fără a schimba textul, mî-am permis totuși a șterge pe tăcute căte-va micî scăpări din vedere, carî nu ating întru nimic nici caracterul organic peste tot, nici diapasonul de expresiune în parte. Orî-ce operă

literară este pînă la un punct o icónă a autorului; dar într'un portret, fie originalul bătrîn, fie tînăr, nu e nevoie de a păstra o jubruliță trecătoare.

27 Septembre 1893.

HASDEU

PREFAȚA PRIMEI EDITIONI

Istoricul este un uvrier și un artist tot-d'o-dată.

Ca uvrier, el adună; ca artist, el dă brutei materii acea sublimă espresiune, care face că statuele lui Canova și curțile Alhambrei nu sînt din pîtră, că Madonna lui Rafael nu este o pînză și o scîndură imbuibată de nesce sucuri vegetale.

Sculptorul, pictorul, arhitectul, sînt numai artiști: ei lasă vulgului sarcina provisiunii.

Istoricul, din contra, el singur strînge, singur scote pîtră, țese pînză, taiă scîndură, ferbe culorî; și apoi tot el singur sculpă, edifică, pinge!

De aceea sînt destui sculptorî, destui arhitectî, destui pictorî; de aceea sînt pré-pușinî istoricî.

Unî grămădesc, fără a avé geniul de a creà;

cel mai mulți creă, fără să fi avut rebdarea de a grămădi.

Unii fac temelie fără edificiu, alții fac edificiu fără temelie.

La Români, am văzut pe neobositul Șincai colindând cu desagi pe spate, pentru a culege un chaos de petice, bune și rele, prețioase și netreb-nice.

Am văzut pe atăția «Bolintineni» clădind mereu pompoase palaturi în aer.

Bălcescu, numai neuitatul Bălcescu, fu un adevărat istoric, un adevărat uvrier și artist al nostru; dar vai! mărtea îl seceră tocmai atunci când crisalida devenia flutur.

Pe când toți imberbiți din giuru-ne se laudă a fi *ascultat* pe ilustrațiunile profesionale dela Berlin și dela Paris, fie-ne permis nouă a avea o mândrie mult mai modestă: noi am *auzit* pe Bălcescu.

Mai întâiu de toate, în curs de mai mulți ani îngropându-mă în biblioteci și archive străine și naționale, strînsei în sudoarea feței grămădi de material, în legătură directă și indirectă cu obiectul acestei cărți.

Apoi supusei indigesta proviziune la trei scalpeluri de artă: critică, perspectivă și colorit.

Scopul criticii este de a desmormînta adevărul.

Ast-fel, mă decisei o dată pentru tot-d'a-una

a nu mă basa decât numai pe izvóre, adecă pe mărturiî contimpurane, adesea oculare, limpedite prin confruntauîni şi prin analise.

Nu vë voiü oferi nici o aserţiune, pe care să n'o justifice o notă în josul paginei; iar decă citaţiunea ar fi pré lungă pentru a puté încăpé acolo, căutaţi-o mai la vale: în Desvoltări analitice séu în textul Pieselor documentale.

Perspectiva se cuprinde întru a despune tóte părţile întregului așa, încât să nu vë întimpine lacune esenţiale alătura cu detalie superflue; nimic să nu fie de prisos, nimic să nu fie des-cusut; cele importante să reésă în relief pe primul plan, cele secundare să se umbréscă pe planul al doilea, cele accesóre abia să mijéscă mai încolo.

Tabloul cată să aibă un *fond* séu *cer*: la începutul operei schiţarăm în câte-va cuvinte generale starea Europei de atunci.

Apoi apare figura cea curat românescă a eroului; şovăesce din depărtare, cresce şi se caracteriséază din ce în ce mai bine apropiându-se de ţintă, aci îea proporţiuni gigantice şi . . . perde cumpétul!

Dar priviţi-o chiar în pulberea căderii: ea tot încă este mult mai mare, decât tremurândii pigmei, cari calcă sub piclóre cadavrul!

În fine, când eroul nu mai este, spectatorul urmăresce cu fiori, cum se prevale una după alta majestósele creațiuni ale stinsului geniú, pîn'ce un funest intuneric înfășură tot orizontul.

Mai remâne o speranță: învierea morților !

Atari fură principiele criticei și ale perspectivei noastre : judecăți inși-vě, decă am fost în stare, seú mai bine, decă avui noroc de a le ținé credință.

Încât privesce coloritul, sciú atăta, că inima simțla în adâncul seú ceea ce scriea condeiul ; iar când inima simte, condeiul devine scurt, laconic, iute ca bătăile pulsului . . .

28 Februar 1865.

INTRODUȚIUNE

Europa în a șéptea decime a secolului XVI.

Propter illa quae al'q id significant, etiam ea quae nihil significant atteruntur: solo enim vomere terra proscinditur, sed ut hoc fieri possit, etiam caetera aratri membra sunt necessaria.

În favórea punctului principal se măcină câte ce-va accesoriu, precum tot-părțile plugului sînt n aperate, deși numai ferul cel lung servește a brîzdui și a_mîntul.

St. Augustin, *De Civ. Dei*; XVI, 2.

§ 1.—Guizot, în studiul seú asupra lui Shakespeare, începe povestirea prin o lungă digresiune despre Adam și Eva.

Sîntem măi discreți: scriind istoria lui Ion-vodă, ne mărginim a arunca măi înteiú o repede călătúrá numai asupra Europei și numai în momentul precis.

După ce ast-fel ne vom fi familiarisat cu organismul mașinei întregi, ne va fi lesne apoi a înțelege acea mică parte din ea, care ne preocupă în specie.

§ 2.—Spania ajunsese pentru o clipă a fi Statul cel mai puternic de pe continentul european.

Sub sceptrul monarcului dela Madrid se grupaseră toate provinciile mauresce, castillane și arragoneze, Portugalia, Sicilia, Sardinia, Neapole, Neerlandele și America.

Nici un principe nu poseda un teritoriū atât de întins: nici un principe nu primia un venit atât de colosal; nici un principe nu avea nesce generali atât de abili.

Și cine ôre era acel fericit păstor al popórelor?

Fiiul marelui Carol V, micul Filip II.

Prin două pécate mortale el sfărmă pentru tot-d'a-una pedestalul măririi spaniole: prin fanatism religios și prin ura democrației.

Neerlandele erau protestante și autonome; Filip II aședă în ele o inquisițiune contra dușmanilor catolicismului și o spîndurătoare contra dușmanilor absolutismului; Neerlandeșii rădicară stégul revoltei, și Filip perdu pe cei mai industrioși și cei mai culți dintre supușii seî.

Anglia era reformată și constituțională; Filip II porni s'o strivescă prin forța brută, și perdu în luptă totă marina Spaniei.

În Franța creștea partitul ughenotilor; Filip II cheltuișe milióne pentru a aduce esterminațiunea lor și, drept rezultat, vėdu încoronându-se acolo un principe ughenot: Enric IV.

În fine, el muri desprețuit de toți, póte chiar de sine însuși, lăsând finanțele secate, armata demoralisată, teritoriul desmembrat, națiunea ofticată

§ 3. — Impėrat al Germaniei era Maximilian II,

una din acele figure flegmatice, atât de ereditare pe tronul austriac încât le-ai pute crede că sînt una și aceeași persoană nemuritoare, ca Dalai-lama din Tibet.

Tributar al Porții Otomane, bătut de o mână de Poloni, înfruntat de un prințușor din Transilvania, el nu sciu să merite nici măcar deviza cea de furcă a dinastiei habsburgice: «Alții combat; tu te căsătorești, fericito Austriă! alții dobîndesc regate prin sabie, tu prin zestre!»

§ 4. — În Franța domnia regele Carol IX.

Greșesc: el nu domnia.

Domnia mumă-sa Caterina Medici; domnia ducele de Guise; domnia principele de Condé; domnia papa; domnia Calvin; domnia tîtă lumea.... afară de regele Carol IX.

Un singur eveniment, de genul aceluia prin care se ilustrase ôre-cînd Ierostrat, face să trăească în istoriă numele acestui somnoros Neron.

Cine ôre nu se infioră, numai cînd i se pare că aude cuvîntul «La Saint-Barthélemy» ?

În dece rînduri Carol IX se aruncase în brațele partitului papistaș al Guisilor, și iar în dece rînduri intinsese o mână de înfrățire partitului calvin al lui Condé: în dece rînduri se silise a scutura tirania maternă a Caterinei Medici, și iar în dece rînduri sărută lanțurile ce-l sugrumau; pînă ce într'o ți, vreū să ȑic într'o nôpte, desperat de conștiința nulității sale, el se hotărî a dovedi lumii ce pôte un rege: 30,000 de Francesi fură măcelăriți prin cea mai mărșavă trădare!

Se ȑice — orróre ! — cîncă însuși principele ar fi ucis vr'o căți-va cu propria sa mână!

Peste puțin, el muri în vîrsta de 24 de ani: jucăria

partitelor, calău al supușilor seî, enigmă pentru posteritate!

§ 5. — Un frate al acestui Carol IX fu ales rege în Polonia, aruncată de curînd în anarhiă prin mórtea lui Sigismund-August.

Reposatul principe fusese sfiicios : tremura de Turci, tremura de Moscoviți, tremura de Tătari; dar se distinsese prin prudența administrațiunii, prin protecțiunea literelor, prin o toleranță religiósă nepilduită în celelalte State catolice.

Noul rege tremura și el de Turci, de Moscoviți, de Tătari; dar pe lângă astea, mai adause o supremă incapacitate administrativă, un superb despreț pentru literatura națională, o ură fanatică pentru tot ce nu era sancționat de scaunul apostolic dela Roma....

Enric de Valois aduse în Polonia moda haînelor scurte și a danșurilor parisiane: atâta!

§ 6. — Moscovia era o imensă pădure, prin care sălta o fiéră selbatică, numită Ivan cel Gróznic.

Porecla de Gróznic e pré móle pentru a caracteriza pre acest curios principe: era mai bine a se dice «Ivan cel Nebun».

Urcat pe tron în etatea de 4 ani, sub tutela unei mume desfrîinate; de 'ntâiî insultat de amanții țarinei, apoi corupt de lingușitorii puterii; născut cu o inimă impresionabilă, inveninat prin aerul ce-l respirase din lógên, rănit de unii și zădărît de alții; nu e de mirare, déca el își perdu mințile.

Șahul Persiei îi trimisese în dar un elefant : țarul îl tăiă în bucăți, fiind-că bietul animal nu vru să stea în genuchî de 'naintea majestății moscovite.

Pe patul morții, el cugeta.... cum să violeze pe noru-sa.

Aceste două exemple sînt de ajuns.

Cu toate astea, el smeri pe Poloni, pe Suedi, pe Tătari; deveni spaîma Otomanilor, lăţi hotarele ţerii sale.... dar cum? prin devotamentul cel bestial al Moscoviţilor, pe cari îi biciuia fără ca ei să obosască de a se gudura cu umilinţă, lingînd călcăile stăpînului!

El-insuşi, nici o dată nemine nu-l veđu măcar în apropierea unui câmp de bătălie.

§ 7. — Dela Muscal trecem la Turc.

Marele Soliman, principe demn de apoteosă, nu mai era: îi urmă fiu-seu Selim.

El făcu câte-va cuceriri; dar victoriile sale, ca şi acele moscovite, erau o consecvenţă a forţei naţionale interne, nu a geniului princiar.

Selim, tot ca Ivan, nu sciea ce este o bătălie.

Administraţiunea se afla pe mâinile vizirului şi ale unui favorit.... Ovreu!

Sultanul nu eşia din harem, închinînd mereu frumuseţilor circasiene cupe cu vin de Malvasia.

În cronicile turce el este cunoscut sub porecla de «cel Beîv».

§ 8. — Italia, într-o cît nu o cotropiră armele spaniole, asculta pe un popă şi pe un neguţitor: Roma şi Veneţia.

Dar papatul deveni abia o slabă umbră a trecutei sale măririi: raţiunea îşi redobîndi o mare parte din terenul ce-î usurpase superstiţiunea; Luther sgudui pîn' în fundamente tronul Hildebrandţilor; mai totă Germania. Anglia, jumătatea Franţei, jumătatea Poloniei, îmbrăţişară lumina protestantismului, şi numai Spania mai rămânea neclintită în orbul său devotament către păpuşeria catolică

Ne mai putând a dicta legi lumii, papa Grigoriu XIII reformă calendarul.

Veneția de demult nu mai era dictatricea comercială a Europei: descoperirea lui Vasco di Gama și cea a lui Columb strămutară sceptrul mărilor în mâna Spaniolilor și a Portugesilor.

Acum ea priimi o nouă și teribilă lovire: Turcii cu-prinseră Chiprul și Cicladele.

Căderea Veneției nu se poate atribui necapacității unui monarc, căci era o republică aristocratică; dar e cu atât mai trist că între mulțimea capetelor ce o cărmuiau nu-și rădică fruntea nici un cap.

§ 9. La bariera opusă a Europei, în Suedia și Danemarca, doi regi incinseră o luptă de esterminare.

Pentru ce?

Pentru că fie-care din ei pretindea să poarte pe sigiliu una și aceeași emblemă!

Energica națiune scandinavă cădu în copilărie.

§ 10. -- E ciudat a țice, că fu un moment, în care singurul principe adevărat mare, din câți conduceau atunci popoarele cele mai civilizate sau cele mai puternice ale Europei, era o femeie.

Regina Elisabeta înflori marina, comerțul, literatura Angliei.

Regina Elisabeta sfărmă colosul spaniol.

Regina Elisabeta zdrobi idolatria papistașă.

Regina Elisabeta fundă *Unirea* britanică...

§ 11. — Acesta este inventarul capetelor coronate în momentul ce ne preocupă.

În Spania, în Germania, în Italia, în Suedia, în Danemarca, în Polonia, în Rusia, în Turcia.... vedem sceptru-

rile mănuite de popi, de copii, de zero, de nebuni, de bețivi

Tocmai atunci, într'o țerișoră română apare un principe, pe care numai cea mai neagră trădare îl putu opri de a nu da o altă față Europei, fundând pe Peninsula Balcanică un nou imperiū latin.

Un mare administrator!

Un mare politic!

Un mare general!

I

AVENTURIERUL

Elefantul, oricât de junc, se face respectat de cei-lalți locuitori ai codrului. Șerpele din ziua nașterii amenință cu veninul acului seș. Regii, din lăgân, își simt puterea înăscută de a cărmui nămul omenesc....

Calidasa, drama *Vicrama*
și *Urvashi*.

§ 1. — După Ștefan cel Mare domni fiu-seu Bogdan cel Chior; după Bogdan cel Chior fiu-seu Ștefan cel Tânăr; acesta murind fără urmași, de aci înainte se jăcă pe scena istoriei moldovene o lungă tragedie de lupte între feluriți copii naturali, eșii din trupina domnăscă.

§ 2. — Erau mulți acei copii naturali ! erau mulți, căci Românii, strămutați din Italia și așezați în Dacia deja în epoca decăderii anticei moralități romane, aduseseră cu sine din prima patriă nesce idei cîudate asupra legămîntului căsătoriei ; nesce idei, pe cari nu le putu stărpi în țera noastră lumina creștinismului, și cari apoi,

firesce, deveniră cu atât mai țepe, cu cât mai mult le înrădecina deprinderea și mersul timpului.

În imperiul roman din zilele lui Traian familia era o jucărie.

Măritișul perdu cu totul primitivul caracter sacru și solemn care-l distingea sub republica romană, și ajunse a fi o însoțire *per usum*: așa îl numesc legile imperiale.

«Era o simplă învoelă din ambe părțile, lipsită de orice consecrațiune civilă sau religioasă, și prin care nici unul dintre soți nu se credea îndatorat într'un mod «serios.» ¹⁾

Inse, ceia ce-și permiteau toți Români, fălindu-se cu origina lor din destrămata Romă imperială, trebuia să fi fost permis de dece, de o sută de ori mai mult Românilor celor cu forța în mână: pe când unui simplu țeran i se dedea facultatea de a schimba femeie peste femeie, cununându-se în toate zilele, cu aceea numai ca pentru fie-care nou divorț să plătească visteriei suma de 12 bani ²⁾; tot atunci vă puteți închipui sau, mai bine,

1) Schmidt, *Essai historique sur la société civile dans le monde romain* (Strasbourg, 1853, in-8); p. 36: «C'était un simple «consentement mutuel, sans aucune consécration ni civile ni religieuse, et par lequel ni l'un ni l'autre des époux ne se croyait «sérieusement engagé.»

2) Gratiani, *De Ioanne Heraclide Despota Vallachorum principe* (Varsaviae, 1759, in-8); p. 21: «Matrimonia viri vel minimis de causis saepe solvunt remisso uxori nuncio pensisque fisco duodecim denariis.» Autorul vizitase hotarele Moldovei către 1565. — Verancsics, *Oesszes munkai, koezli Szalay* Pest, 1857, in-8); p. 85: «Licet enim eis omnibus communiter et duas et tres uxores habere, nobilibus ac potioribus etiam plures, vaivodis vero quot «volunt, liberum est.» Autorul cunoscuse în persoană pe Petru Rareș.

nu vă puteţi închipui, cât de întinsă cată să fi fost latitudinea principilor români în privinţa măritişului!

Unii din ei, bună-ură Stefan cel Mare, avură câte cinci sau şese femei legitime, — cele nelegitime nu se mai numeră, — imitând ast-fel pe faimosul străbun Mecenate, despre care moralistul roman dicea: «s'a insurat in o miă de rînduri!» ³⁾

Unde demoralisaţiunea naţională se pogoră la o asemenea tréptă, acolo ar fi comic de a mai căuta mărginiri legale contra copiilor nelegali, cari formaū ca şi majoritatea poporului: e de mirare numai cum de mai fiinţau ómenii cununaţi, după ce rezultatele cununiei perduseră orî-ce fel de prestigiu, posteritatea din flori devenind de o potrivă în drepturi cu acea din biserică, ba încă de cele mai multe ori nelegitimitatea aşedându-se cu mândria pe tronul ţerei!

§ 3. — Ştefan cel Mare, Bogdan cel Chîor, Ştefan cel Tîner, fie-care din ei n'a trecut cu vederea de a lăsa din parte-î mai mulţi copii naturali, aruncaţi prin bordeile pescarilor, prin prăvăliile neguţitorilor, ba pînă şi prin pădurile cele nestrăbătute ale Basarabiei, unde locuiau celebrii prin vitejia lor Codreni şi nu mai puţin celebrele prin frumuseţea lor Codrence.

Trei din acei «spurii» — cum îi numiau vechii Romani, — implură un semi-secol din istoria Moldovei.

Stefan cel Mare uitase in lume un bastard, pe Petru Rareş, care, deja într'o vîrstă înaintată, mai bine de 20 de ani după mórtea părintelui seū, apucând domnia, se aretă unul din cei mai ilustri principii români, iubit

3) Seneca, *Epistola CXIV*: «qui uxorem millies duxit.»

în intrul țerei, gróză pentru străini, și muri lăsând fiilor sei tronul Moldovei.

Atunci retăcia un alt bastard, al lui Bogdan cel Chior ⁴⁾, Alesandru Lapușnenul: formându-și un partit în țără și intrând în fruntea unei oștiri străine, el ucise pe vėru-seu, fiul lui Rareș; zugrumă pe mătușă-sa, văduva lui Rareș ⁵⁾; și pe vėra sa, fiia lui Rareș, și-o luă femeia, zidind pe temelia acestor monstruosități un nou regim atât de sângeros, încât contimpuranii îl asemena cu al regelui Diomed din anticitate, care își hrănia caii cu carnea ómenilor. ⁶⁾

În tot cursul domniilor bastarde a lui Petru Rareș și apoi a lui Alesandru Lăpușnenul, un al treilea bastard, în așteptare de a domni și el la rindul său, creștea necunoscut în străinătate: fiul lui Ștefan cel Tânăr din femeia unui Armén numit Serbega.

§ 4. — În plecările și chiar în esteriorul lui Ión se resfrânse tiparul părinților.

Caracterul tătâni-seu cronica țerei îl zugrăvesce în următorul mod: «acest Ștefan-vodă cel Tânăr întru tot «semena cu firea moșu-seu lui Ștefan-vodă celui Mare, «că la resbóie îi mergea cu noroc că tot isbîndia, și lu-

4) Documente inedite din *Archiva Statului*, din cari unele am publicat în *Archiva istorică a României*, nr. 155, 181, etc.

5) Cronica moldovenescă din 1566, publicată în Wojcicki, *Biblioteka starozytna pisarzy polskich* (Warszawa, 1843, in-8), t. 6, p. 65: «dal stara zone Piotra Vojevoey udawic.» Acest fact s'a omis în letopisețul lui Urechfa.

6) Lunig, *Orationes procerum Europae* (Lipsiae, 1713, in-8; p. 352-6: «Oratio Alberti Lasci ad Milites Polonos, cum eos adversus Alexandrum, Valachiae Principem, in aciem duceret, habita anno 1561.»

«crul seî îl sciea a'î purta, măcar că era tînăr de ڭile, «și era om mănios, și pré lesne versător de sânge.» 7)

Vitejia, agerimea minții și cruđimea trecură ca moștenire paternă în natura lui Ión.

Dela mumă-sea, de altă parte, el căpetâ o figură cam armenescă, fêtă închisă, pěr des și negru ca pēna corbului; nas coroiat într'o formă orientală, ce-va ca nasul famosului Attila, după cāt îl cunoșcem de pe monete 8); o frunte înaltă, lată în rădecină și strimtându-se în parțea superiōră: frunte frumósă, dar neromânescă.

Poporul, după naționalitatea mumei, îl numi Ión Armenul, întocmai precum Alesandru-vodă fu Lăpušnén, ca fiiu al unei Lăpušnence, saū precum Petru-vodă fuse Rareș, după porecla mumei sale 9): bastardul nu are tată.

§ 5. — În 1561, deja în vîrsta aprópe de patru-đeci de anī, străcurați în obscuritate, Ión ne apare de o dată pentru prima óră.

Atunci se clătina pe tron cumplitul Lăpušnén, amenințat de cătră un Iacob Despota, Serb înrudit de pre muieri cu dinastia domnescă.

Era timp, ca Ión să-și aducă a minte, cum-că și el este fiiu de domn din Moldova, avēnd drepturi egale cu ale Lăpušnénului și mai mari decăt ale lui Despota.

El începu a da semne de viēță.

Pe cānd Despota curta pe magnatul Laski, Ión se adresa cătră un alt magnat, nu mai puțin puternic: Firlei.

Într'un stat aristocratic electiv ca Polonia, regele era

7) *Letopiseșile*, t. 1 p. 156.

8) *Acta Eruditorum* (Lipsiae, 1720, in-4); p. 215.

9) *Letopiseșile*, loco supra: «Petru Măjarul, ce l'aū poreclit Rareș, după numele muierii».

nemic, magnații erau tot; ei stăpânau în administrațiune, dispunând în adunări legislative de voturile cumperate ale numeroșilor boierinași săraci; ei stăpânau în armată, conducând numeroase stéguri feudale proprie; ei aveau curți ale lor, rivalizând cu curtea regală și adesea întrecând-o prin splendore și prin mulțime. Regele, fiind unul, se temea de ei, pe când ei, fiind mulți, nu se temeau de nimene ¹⁰⁾.

Laski reușise a introduce pe Despota în Moldova, fugărind de acolo pe Lăpușnenul; Firlei, mai puțin întreprinzător, scăpă ocasiunea de a înălța pe prietenul său Ión; dar ne ajunge a cunoște de o cam dată legătura lor amîndurora: magnatul polon era luteran, partisan aprins al Reformei, cap al tuturor protestanților din Polonia ¹¹⁾; și e învederat că, pentru a pute căpeta grațiile sale, Ión trebuia să se fi arătând și el amic al doctri- nelor lui Luther.

Acésta fu prima cunoscută apostasiă a eroului nostru, carele, în tot cursul vieței sale, trecea neconținut dela o lege la alta, schimbându-le asemenea haînelor.

§ 6.—Vedînd moleciunea lui Firlei, Ión plcă din Polonia și apare în Crim, refugit la curtea hanului, unde captivéză simpatia moscenitorului tronului, Mehmed Calga,

10) Filon, *Histoire de l'Europe au XVI siècle* (Paris, 1838, în-8); t. 1. p. 439: «Le roi n'était en Pologne que l'instrument de la noblesse. Tandis que partout ailleurs la royauté, jadis faible et impuissante, s'était élevée par degrés au-dessus des résistances féodales, la couronne polonaise, autrefois souveraine et absolue, était insensiblement tombée sous le joug aristocratique».

11) Gratiani, *De scriptis invita Minerva* (Florentiae, 1745-6, în-4.); t. 2, p. 181: «Firlejus Palatinus Haereticus caputque Haereticorum erat».

pe care cronica tătărăscă ¹²⁾ îl descrie ca pe un ilustru vitez.

Toți ómenii cu sufletele mari se inrudesce: aventurierul român plăcu principelui tătar.

Hanul se afla atunci în luptă cu Moscoviții; Mehmed-Calga conducea oștile tătărăscă; pe semne și amicul seú Ión, însoțindu-l în acele expedițiuni, se va fi distins prin eroicul sânge rece și teribila putere a brațului, cari îl făcură mai în urmă atât de gróznic pe un câmp de bătăliă; e mai mult decât probabil; orî-cum să fie, legătura între Mehmed-Calga și Ión deveni atât de strînsă, încât, la plecarea lui Ión din Crim, Mehmed-Calga îi dete în 1563 o scrisóre cătră regele polon Sigísmund-August: «te rog fórte mult să bine-voesci a ținé în grațiile tale pe acest fiiú de domn din Moldova». ¹³⁾

§ 7.—Polonia era ca și tributară Tătarilor.

În toți anii regele trimitea hanului, sub numele de peșcheș, bani, postavuri, metăsării, felurite produceri ale manufacturei.

Frica Polonilor era cu atât mai legitimă, cu cât hanul Devlet-Ghiraí își făcuse un mare nume prin succesele sale militare: Tătarii îi daseră pompósa poreclă de «Cuceritor al țerilor».

Prin urmare, Ión avea dreptul de a crede, că recomanđatiunile tătărăscă îi vor da roduri.

Zădarnică speranță!

Regele primi scrisórea, zimbi lui Ión, dar în loc de a-i da o óste, cu care să-și cucerescă tronul strămoșesc,

12) Publicată în extracte rusesă în *Zapiski Odeskago Obsczestva Istorii i Drevnostei* (Odessa, 1844, in-4); p. 385.

13) Obolenskii, *Kniga posolskaia W. K. Litovskago s 1545 po 1572* (Moscu, 1843, in-4) p. 222.

el i-ar fi răspuns, credem noi, cam după următorul tipic : «caută un magnat, care să te ducă în Moldova, precum Laski dusesse pe Despota; acel magnat lesne va sci să răspundă inaintea celor-lalți confrăți dir adunarea națională; érá la cas, decă ne va amenința Turcul, ne vom scusa, că nu e culpeșă țera, nici eú, nici camera, ci e vinovat un singur nobil, turburător de ordinea publică».

§ 8. — Ión nu se mai adresă cătră magnați, căci unul era Laski, cei-lalți erau nesce Firlei; el nu mai stăruia nici pe lângă nesce regi țari în vorbe și slabi în fapte, ca Sigismund-August; pentru o bucată de timp îi perdem urmele. În acel interval o teribilă tragediă se juca în Moldova: Despota fu resturnat și ucis de cătră un Ștefan Tomșa; Ștefan Tomșa fu resturnat și fugărit de cătră Alexandru Lăpușnénul, căruia sultanul bine-voi a-i întorce domnia Moldovei; toate acestea se petrecură în curs de câte-va luni.

Când sângerorul Lăpușnén se reaseđa pe tron, de o dată noi revedem pe Ion; și unde? la Viena.

§ 9. — Germanii aflându-se în necurmată luptă cu Turcii, împăratul Maximilian II se bucură de ocasiunea de a avé la curtea-i un pretendent românesc, pe care să-l țină ca o schînteia de revoltă dunărenă.

El dede lui Ión un serviciu în armata austriacă, și-i promise, în gura mare, 7 sau 8 mii de óste, pentru ca în fruntea lor să alunge pe Lăpușnénul din Moldova.

Erau numai promisiuni, simple promisiuni, promisiuni curat nemțesci.

Cu toate astea, Pórta Otomană începu a se cam îngriji.

Un céuș fu espediat la Viena cu aparența negociațiu-

nilor cu Maximilian, dar mai cu sémă pentru a atrage cum-va la Constantinopole pe periculosul Ión.

Céuşul îi descrie perfidia şi debilitatea Nemţilor, cari sciū numai a făgădui şi pe cari Turcii îi înfrânseseră în atâtea rînduri; îi zugrăvi generositatea şi puterea sultanului, pentru care e o nemică tótă de a da Moldova, ba şi de ce ţeri ca Moldova, la cel mai de pe urmă sclav al seú; in fine, îi asigură munţi de aur din partea sultanului.

Ión păţise deja cu creştinii în Polonia şi avuse a face şi cu mahometanii în Crim.

El se încredu în cuvintele céuşului, fugi în taină din armata austriacă, trecu Dunărea, şi éta-l în Constantinopole.

§ 10. — Popórele orientale adórá frumuseţea fizică, cu care Mahomet îşi împoporase paradisul.

Ion avea o statură uriaşă, o constituţiune vînósă, o înfeţişare bărbătésă, în care se vedea că ferbe puterea ¹⁴).

Aşa déră, figura eroului nostru produse acum asupra Turcilor efectul ce-l produsese mai 'nainté asupra Tătarilor.

Vizirul Mehmed-Socoli, — dice agentul frances în raportul seú cătră curtea parisiană — «făcënd cunoscinţă cu Ión îl primi fórte bine, în aşteptare de a-l recomanda sultanului.»

Dar nu trecu nici o lună de zile şi, cu tótă amicia vizirului, politica Porţii Otomane ceru depărtarea lui

14) Gorecki, *Descriptio belli Ivoniae, Voivodae Valachiae* (Francofurti, 1565, in-8); p. 23: „vir procerae staturae, facie decora, oculis gracilibus quodammodoque minacibus, toto corpore lacertosus, viribus pollens.“

Ión : pe de o parte, sultanul strîngea oști pentru a merge contra imperatului Maximilian și, prin urmare, avea trebuință de a mîntîne în linisce provinciile Turciei; pe de altă parte Lăpușnénul, reședat prin oștile turcesci pe tronul Moldovei, se arăta în a duoa sa domniă mai Turec decât Turcii¹⁵⁾ și, prin urmare, avea dreptul de a cere ca sultanul să nu protégă pe un pretendent rival.

Ión fu trimis la insula Rodos.

§ 11. — Aci, în patria șerpilor și a trandafirilor, cunoscută la Greci sub numele de Makara, adevărată țară fericită; aci, unde fie-care pîtră, fie-care pesceră, fie-care colnic, conserva încă próspețe suvenirî și urme de eroismul cruciaților Ierusalemitanî; aci Ión petrecu un an și mai bine.

Sultanul Suleiman cel Mare muri în 1566, și-î succese fiu-seu Selim II.

Tot atunci se auzi din Moldova, cumcă Lăpușnénul, pe semne pentru pedépsa crimelor sale, slăbi în corp, perdu vederile¹⁶⁾, și cădu într'un fel de copilărie periodică, mai tristă decât însăși mórtea.

Profitând de aceste ocaziuni, vizirul Mehmed-Socoli, remas la putere, chîmă din esil pe amicul său Ión.

§ 12. — Petrecerea lui Ión în Constantinopole, în curs de trei sau patru ani, ne presintă date foarte sigure, dar pe cari noi nu le putem esplica.

15) Orzechowski, *Quincunx, to iest Wzor korony Polskiej* (sine loco, 1564, in-8); p. 74: „Oto teraz Alexander Woloszyn wygnaniec, „zturczywszy sie wojuie Woloska ziemię, wykorzeniaiac z niey ko- „rzen i tez macice wszystkiego plemienia i narodu Woloskiego, a „Tureckim narodem wszystkie ziemie Woloska osadzaiać..

16) Okolski, *Orbis Polonus* (Cracoviae, 1641, in-f); t. 2, p. 227: „debilitate oculorum et corporis consumebatur,“

Aventurierul ne apare de o dată ca milionar, ca cel mai avut comerciant de petre scumpe în capitala Turciei, întunecând prin bogățiile și luxul seü pe pașale și pe agale!¹⁷⁾

În comerț ne întimpină lucruri estraordinare, minuni puțin probabile și, cu toate astea, foarte adevărate; principiile de credit, de circulațiune, de concurență, etc. etc., acele principie, orî-cât de lărgite, orî-cât de elastice, tot încă se refușă de a ne limpezi unele mistere: neguțitorul, ca și popa, pretinde să-l credem.

§ 13. — Un German, care, peste un secol mai în urmă, scrisese prima încercare critică asupra vieții eroului nostru, observă, între altele: Ión deveni domn din prăvăliaș, precum în vechime la Romani și Sarmați plugarii se urcau la cârma Statului, său precum astă-zi în Belgia „comercianții devin capi ai marinei”¹⁸⁾.

Aceste exemple sînt frumoșe; dar Ión el însuși, de

17) Gorecki, op. cit.; p. 24: „animum ad amplam copiosamque mercaturam exercendam adjecit, cujus magnitudine ac splendore non solum in purpuratorum, qui Bassae id est capita, vocantur, notitiam pervenit, sed et ipsius Selymi.” — I. C. Bulengerus, *Historiarum sui temporis libri XXX* (Lugduni, 1619, in-f.); p. 141: „cum Ioannes ex antiqua Vaivodarum stirpe Constantinopoli mercaturam faceret, cum eo agunt (Moldavi), ut per Portam purpuratum, cui intimus erat etc.” — De Thou, *Historiarum sui temporis Opera* (Francofurti, 1610, in-f.; t. 2, p. 14; „ampla ac nobili mercatura magnam sibi inter Turcas auctoritatem conciliaverat.”

18) Schurzfleisch, *Opera historica antehac separatim edita* (Berolini, 1699, in-4 p. 710: „Ex mercatore evaderet regulus Valachorum. Olim apud Romanos Sarmatasque ab aratro acciti, qui gererent summos magistratus . . . Neque id prorsus insolens putabimus, qui sciamus, extitisse negotiatores apud Belgas, a commerciis maritimis subductos ad clavum navalis rei.”

sigur, nu cugetă vr'o dată de a imita nici pe Romani, nici pe Sarmați, nici pe Belgii.

Planul seü era mult mai prosaic.

El avea inaintea ochilor probe de ceea ce póte o marfă și, mai ales, o pétră scumpă, asupra Porții Otomane.

Cu trei-đeci de ani mai 'nainte, dăruind fiicei sultanului Suleïman un simplu gïuvaer, Petru Rareș își redobândise domnia Moldovei ¹⁹⁾.

Chiar in timpul lui Ión, un Ovreu din Portugallia, introducându-se prin mărfuri pe lângă sultanul Selim, ajunsese de o dată duce de Naxos ²⁰⁾.

Gïuvaergii schimbau un rubin pe o coronă: comerțul plăcu lui Ión; și ca să-l póta esercita și mai cu succes, el își lăpedă religiunea pentru a doua óră.

Crescut în armenism, luteranizat apoi de cătră Polonul Firlei, Ión imbrăfișă acum mahometismul.

§ 14.—Amic cu vizirul, cunoscut cu pașalele mai de frunte, familiar cu însuși sultanul Selim, el pândia cu nerebdare numai prima ocasiune pentru a apuca de mult visatul tron al Moldovei, unde, după mórtea Lăpușnénului, se instală fiuseü Bogdan, copil de 15 ani, despre care cronicarii đic că iubia doë lucruri nenaționale: glumele și pe Poloni ²¹⁾.

In chip de neguțitor, Ión cutriera neîncetat hotarele țerii, când prin Galiția, când prin Podolia, când la Prut, când la Nistru ²²⁾.

19) Relațiunea contîmpurană, publicată în *Magyar Torténelmi tar* (Pest, 1857 in-8); p. 52: „... dandoli in donno doi perle d'or-„rechia grande come doi perł moscatelli.“

20) Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Pest, 1828, in-8; t. 3, p. 563-5.

21) *Letopiseșile*; t. 1, p. 190.

22) Gorecki, op. cit.; p. 24.

Un amic devotat și nedespărțit, boerul moldovenesc Ieremia Golia, emigrat încă sub Lăpușnénul, îl însoția și-î înlesnea înțelegerea cu toți cei nemulțumiți de dominația lui Bogdan.

Se formă astfel un partid puternic, în fruntea căruia se puseră toți boierii cei mari și carele adresă o plângere către Pórta Otomană ²³).

§ 15. — Sultanul de mult aștepta o asemenea manifestațiune națională.

Bogdan era trădător oficial în privința Turciei.

În dată după mórtea părintelui său, -el încheiase un tractat cu Polonia, prin care se recunoscea vasal al regelui Sigismund-August ²⁴), și de atunci încóce medita numai asupra momentului pentru a înceta de a mai plăti tribut Turciei.

Sultanul, încurcat în luptă cu Veneția, se făcea de o cam dată că nu scie nemica, temându-se de a mai aprinde un alt războiu în părțile Dunării, la cas decât Moldovenii vor voi a susține pe principele lor.

Când scrisorile boierilor sosiră la Constantinopole, cu tânguiri contra lui Bogdan și cerënd pe Ión, sultanul se grăbi a-l trimite la Moldova.

Turcia tot se mai feriă însă de a-și atrage cum-va un

23) *Letopiseșile*; loco supra: «Aceste lucruri de hulă trăgându-se pînă la urechile vrăjmașilor la Imperația, nu cum era, ci mai pre sus le adăogea...» Isthuanffi, *Regni Hungarici Historia* (Coloniae, 168 oin-f.); p. 340: «Gravissimis prius criminibus apud Selimum ac defectione ad Polonos, crudelique insignium aliquot Turcarum caede obiecta, accusatum (Bogdanum) tacitis consiliis conjurant.»

24) Actul e publicat în Dogiel, *Codex diplomaticus Poloniae* (Vilnae, 1758, in-f.); t. I, p. 620.

resboiu din partea Poloniei: numirea lui Ión la domnia Moldovei remase secretă, și plecarea-î cătră Dunăre fu divulgată a fi pentru treburi comerciale.

Îl întovărășia numai o mică óste saú, mai bine ȕicând, o caravană de Turci, ca în chip de escortă contra nesiguranței drumurilor.

Trecând prin Tesalia și Bulgaria, Ión mai ademeni în serviciul seú o sémă de voluntari Serbi, Greci, Bulgari.

Dar în orî-ce cas, forța numerică a armatei sale nu putea întrece cifra de 4 pînă la 5 mii de ómeni.

Nici atâția nu-î trebuiaú, căci îl chiăma țera.

§ 16. — Când Ión trecea Dunărea, Bogdan cu toți ai seí se grăbi a fugi, scăpând din mânia boierilor decíși a-l estrada Turciei.

Dela Galați pînă la Sucéva nu se veđu un singur adversar.

La intrare în capitală, îl întâmpinară boierii și poporul, aclamându-l, după anticul obiceiú strămoșesc, Părinte al Moldovei», intocmai precum vechii împărați romani se numiaú «Patres patriae .²⁵⁾

Acest măreț titlu, Moldovenii îl dedeaú acelor principii, cari veniaú să-î scape de jugul vre-unui tiran: Despotă îl primise după alungarea cruntului Lăpușnen²⁶⁾;

25) Veđi *moneta lui Ion-vodă*, planșa 2, pe care Seulescu o esplica așa: «Oteț Moldovei, adecă Pater Moldaviae, că așa s'a proclamat pe sine Ión părinte.» Nu s'a proclamat, ci fu aclamat, precum urméză din descripțiunea primirii ce i se făcuse în Moldova, veđi în Lasicki, *De ingressu Polonorum in Valachiam cum Bogdano Voivoda* (ad calcem Goreckii); p. 128: „cui obviam primates profecti, salutatumque reverenter etc.” Cf. Bolliac, *Culegere de mai mulți articoli* (București, 1861, in-8); p. 88.

26) Bolliac, *Daco-Romane*, nr. 112 și 113, inscripțiunea monetei lui Despota: „Heraclidis Despotae Patris Patriae”, ceea ce se

Ion îl căpetâ prin surparea nepopolarului Bogdan, pe care, precum şiserăm, ţera nu-l putea suferi din cauza gusturilor sale pentru glume şi pentru Poloni.

§ 17. — Pe când acestea se petreceau în Moldova, Bogdan, închidându-se în cetatea Hotinului, cerşitoria sprijinul regelui Sigismund-August şi al magnaţilor amici din Polonia.

Regele făcu tot ce putu sormanul: trimise o ambasadă la Pórta-Otomană; dar ambasadorul se întorse înapoi fără nici un rezultat, afară numai că fuse luat în ris de către Ion-vodă ²⁷⁾, care 'l lăsă să trecă în linisce prin Moldova, după ce însă într'o audienţă îl regalase cu o cătătură atât de furiosă, încât bietul diplomat începuse a tremura, recunoscând că n'a veđut o altă mai înfricoşată.

În adevăr, eroul nostru avea nesce ochi mici şi negri, în cari se resfrîngeau cu o deosebită energiă şi răpediciune toate pasiunile şi toate mişcările sufletului: în momente de mulţumire prin espresiunea cea mai simpatică, în momente de mânia se impleau de sânge, fulgerând din umbra unor stufóse sprincene ce se imbinau, sburlite prin convulsiva acţiune a nervilor ²⁸⁾.

esplică prin Sommer, *Vita Jacobi Despotae Moldavorum Reguli* (Vitebergae, 1587, in-4,; p. 16: „e servitude in libertatem vocari sibi videbatur (gens Moldaviae)„.

27) Lunga descriţiune a acestei audienţe, la care a asistat însuşi Paprocki, veđi în a lui *Herby rycerstwa polskiego* (Krakow, 1584 in-4) p. 234-35.

28) Scrierea mea *Filosofia portretului lui Tepeş* (Bucureşti, 1864, in-16) p. 20-21: „e de ajuns a alătura, de pildă, portretul lui Ion-vodă cel Cumplit (1572-74) de pe moneta lui cu acel „făcut guaccio într'un format mai mare, pe pergamenă, şi care se

Magnații, cuscri ai lui Bogdan, isprăviră ce-va mai mult decât regele. Cu vai cu chiu, cum se ȋdice, ei reușiră a aduna ca la 3,000 de luptători aleși, unul ca altul, tot junci din familiile cele mai ilustre ale Poloniei.

§ 18. — Pe lingă stăpânirea Hotinului, cea mai puternică ȋntrețea a țerii, și pe lingă ajutoare polone, Bogdan, ca toți principii destronați, mai numera vr'o câți-va partizani ȋntre boieri.

Pentru a se feri de dușmani casnici, Ion-vodă îi puse pe toți sub sabie.

Aristocrația se ȋnfioră, vedând ȋn mâna Țiganilor, cari esercitaū ȋn România profesiunea de calăi, pe boierii cei mai de frunte, pe stâlpii nobilimii, mai cu sémă pe bētrânul Ionașcu Zbierea ²⁹⁾, mare vornic al țerei de jos și dintr'un nēm de cele mai antice ale Moldovei. ³⁰⁾

Capul seū se rostogoli la picioarele gadelui tocmai ȋn ziua de Pasci.

Ion-vodă vru să arete, că nu pōte fi scutela serbătorii pentru a pedepsi orice amenință siguranța Statului.

Țera mai ȋntăiu de tōte; Pascile mai pe urmă! ³¹⁾

„aia la mine. Pe monetă Ion e liniștit; sprincenele lui, bine con-
„formate, vȋdesc o frumōsă inteligență, și nimic mai mult. Pe per-
„gamenă, el e furios, el trage sabia din tȋcă: sprincenele lui s'au
„strȋns pe d'o parte d'asupra rădăcinei nasului și au ridicat ȋn sus
„capetele opuse, ca aripele unui vultur. Aci plecările morale ale
„lui Ion s'ar putȋ citi chiar numai de pe sprincene.“ — Gorecki,
op. cit; p. 24: „oculis gracilibus, quodammodoque minacibus.“

29) *Letopiseșile*; t. I. p. 191.

30) *Arhiva istorică a României*; t. I. nr. 92 etc.

31) Pentru pedepse ȋn ziua Pascilor cf. Photius, *Nomocanon*, *interprete Agylaeo* (Lutetiae Paris. 1715, ȋn-4); p. 145 (de sepulchrorum violatoribus), p. 150 (de virginum raptoribus) etc. Numai patria e uitată!

§ 19. — Noul vornic de țera de jos, Dumbravă, era de nēm mic, dar avea o inimă mare.

Ion-vodă îl însărcină a respinge invasiunea polonă³²).

Instrucțiunea, ce-î dade Domnul cu această ocasiune, ne aduce a-minte principiul marelui Scipion: «Lasă dușmanului nu numai mijlocul de a fugi, dar încă însuși înlesnesce-î calea.»

Dumbravă avea vr'o 6,000 de ostași aleși, din districtele țării de jos, Soroca, Orhei, Fălciu, din vechime renumite ca cele mai belicoase în Moldova³³); cătră cari se mai adause un contingent de Turci basarabiani, veniți, după cererea lui Ion-vodă, sub comanda sangiacului de Ak-kerman³⁴).

Cu atari oști era lesne de a sfărîma pe cei 3,000 de Poloni, azardați într'o țără străină și antipatică; dar domnul Moldovei nu avea nici un zor de a-și atrage ura unui puternic regat invecinat, a cărui amiciă, din contra, el prevedea deja că-î va pute servi la un timp de nevoie.

Ast-fel, Dumbravă primise ordinul de a cruța pe dușmani.

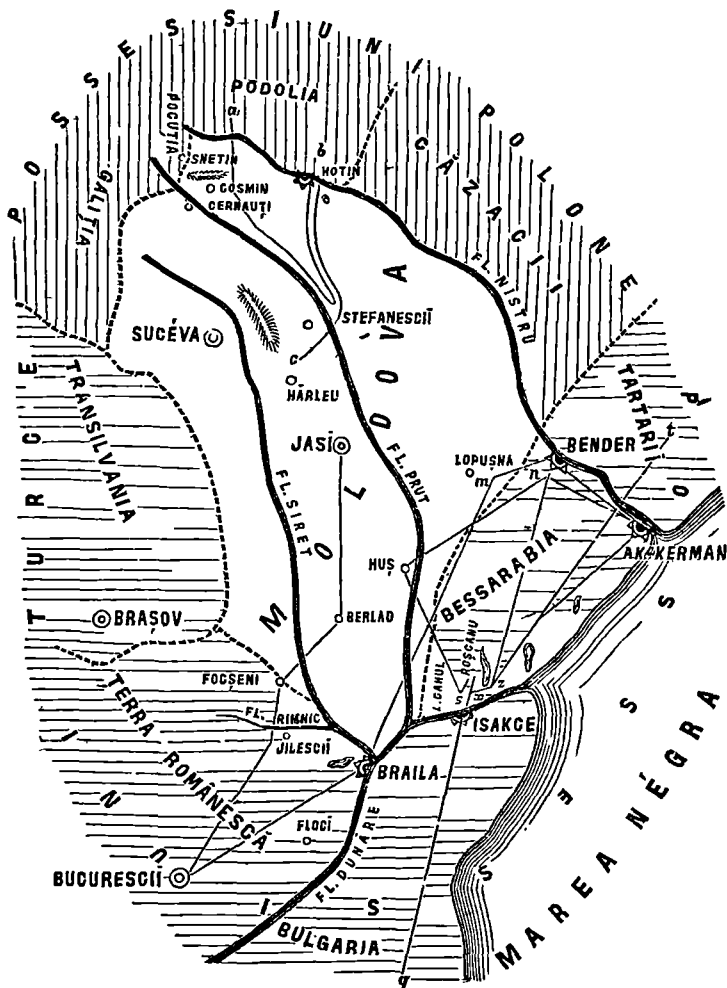
§ 20. — Polonii trecură Nistrul mai sus de Hotin și începură a se pogori spre Prut, trecând prin famosul codru dela Cozmin³⁵).

32) Lasicki, op. cit.; p. 133: «ductor Dambrova».

33) Cantimir, *Beschreibung der Moldau* (Frankfurt, 1771, în 8); p. 287—8: „Die Einwohner der untern Moldau sind bessere Soldaten und auch wildere Leute, als die uebrigen.»

34) Heidenstein, *Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti lib. XII* (Francofurti, 1672, in-f) p. 3, «aliqui etiam Turcae ac sendziakus se conjunxerant».

35) Lasicki, op. cit.; p. 133: «per silvam fagineam, quae quondam ab incolis callide succisa, nostris pernicioasă fuit, ad Prutum

Teatrul resbóielor lui Ión-vodă 1572—74.

Linia ab arêta mișcarea oștii polone în 1573.

Linia ed mișcarea vornicului Dumbravă, gonind pe Poloni.

Linia între Iași, Bêrlad, Focșani, Jilescu, Bucuresci, Brăila, punctul m, Bender, Ackerman, punctul n, Hus, punctul s, și Rogcani, mișcările lui Ión-vodă contra Muntenilor și Turcilor în 1574.

Linia qx mișcarea beglerbeyului.

Liniile converginți dela Bender, dela punctul t, și dela Ackerman spre puncturile zx, mersul sangiacului și al Tătarilor la întâlnirea beglerbeyului.

Un codru teribil!

Acolo, cu opt-zeci de ani mai înainte strămoșul lui Ion-vodă, Ștefan cel Mare. strivise flórea armatei polone; și ósele celor secerați în acea ȕi remăneaă pînă acun elocuenți marturi, formănd numeroșe movile de schelete albe pe'ntre verdéța cea viuă a arborilor.

Tot pe acolo intrase, cu ȕece ani mai'nainte, Polonul Laski, aducēnd la domniă pe Despota contra Lăpuș-nénului³⁶).

Tactica Polonilor era de a alege tot-d'a-una acea tristă cale în invasiunile lor asupra Moldovei: curagiul lor se aprindea prin simțul de resbunare; căci nu se afla nici unul din ei, a căruți familiă să nu fi plâns vre-o victimă, un tată, un bunic, între cei căduți din mână marelui Ștefan!

§ 21. — În capul Polonilor se afla Mielecki, cel mai bun general al lor de atunce³⁷), pe care, cu câte-va luni mai în urmă, ei cât p'aci erau să și'l alégă rege, numai în favórea strălucitelor sale merite personale.

Lipsit de artileriă³⁸), el trimise la Hotin de aduse

«amnem pervenere; unde misso Pilavskio centurione cum Bogdani famulis, ut Chocîmo tormenta bellica adveherent.»

36) Guagnini, *Rerum polonicarum tomi tres* (Francofurti, 1584, în-8); t. 1. p. 117: «ubi adhuc signa huius cladis infelicis ossa videlicet albertia in hac silva ipsemet vidi, cum magnificus dominus a Lasko Despotam Heraclidem in occupanda Valachia iuvaret, in cuius castris ego peditum praefectus fui, anno domini 1562». Deși cartea fu cunoscută, totuși pasagiul scăpă, nu știu cum, din vederea istoricilor noștri.

37) Starowolski, *Sarmatiae bellatores* (Coloniae, 1631, in-4); § CVIII.

38) Zubrzycki, *Kronika miasta Lwowa* (Lwów; 1844, in-8); p. 194.

tóte tunurile cetății, și apoi păși la vale pe țărmul Prutului pînă în dreptul Ștefănescilor, adecă pe aceeași liniă cu Sucéva, punctul obiectiv al invasiunii.

Aci vornicul Ionașcu Zbierea, să mai fi trăit, era să unescă óstea moldovenă din țera de jos cu acea polonă, și apoi să mérgă cu toții asupra lui Ion-vodă.

Mórtea trădătorului, de carea Mielecki se însciință pré târdiu, dărmă planul dușmanilor: în loc de Zbierea ei găsiră pe Dumbravă.

Avant-posturile moldovene, împrăștiate pe ambele țărmuri ale fluviului, se retrăgeau mereu de'naintea Polonilor și, în fine, trecură Prutul, în speranță de a-i atrage după sine asupra corpului armatei moldovene, ascuns în nesce păduri nestrăbătute mai sus de Hărlău: acolo dușmanul ar fi fost silit de a depune armele chiar fără versare de sânge.

Polonii înțelesesă greșela și, infiorați de suvenirea infernală a codrilor Moldovei, începură a da dos pe o cale mai scurtă, drept spre Hotin.

Atunci Dumbravă se puse a-i urmări, superându-i din când în când prin jucăria unor micî atacuri de avant-gardă, în care el ținea înadins tot pe Turci ³⁹), pentru ca să dea a înțelege, încât privesce pe înșiși Moldovenii, că ei ar fi bucuroși de a nu ave dușmăniă cu regatul polon.

În acest mod, ajungënd pînă la Nistru, Mielecki se rădemă de cetatea Hotinului.

Dumbravă se opri și el.

Posițiunea inamicilor devenia din ce în ce mai critică;

39) Heidenstein, loco cit.: «a nostris aliquot cum Turcis depugnatum fuisset».

ei nu puteau a se închide în fortăreță, unde caii lor ar fi perit de fîome; nu puteau furagiă, din cauza exploratorilor lui Dumbravă ce-î pîndiau în toate unghiurile; nu puteau a se întorce în Polonia, căci Nistrul se afla tocmai atunci în periodul seü de creștere....

Strinși în kingi, bieții fugari se adresară cu rugăminți către capul contingentului turc, cerënd permissiunea de a se retrage în Polonia și jurându-î de a nu se mai vîri în trebile Moldovei.

Pöte să fi fost și bani la mijloc: orientalii, începënd dela sultan și pîna la ultimul derviș, nu fac nimic fără daruri.

Öri-cum să fie, sangîacul de Ak-kerman se dede cu östea-î în laturi.

Dumbravă, credincîos politicei lui Ion-vodă, făcea chip că împuşcă în dușmani; dar în realitate glonții alunecau tot d'asupra capetelor.

În curs de cinci zile, Poloniü abia putură opera trecerea furiosului fluviü; și când se vedură, în fine, pe țermul opus, ei se îngenuchiară și mulțumiră lui D-đeu.

§ 22. — «Evenementele se repetă», — đise marele Shakespeare ⁴⁰⁾.

În đilele nöstre, Moldova privi renneindu-se o altă încercare polonă soră-gemenă cu acea din timpüi lui Ion-vodă; cu șimpla diferență, că în locul unui Mielecki era un Milkowski: precum vedeți, azardul asemenă pîna și numile capilor!

În ambele casuri o mână de ömeni nesocotiți cuteđară a infrunta o țeră.

40) *King Henry IV*; pîrt 2, äct 3, sc. 1:

«There is a history in al men's lives. . .»

În ambele cazuri Polonii, — cei din 1572 prin afișarea persoanei lui Bogdan-vodă, cei din 1863 prin proclamațiunii în țiarul *Românul*, — ne încredințau că vin ca amici, nu ca dușmani.

În ambele cazuri, Domni români, de o potrivă basați pe considerațiuni de o înaltă politică, recomandară generalilor, — în 1572 vornicul Dumbravă, în 1863 colonelul Călinescu, — de a menagia nebunia adversarilor.

În fine, în ambele cazuri, Polonii retrăgându-se cu rușine, își găsiră totuși admiratori: pe cei din 1572 îi celebrau istoricii lor naționali, pe cei din 1863, vai no! îi celebrase chiar un Român, al cărui nume îl dăm tăcerii pentru a nu huli pe cine nu ne poate răspunde!

§ 23. — Hotinul tot remase în posesiunea Polonilor.

Despre apus îl apărau muri foarte înalți și șanțuri foarte adânci; despre răsărit — stîncele Nistrului ⁴¹⁾.

Un călător, care-l visitase chiar în zilele lui Ion-vodă, îl asemenea cu Kockenhausen în Liflandia ⁴²⁾; un alt că-

41) Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens* (Wien, 1781, in-8); t. I, p. 439: «war sie auf der Abendseite mit sehr hohen Mauern und tiefen Graben, auf der Morgenseite mit dem steilen Ufer des Niesters, und rauhen Felsen von Natur befestiget» — Douza, *De itinere suo Constantinopolitano* (Lugduni Bat. 1599, in-16), p. 16: «Chotimum . . est hic Arx in edita rupe».

42) Strykowski, *Która przedtym nigdy swiata nie widziala kronika polska* (Królewiec, 1582, in-f); p. 763: «Jest Chocim zamek piekny obronny na skale, podobny Kokonhauzowi w Liflanciech, jakom sie sam obiema przypatrzyl, wszakzem jusz Turkami ossadzony widzial roku 1574; ale w nim przedsie ma wojewoda swego Borkolaba, ktory nas tam dwa kroc imieniem hospodarskim podejmowal».

lător cu Conway în Anglia ⁴³); un al treilea cu Rumili-hissar de lângă Constantinopole ⁴⁴).

O naivă tradițiune națională încredințază, că prima fundațiune a fortereței se urcă în epoca pe când Domnul Hristos umbla pe pământ⁴⁵).

Temându-se ca Poloniî să nu rețină acest bulevard al țerii, ca o basă de operațiuni în așteptare ca des-tronatul Bogdan să-și adune o altă ôste mai puternică, Ion-vodă trimise pe episcopul Isaia Radouțenul cu alți deputați de frunte pentru a neguța un tractat de pace.

Poloniî simțiră deja ce fel de braț ține cârma Moldovei.

Cu o amabilitate nepilduită pînă atunci din parte-le, ei se grăbiră a indetula tôte cererile lui Ion-vodă.

Fugarul Bogdan ar fi fost estradat, să nu fi fugit din Polonia: în lipsă-î fu remis în mânilor ambasadurilor moldoveni un frate al seî, perit apoi fără veste în robia turcescă.

Cetatea Hotinului fu înapoiată Moldovei.

Pentru a arăta tótă importanța acestei acușițiuni, căpătate atât de lesne contra speranței, Ion-vodă numi părcălabi doi bărbați, pe cari punea temeiî ca pe sine-însuși: socru-seî boierul Lupea Hurul, și cel mai intim al seî amic Jeremia Golia, cu care 'l vedurăm măn-când împreună pânea străinătății...

43) Weltman, *Kartiny svieta* (Moskva, 1836, in-4); t. I. p. 239.

44) Resmi-Ahmed-effendi, reprodus în a mea *Archivă istorică a României*; t. I. p. 183.

45) Ibidem.

II

DOMNUL

Era grato alli amici, a'li nimici terribile ; giusto con i sudditi, infedele con li esterni.....

Era iubit de amici, teribil pentru inamici, just cu supușii perâd cu străinii.....

Macchiavelli, Vita di Castruccio

§ 1.—În fine, eroul nostru se vedu stăpân liniștit al Moldovei.

Hotinul era asigurat.

Pe Turci îi avea patroni, pe Poloni — amici.

Rivalul Bogdan retăcia prin lume: din Polonia trecu la Viena, din Viena la Dresda, din Dresda la Paris, din Paris la Copenhaga, în sfârșit la Moscva, unde se povesteste că țarul, cosându-l într'un sac, l'ar fi aruncat în fluviu: pedepsă de creșut din partea unui Moscovit, dar pe care o și merita un Român vîndut străinismului!

§ 2. — Un filosof antic ȕise sînt acum do  mi  de ani: «c nd Cerul voesce a  ncredin a unui om ales o «mare misiune, el începe tot-d'a-una prin a ispi i sufletele  i cugetul se  în amărăciunea  ilelor grele;  i obq-sesce mu chi   i ósele prin lucrărĭ durero e;  i aruncă fiin a în t te lipsele s r cie   i ale nevoe ; vrea ca faptele lui să capete tot rezultate contrare celor dorite; în sf r it  i a i   inima,  i întăresce firea,  i măresce  i adaugă forțele prin o energiă, fără care el n'ar fi  ost în stare de a- i împlini  nnalta ursită» ¹⁾).

A a fu trecutul lui Ion-vodă, până a dob ndi tronul Moldoveĭ:  n curs de o jumătate de secol, el nu cuno-scuse dec t vagabunde colind r  din  er  în  er ; speran e la tot pasul am gite; dur r  morale  i muncă fizică!

Să vedem, care fu misiunea cea mare ce-   ncredin ase Cerul.

§ 3. — Armenist din l g n, luteran în Polonia, turcit în Constantinopole, Ion-vodă se ar t  creștin ortodox ca domn al Moldoveĭ, precum s'ar fi arătat catolic să fi domnit în Spani  ²⁾).

Cesar  n Galia adoră pe  e  dru ilor.

Napoleon  n Egipt se  chin  în giamia mamelucilor.

Oamenii cei mari, Cesarii  i Napoleonii, nu a  to i dec t o singură religiune: religiunea glorie , nestr mu-

1) Pauthier, *Confucius et Mencius* (Paris, 1852, în-8); p. 429.

2) Cronica turcă, tradusă în Mignot, *Histoire de l'empire ottoman* (Paris, 1773, în-12); t. 2, p. 210: «Comme il s'était fait musulman pour plaire aux Turcs, il se refit chrétien pour regagner l'affection des Moldaves». — Scrisórea vizirului Mehmed, ce am publicat-o din manuscrisă în *Archiva  storic  a Rom nie *, t. I. p. 44: «sicuti vos illum christianum putastis, ita nos turcam».

tată în fundul inimei lor ca albia mării, pe când cultul exterior se alunecă pe marginile buzelor, ca undele ce se jocă pe supra-față.

§ 4. — În mai puțin de doi ani de domniă în pace, Ion-vodă introduse în țera sa următoarele cinci reforme, afară de câte ne mai rămân pînă acum necunoscute:

1. Controlul personal al actelor emanate din cancelăria domnască;

2. Schimbarea capitalei;

3. Eliberarea poporului de jos din jugul aristocrației clericale și laice;

4. Baterea monetei naționale de aramă;

5. Stricteța contribuțiilor fiscale.

Și toate astea, Ion-vodă le făcuse fără ajutorul unei «camere legislative»: *camerele legislative* nu fac un «2 maiu».

§ 5. — Pînă la 1572 nu găsim, asupra transacțiilor în interiorul țerei, nici un document scris cu mîna domnască.

Am vedut cu ochii nostri cel puțin vr'o dece mii de documente originale: vorbim despre câte am putut vedea.

Marele logofet, ca prim-cancelar al Statului, întipăria pe hîrtia sigilul princiar în josul crisóvelor, să îl anina pe șvară de metasă cătră pergamenă; apoi uricarul, adică scribă, își subsemna numele unde-va în cîdă; și, în fine, fără vr'o altă formalitate, documentul, care putea să fi fost chiar pe o sută de moși, trecea bun dat în mînile celui în drept.

Se întempla, firesce, că marele logofet, ca om și, mai ales, ca ministru, abusa de sigilul princiar: domnul nu sciea nemica.

Ion-vodă, cel de 'ntăiu, vedînd nedreptățile ce se pu-

În primul an al domnirii sale, el schimbă, unul după altul, doi mari logofeți: cel al treilea nu mai cuteța a glumi cu încrederea lui vodă.

Ea se bucură de această prerogativă în curs de trei sute de ani, avea 16,000 de case, 40 de biserici, mai multe palaturi⁵⁾, un fluviu limpede, o pozițiune pitorească, și un castel care, cu un un secol mai înainte, respinsese totă furia unei puternice armate polone⁶⁾.

4) *Zapiski Odesskago Obschestva;*
t. 3 p. 254.

6) Bălcescu, *Magazinul istoric*;
t. 2 p. 60.

$$\frac{1}{2} \frac{d^2}{dt^2} \langle x^2 \rangle = \langle p^2 \rangle = \langle \hat{H} \rangle = \frac{1}{2} \hbar \omega$$

Încalțitura lui Ión-voadă din documentul, publicat în Arhiva istorică a României, t. 1 p. 188-4.

Totul dară se părea a-î asigura liniștita posesiune a vechilor sale drepturi, consânțite prin o triplă paragrafiă «immemorială» 7).

De o dată, peste câte-va luni de domniă, Ion-vodă strămută scaunul țerii la Iași.

Acesfa era un orașel mic și fără apă.

Domnii cei vechi, cărora le plăcea a clădi palaturi ori-unde se opriău câte doă-trei zile pe an, desfetându-se cu vînatul prin codrii învecinați, zidiseră și aci un frumos castel de pîtră la capătul sudic al tîrgului, pe marginea unei rîpe, încât să pîtă servi la nevoie și în timp de resboiu.

Mai avea Iașul o capisce armenescă, o capelă catolică și trei biserici române.

În fine, îl împodobia o baie de pîtră de architectura orientală 8).

Ast-fel, se părea că nimic nu putea prevesti acestui tîrgușor un viitor strălucit între orașele Moldovei.

Se nasce întrebarea: care cauză să fi putut împinge pe Ion-vodă de a părăsi Sucéva? de a îmbrățișa Iașul?

Sucéva se afla aședată pré-aprîpe de hotarele polono-ungare, pré-departe de Turci și de Tatarî; încât principele, în cas de răsboi, lesne putea fi surprins prin o invasiune din partea Galitiiei sau a Transilvaniei, pe cînd, tot de o dată, el nu putea ajunge la timp pentru

7) Pothier, *Traité de la possession* (Paris, 1807, in-8), p. 264: «possessio centum annorum sive temporis immemorialis».

8) Heidenstein, op. cit.; p 318: «Templa tria circiter Gracci «ritus, Armenorum unum, ex lapide omnia; catholicum ex materia unum; super omnia balneum Asiatici operis ex lapide pro «captu loci satis elegans».

a împedeca o invasiune de peste Nistru saŭ dă peste Dunăre.

Ia ul sta în mijlocul Moldovei.

Acest suprem avantaj  strategic  ra de ajuns pentru a determina alegerea unui Ion-vodă.

Decis a impune respect tuturor vecinilor, el c ta să- i ridice un cuib central, de unde să p t  veghea în t te p r ile, ca vulturul ce de pe v rful st ncei p ndesce  i pe pu ca ul, de care trebui să se fer sc ,  i bi ta turmă, din care   i va ochi o victimă.

  7. — Strigat' u  re Suceveni  contra Ia ului în 1572, precum strigă acum Ia eni  contra Bucuresciului ?

E sigur, că prin retragerea capitalei, Sucéva, care nu mai are nici 1000 de case⁹⁾, pierduse peste 90 la sută.

E sigur, că atunci nu era pusă în joc sublima cesiune a Unirii, pentru care saltă or -ce inimă română.

E sigur, că Ion-vodă nu lăsă Sucevei, drept m ng ere, nici măcar o curte de apel saŭ o universitate.

E sigur . .  i cu t te acestea istoria nu ne ar t  să se fi pl ns Suceveni .

  8. Tot ce rem sese f stei capitale din antica- i strălucire era sicriul cu m scele unui s nt.

Ioan cel No , — a a- i  icea pe nume, — era Trapezunt n de origină; căci Rom ni , ei singuri între t te popórele cre tine, nu produs r  nici un s nt calendaristic din propriul lor s n, lăsând acéstă sarcină oficială Muscalilor  i Grecilor, între cari cei vrednici de  mp r tia cerului se numără tot-d' -una cu milioane.

Cu vr'o doi secol  mai 'nainte, un domn f rte religios cumper , aduse în Moldova  i a e    în biserica mi-

9) Bendela, *Die Bukowina* (Wien, 1845, în-8 ; p. 21.

tropolitană dela Suceva móscele fericitului, pe care 'l declară a fi patron al țerii ¹⁰⁾).

De atunci încóce, mai mult din patriotism decât din bigotism, sântul cel cu diploma de național deveni obiectul celei mai infocate venerațiuni din partea Moldovenilor: la diua lui, Suceva se împlăa de numeroase glóte de bărbați, femei, copii, veniți în peregrinagiu de prin toate unghiurile țerii ¹¹⁾).

Străinii afirmau, cum-că tot cultul Moldovenilor se mărginea în adorațiunea lui Ión cel Nou ¹²⁾: în adevăr, noi ne închinam numai aceluia pe care 'l credeam că ne apără țera.

Móscele sântului formau unul din principalele venituri ale Sucevei: Ión-vodă respectă această proprietate, și sermanii Suceveni, atinși la slăbiciune, remaseră mulțumiți.

§ 9. — Privind asupra stării sociale a țerii sale, eroul nostru vedea o națiune mare sbuciumându-se sub apăsarea unei clase mici, asemenea atletului mușcat de un șerpe: era statua lui Laocoon, dar o statuă viă și de proporțiuni immense!

De o parte sta ceea ce cronicile noastre numesc *țără*; de altă parte sta ceea ce nu era «țără»: boierii și călugării.

10) Mitropolitul Varlaam, *Invățătură duminecele preste an* (Iași, 1643, in-f); p. 84 verso, in apendice.

11) Paul of Aleppo, *The travels of Macarius, Patriarch of Antioch, in arabic* (London, 1836, în-4); p. 85: «The people of this country have entire faith in him; and resort, in pilgrimage, to his festival, on the Thursday after Pentecost, from the remotest towns and villages».

12) Coyer, *Histoire de Jean Sobieski roi de Pologne* (Amsterdam, 1761, în-8); t. 2, p. 23.

Țeră erau mulți, erau aproape toți, dar vai! curat numai «suflete».

Boerii și călugării erau puțini, erau vr'o câți-va, dar «materie»: toate pământurile, toate veniturile, toate folosurile erau ale lor; și orî-cine nu era din ei, nu avea nici atîta loc propriu, cît trebuie pentru o inmormîntare.

Rezultatul acestei stări de lucruri îl descrie cronica țerii: «În Moldova au cei mici despre cei mari acest obicei de pier fără județ, fără vină, fără sémă»! ¹³⁾

Ți se pare că auzi resunetul cântecelor țerănesci din intunericul feudal al evului mediu: «Stăpânii ne fac numai reuță; ei nu ne dau nici cuvînt, nici dreptate; ei «au toate, ăeau toate, mănîncă toate, lăsându-ne a trăi în «sărăcie și în durere...» ¹⁴⁾

Între cronica lui Urechea și cântecul lui Robert Wace este la mijloc o distanță de trei secolî; dar între clăcașii români și servii feudali noi nu vedem nici o distanță.

§ 10. — Într'un stat ăst-fel constituit, principele putea să-și alegă numai una din trei căi: său să țină cu boierii și călugării contra poporului, orî să țină cu poporul contra boierilor și călugărilor, saū în fine să-î impace unii cu alții.

Câte-și-trele metodele fură incercate.

Cu poporul contra boierilor și călugărilor ținuse Pe-

13) *Letopisețile*; t. 1, p. 187.

14) Thierry, *Récits des temps mérovingiens* (Paris, 1856, in-8); t. 1, p. 25: «Les seigneurs ne nous font que du mal, nous ne pouvons avoir d'eux raison ni justice; ils ont tout, prennent tout, mangent tout, et nous font vivre en pauvreté et en douleur.»

tru Rareș ¹⁵⁾: el muri pe tron, după o domniă glorioasă aprópe de doé-deci de aní.

Cu boerii și călugerii contra poporului ținuse Alesandru Lăpușnenul în prima sa domniă ¹⁶⁾: fu trădat, resturnat și alungat.

A împăca poporul cu boerii și călugerii se silise Iacob Despota ¹⁷⁾: atrăgându-și o neîncredere din ambe părțile, el peri sub loviturile unei coalițiuni universale.

Aceste trei exemple erau tóte próspele: avându-le plăpânde de 'naíntea ochilor, Ión-vodă, chiar din egoism, își alese calea, prin care scăpa națiunea din ghiarele clasei, pe cei mulți din mânilor celor puținí, pe turma din gura lupului.

§ 11. — Am vădút, cum un mare-vornic peri sub cutitul calăului chiar în ziua de Pasci.

Alți boerii îi urmară unul după altul, deși nu toți avuseră plăcerea de a muri înfruptați de oue roșie.

«De pre boerii de cinste și cei mai de jos sabia lui «Ión-vodă nu lipsia, ci cu multe feluri de morți îi omora», dice cronica țerii.

§ 12. — Monastirile consumau în trândăvia și în desfrinări sudórea Moldovei ¹⁸⁾.

Ión-vodă dede o pildă, neauđită pînă atunci în istoria Românilor.

Un vlădică fu convins de crima celei mai negre nemoralități; divanul domnesc esecută întocmai o leguire din Codicele Teodosian: «Sodomitul să péră prin flacări

15) *Ms. Ossolinianum* apud Engel, *Geschichte der Moldau* (Halle, 1804, în-4); t. 2, p. 184-5.

16) *Letopisește*; t. 1, p. 177-8; «și cu dragoste îl primiră boerii».

17) Sommer, op. cit.; p. 36-37.

18) Veđi a mea *Lumina*, t. 3, p. 51—56.

în prezența poporului» 19); mărșavul episcop fu ars de viū 20: Ión-vodă ținea pré-mult, pe semne, la litera dreptului roman!

Mitropolitul, putred de bogății, adunate prin vîndarea Cuvîntului lui D-zeu, scăpă de caznă și de mörte fugind la munți.

Un boier, care de 'ntăiū trădase pe trei domni în sir, apoi se făcuse căpitan de haïducî de codru, și în fine cređu a-și ascunde uritul trecut îmbrăcând haïna cea fățarnică a monachismului, fu îngropat de viū în pămînt.

«Temnițele erau pline de călugări,» ȃice cronica țerii.

Fariseii își resbunară într'un mod curios: nici într'o monast're a Moldovei nu ni s'a întămplat a găsi portretul lui Ión-vodă saū numele seū înscris în vre-un pomelnic; érá peste o sută de ani mai încóce, un mitropolit îl șterse chiar din catalogul domnilor țerii pe care-l scrisese în versuri și în care, bună órá, cāntă în următorul mod virtuțile Lăpușnéului:

«Domni ș'acesta bine, și'n Slatina-și fece

«Monastire frumósă, pe tóte le 'ntrece!» 21)

Apoi dă!

§ 13.— Ura sa pentru boierii și călugări, desprețul seū pentru aristocrația de tot felul, Ión-vodă, în unele casuri, sciea să le manifeste și fără ajutorul gelaților.

În tótă Moldova cei mari își mascaū faptele lor cele

19) *Lex Dei*; tit. 5, c. 3. — *Cod. Theod.* lib. 6, ad leg. Iul. de adult.: «spectante populo, flammis vindicibus expiabit.»

20) *Letopiseșe*, t. 1, p. 192: «băgat'a în foc de viū pre vládica «Gheorghie de a ars, dāndu-ı vină de sodomie.»

21) Cipariu, *Crestomatia saū analecte* Blaj, 1858, în-8); p. 236.

neevangelice prin cea mai zelosă pădire a posturilor; pe când țeranii, din contra, destul de storși numai prin apăsare, se feriău de a mai slăbi și mai mult prin lăsări de carne și de brânză, dacă aveau cum-va, din în-tâmplare, vre-una din acestea.

«La Munteni, boierii și poporul sînt de o potrivă religioși; — dice un călugăr oriental în interesanta sa călătorie; dar în Moldova chiar postul cel mare îl observă numai clasele de sus; era încât privesce pe cei de jos, ei de loc nu-l bagă în seamă, și irreligiositatea lor, cea mai mult decât tătărăscă, merge pînă acolo, încât Patriarcul de Antiochia când intra în casele lor, ei nu eșiau înaintea lui nici măcar cu o fărmațură de pâine...» ²²).

Ei bine! Ión-vodă era întocmai ca țeranii cei nelegiuiți ai țerii sale.

Un cronicar mare-logofet strigă cu un fel de spaîmă bigotă: «nu cređ să fi fost creștin pravoslavnic, că de-ar fi fost creștin, nu s'ar fi însurat în postul mare!» ²³)

Un cronicar mitropolit îl numesce: «Ión cel Reu.» ²⁴).

22) Paul of Aleppo, op cit. t. 1, p. 6°: «The fast of Lent is strictly observed by the court and the higher classes of the people; but the lower orders keep no fast, nor perform any prayer, nor appear to have any religion at all.... But in Wallachia, which God preserve! it is very different; and the religiousness of its inhabitants, their moderation, and good conduct, are preeminent.» — P. 117: «It is very different from Moldavia; where, when the Patriarch entered the abode of any of the inhabitants, not one of them came to stand before him, nor treated him to a cake of bread, than whom, even the Tartars are more religious.»

23) Miron Costin, *Letopis*. t. I, appendice, p. 86.

24) Cipariu, loco cit. în notă.

Și marele logofăt și mitropolitul aveau dreptate... din punctul lor de vedere.

§ 14. — Ucidând pe boierii și pe călugării, pînă atunci atât de puternici, Ión-vodă, pentru o deplină siguranță, luă măsuri ca să-î împedec de a-și uni forțele contra tronului; măcar că orî-ce ligă e pré-slabă, când nu o susține poporul de jos ²⁵).

Precum dîserăm, toți aristocrații, atât clerici cum și laici, aveau un singur D-deu: egoism, interes personal, ban.

Ión-vodă își dede un frumos spectacol făcendu-î să se bată unii cu alții, pe când el îi bătea pe toți de o potrivă.

Luând, bună oră, o moșia monastirască, el o dedea unui boier ²⁶): etă călugării țipând contra boierimii!

Sau, luând proprietatea vre-unei monastiri, o dedea unei alte: etă cele două monastiri intrând în luptă!

Sau, în fine, luând dela boierul cutare, dedea unui alt boier: etă boierii înșfăcându-se de pîr!

Țera rîdea, privind întresfîșierea foștilor seî apăsători. Domnul rîdea, vîdînd cât de prîstă e lumea!

§ 14. Ión-vodă nu împrîrietări pe țeranî; nu! căci se feriă de o crisă, ale cărîi efecte pe de o parte nu

25) Bacon, *Essais de morale et de politique* (Oeuvres, tr. p. Riaux; Paris, 1851, în-8); t. 2, p. 284: «les grands ne pouvant presque rien en ce genre, si la multitude n'est disposée a se soulever d'elle-même.»

26) Wickenhauser, *Die Urkunden des Klosters Moldoviza* (Wien, 1862, în-8); p. 27 și 87, documentul din 1577: «Diese Handveste habe nun Jeremias, der Hatmann gewesen, dem heil. Kloster damals genommen, als er den Kaelugaern in den Tagen des Woe-woden Johann, ohne ihnen hiefuer etwas zu geben, diese zwei Doerfer weggenommen hatte.»

erau destul de limpezi, era pe de alta, nu puteau să-și manifeste fructele lor cele bune, decât numai dora după un șir îndelungat de ani, străcurați în tristă șovăitură.

Improprietărea țăranilor din proprietatea cea usurpată clerico-boerescă este o bucatire, în urma cărei, ca rezultat imediat, cei puțini, bogați sînt foarte săraci și cei mulți săraci nu sînt de loc îmbogățiți: decimii de ani trebuie să treacă mai înainte de a reveni lucrurile la o nouă stare normală, mai bună, firesce, decât starea normală cea vechiă... dar pînă atunci? pînă atunci egalitatea sărăciei pentru toți și în toate!

Ión-vodă improprietărea nu numai pe țeran, ci chiar pe Țigan, când acei Țigani aveau mijloace de a-și plăti pe-șin o proprietate²⁷); când nu, nu; ci-i înzestra încet-încet cu nesce atari mijloace, întrebunțînd un metod, prin care departe de a produce o crasă, el din contra înfloria finanțele Statului.

Secretul eroului nostru era de o simplitate nespusă: el nu lăsă pe boieri și pe călugări să abuse cât un fir de pîr de munca țeranului.

Ión-vodă vedea, că ciocoii lea aprópe tot câștigul țeranului, despoind ast-fel tot de o dată vistieria țerii, căriia boierii și călugării nu-i dedeau nemica, era ceilalți nu mai aveau de unde să-i dea.

Jos abusul! — numai atîta,

§ 16. Aice e locul de a analiza cestiunea proprietății teritoriale la Români, după vechile noastre legi, nescrise,

27 Documentul ce l'am publicat în *Archiva istorică a României*; t. 1, nr. 156: „Am dat acestui Țigan, anume Nicola, o treime din cîncimea satului Bolotescii și cu loc de móră în apa Putnei, care teritoriú și-l cumpărașc etc.»

dar cu atât mai rațional, basate nu pe imaginațiunea vreunui jurist, ci pe însăși natura cea intimă a poporului.

Boierii său monastirile nu erau proprietari, ci numai nesce posesori ereditari ai respectivelor porțiuni teritoriale, cari de'ntru 'ntâiu le-au fost acordate lor din partea domniei ca locuri deșerte și fără valoare, pentru a le colonisa cu ómenii și a le da ast-fel o utilitate.

Domnul țerii rămânea pentru tot-d'a-una adevăratul proprietar al întregului teritoriu național, încât boerul său monastirea, având facultatea de a vinde, de a schimba, de a ipoteca, de a dărui moșiele lor, pentru fie-care din atari transacțiuni trebuia să capete o nouă specială încuviințare domnască, condiționată printr'o dare în bani său în natură, și în care principele întâria achizițiunea noului posesor prin următoarele caracteristice cuvinte: «i-l *dâm* lui acel sat etc.» ²⁸⁾

Pe basa acestei constituțiuni a proprietății teritoriale, țăranii români aveau duble îndatoriri; unele către fiscal domnesc, altele către posesorul ereditar, din cari cele principale erau:

Indatoririle țăărănesci către fise:

1. Dări și glóbe judeciare, precum de pildă: bani de divorț, bani de măritis, glóbe pentru furturi, dușegubine pentru omoruri etc.

2. O mică sumă bănescă anuală, și dijmă în natură de oi, de porci, de miei.

Din toate aceste venituri ale fiscalului, posesorul moșiei își reținea, ca un fel de resplată pentru munca percepțiunii, câte o a treia parte.

28) Veđi mai toate documentele teritoriale muntene și moldovene, în a mea *Archiva istorică a României*.

Indatoririle țăărănesci cătră posesor:

1. Trei ȝile de lucru, anume una arând, alta cosind, a treia secerând;

2. De doē orī pe an, la Crăciun și la Pasci, daruri numite «cinsțe», anume: ouē, găine, cașuri ²⁹⁾.

Sub Domni de principie aristocratice, fie prin conce-siuni formale, fie prin îngăduiri tacite, boierii și călu-gerii reușiră pe de o parte de a usurpa tôte folosurile, câte se cuveniaū fiscului și din cari ei nu aveaū drept decât numai asupra unei treimi; pe de altă parte, de a șterge cu desevîrșire condiționalitatea obligațiunilor țăărănesci, silind pe sătenī să le lucreze și să le dea mai în tôte ȝilele!

Fiscul se fecunda, mai ales, prin confiscațiuni; prin vămī, câte nū încăpuseră încă în mânile particulari-lor ³⁰⁾; prin dijma de cēră și de miere ³¹⁾. Dările teri-toriale, adevărata avuȝiă a unui Stat bine constituit, erau ca și nule.

29) Tôte acestea se deduc în parte din documentele locale, dar mai cu sēmă din «Jus valachicum» al coloniștilor români din Mol-dova și Transilvania, cari se stabiliăū în Polonia și despre cari veȝi o preȝiosă colecțiune de acte oficiale în Stadnicki, *O Wsiach Woloskich* (Lwów, 1848, în-4); p. 25—92. Unele acte sint din epoca lui Ión-vodă.

30) Charrière, *Négociations de la France dans le Levant* (Paris, 1853, în-4); t. 3, p. 913, nota: «...une eschelle ou dace d'un «port vallant trois mil ducats par an... succession et hoyrie d'un «seigneur exécuté par justice...»

31) Botero, *Le relationi universali* (Venetia, 1600, în-4); t. 1 p. 95-6: «Il prencipe tira da cento mila scudi, della decima della «cera, et del mele... Vi passa il moscatello, o malvagia di Can-«dia per Polonia, e per Alemagna: onde il prencipe cava grande «entrata...»

Restringând cu totul drepturile cele abusive ale seniorului asupra câștigului țerănesc, Ión-vodă ajungea la trei scopuri de o importanță supremă:

1. Îmbogăția pe țerani, adică pe cei mulți, sau și mai bine, pe cei «toți».

2. Luând dela țerani numai $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{10}$ din câte le răpă seniorul, umplu visteria ca nici o dată.

3. Reuși a deveni idolul acelor ce erau «țără».

Și, cu toate astea, el nu improprietărise pe țerani!

§ 17. — Un alt fact concurge a proba geniul administrativ al lui Ión-vodă.

Pentru transacțiuni importante, privitoare mai cu seamă la clasa de sus, Moldova întrebuița bani străini de aur și de argint, cari intrau în țără, în mare cătime, în schimb pentru esportațiunea vitelor.

Dar banii de aramă erau puțini, încât țeranul, în transacțiunile sale cele mici, se vedea forțat de a opera mai mult în natură, — moneda cea mai nedreptă și mai nesigură.

Domniile precedente, Despotă și Lăpușnenul, făcură bani naționali de argint³²⁾: ei nu se gândiră la nevoile țeranilor.

Ión-vodă pricepu pe dată toate avantajele monetei de aramă, a cărei fabricațiune, costând puțin Statului, aducea tot-d'o-dată folose immense prin îmbogățirea țeranilor, vrea să țină a fiseului.

Gologaniile naționale începură, în fine, a circula prin toate unghiurile Moldovei.

Pe lângă altele, ei familiarisau țera cu icóna frumô-

32) Bolliac, *Daco-Romane*; nr. 112 118.

seî figure a principelui, în giurul căriia se citia patrioti-
cul titlu: «Părintele Moldovei».

E de observat, că ei fură la noi nu numai cei de
'ntăiu bani de aramă, ci încă cei de 'ntăiu cu o inscrip-
țiune românească: nu latină, ca pe ai lui Despota și
ai Lăpușnului, nici slavonă, ca pe cei anteriori.

Boierii și călugării vorbeau latinesc și slavonesc; țe-
ranul — românesc.

Fig. 2.

I. Moneta lui Ión-vodă după cum a publicat-o reposatul George Seulescu în Iași în 1859, litografia lui Parteni, pe hârtiufe separate.

II. Idem după cum e reproduș de Papiu în al seî Tesaur de monumente istorice; t. 8 p. 205.

§ 1°. — Puternicul patronagiu, acordat poporului de jos
contra claselor de sus, avea în ideia lui Ión-vodă, pre-
cum lesne ne-am putut convinge, mai cu deosebire o
țintă financiară.

El făcu acum în privința țăranilor întocmai ceea ce

regii occidentale făcuseră mai 'nainte în privința comunităților municipale, eliberându-le din jugul seniorilor feudali³³⁾: imensele abuzuri neregulate ale aristocrațiilor izolați se prefăcură într'un venit periodic al fiscului, mai moderat individualmente și colosal în totalitate; cursul apei fu schimbat și canalizat în profitul tronului ast-fel, încât pârăile cele împrăștiate, numeroase și inflațe, se reduceră de o dată la proporțiunile unui singur fluviu de aur.

Așa dar, e vederat că, îmbunătățind sorta țăranilor, Ion-vodă avea dreptul de a cere din parte-le nu numai o recunoștință morală, ci încă pe acea materială, manifestată prin esactitate și sinceritate în plata dărilor fiscale, cari formaū acum o mică parte din câte le storceaū obicīnuit boierii și călugării.

Lipsa saū abundența financiară a unui Stat, în cele mai multe casuri, nu depind de sărăcia saū avuția țării, ci numai și numai de modul percepțiunii impositive; încât un popor sărac pōte să aibe un fisc abundant, din cauza unei percepțiuni energice și bine organizate, pe când, din contra, un popor avut pōte să aibe un fisc lipsit, din cauza unei percepțiuni moleșite și reū organizate.

Ion-vodă reuși de a face, ca banii să curgă, așa dicēnd dela sine, în visteria Domnēscă, fără concursul unei miriade de agenți salariați, fără directorate statice, fără comptabilitate francesă, fără inspectorī financiarī: el se mulțumi a aplica în tōtă rigōrea teribila lege penală contra neplatei dărilor.

33) Estracte din Bréquigny, Guizot și Thierry în *Encyclopédie moderne*; nouv. éd. t. 10, p. 272-87.

Maî bine legî puține, dar bine esecutate!

Iată tabloul ce-l dă un biograf contimpuran al lui Ión-vodă:

«Dacă cine-va vindea fără scirea domnască un strugur din viiă³⁴⁾, saû orî-și-care lucru supus censului, «pe unul ca acela Ión-vodă, infigându-î o verigă prin «nările nasului, cu mânila legate la spate, îl da calâilor, «ca să-l biciuască pe piețe publice, și apoi cadavrul «lăsă zăcând fără înmormîntare, hrană cânilor!»³⁵⁾

Astădî, legile năstre pedepsesc cu temnița pe debitorul unuî particular, de cele maî multe orî al unuî Grec saû Ovreû, căcî Românîi nu pré aû banî de dat cu imprumut. . . debitorul Statuluî remâne nepedepsit.

Prefer sistemul lui Ión-vodă.

§ 19. — Istoriciî incriminază cruđimea eroului nostru. Sînt nedrepți.

Iată ce đise peste doi secolî și jumătate Napoleon cel Mare, când istoriciî îl incriminaû și pe el de cruđime:

34) Cf. despre celebrul Wallenstein, unul din geniele cele maî mari ale timpilor moderni, în GUALDO PRIORATO, *Vite et azioni di personagi militari e politici* (Viena, 1674, in-f); litt. w, p. 5 nenumerotată: «Castigó severamente piccioli errori per spaventar i gravi falli»

35) Lasicki, op. cit.; p. 129: «. . ipse Ivonía, vel ob levissimum «delictum, poenam capitis insontes statuebat, vivos excoriabat, palis infigebat, oculis privabat (quae poena apud Valachos familiaris est), naso et auribus praecisis deformes homines reddebat; breviter, si quis illo invito seu racemum suae vineae, seu quidpiam «aliud, ex quo census penditur, vendidisset: hunc ille aut occidebat aut hamo per nares illius traducto, manibusque post tergum «colligatis, tortoribus vel si isti non essent, Nigritis (quos Ziganos «vocant) per plateas immisericorditer flagellandum obiciebat: et «quod immanius est) caesorum cadavera insepulta etc.»

«Am ținut tot-d'a-una cu majoritatea poporului: la ce ôre mi-ar fi putut servi crima ?³⁶⁾;

O logică sublimă!

Ión-vodă ținuse și el tot-d'a-una cu majoritatea poporului.

Majoritatea poporului îl iubia, ca nici pe unul din câți l-au proces și i-au succes pe tronul Moldovei.

Înșiși istoricii cei incriminatori recunosc, toți într'o voce, suprema popularitate a lui Ión-vodă.³⁷⁾

Deci, unde e crima?

Nu e crud acel principe, care, cu prețul câtor-va capete aristocratice și cu neimblândita pădure a legii, își cumperă idolatra iubire a unei țeri întregi.

§ 20. — Mirăculosul rezultat al administrațiunii lui Ión-vodă se pôte exprime prin puține cuvinte.

În 1572, la intrarea-î în domnie, toate calamitățile erau grămădite asupra Moldovei.

O teribilă ciumă deciuia prin sate și prin orașe;³⁸⁾

36) Emerson, *Les représentants de l'humanité* (Paris, 1863, n-8 ; p. 291-2: «on m'accuse, disait-il, d'avoir commis de grands crimes; les hommes de ma trempe ne commettent pas de crimes. ...J'ai toujours marché avec l'opinion des grandes masses et avec les événements. A quoi m'auraient servi des crimes?»

37) Cronica turcă ap. Mignot, op. cit.; t. 2, p. 215: «Pierre fut placé sur le trône de Moldavie, au milieu des larmes des peuples qui regrettaient Ivan.» Gorecki, op. cit.; p. 90: «pedites, gens rustica, singulari fide ac animo in Ivoniam fuere».—Lasicki, op. cit.; p. 130: «... illum postea non modo honorarint horruerintque, verum etiam fortiter pro eo depugnaverint.»

38) *Archivi Antiqui Leopoliensis Liber MCLXV* (MS. in margistratul dela Lemberg, în-f); anno 1572, p. 613: «Pestis fuit eodem anno gravissima.»—*Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* (Coronae, 1847, în-4); p. 66: «Saevissima pestis Barcensem Provin-

Un comet speria imaginațiunea poporului! ³⁹⁾

O furioasă inundațiune devasta câmpiele; ⁴⁰⁾

Visteria era secată prin nebuniile lui Bogdan-vodă, care se plimba cu trăsură acoperite cu argint și aur; ⁴¹⁾

Turcii și Tătarii, veniți în ajutorul lui Ión-vodă, nu se putură reține, firesce, de a nu comite jafuri, violențe, omoruri; ⁴²⁾

În fine, era un potop de rele!

În curs de doi ani, principele nostru realisă visul domnilor celor mai mari: finanțele erau în florie și contribuabili mulțumiți.

§ 21. — Cronicarul Urechăa servise în tinerețele sale, ca uricar sau scribă, la curtea lui Ión-vodă; dar era aristocrat din una din familiile cele mai ilustre ale Moldovei ⁴³⁾, înrudit cu cei-lalți boieri, devotat călugărismului și, prin urmare, dușman sistematic al stăpânului său.

ciam depopulatur et pene exhaust » — Charrière, op. cit.; t. 3 p. 241, janvier 1572: «la peste est la plus extremes et eschauffée qu'elle feut, cent ans a, en Levant.»

39) Gessner, *Bibliotheca instituta et collecta* (Tiguri, 1583, în-f); p. 265, 312, etc.

40) Schard, *Scriptores rerum Germanicarum* (Basileae, 1574, în-f); p. 2522, sub anul 1572: «Danubius ita inundare coepit, ut post hominum memoriam maiorum aquarum illuvies non fuisse existimetur.»

41) Forgacs, *Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii* (Posonii, 1788, în-8); p. 698: «Bogdanus . . sponsa, quam stolido luxu ambiverat, spoliatus, cui carpentum mirifico sumptu confecerat, ut rotarum quoque circumferentias, quo uspiam ferri usus fuit, argenteis laminis, auratis exornasset. .»

42) Lasicki, loco supra.

43) Cantemir, *Chronicul Romano-Moldo-Vlachilor* (Iasi, 1835, în-f); t. I, introduce, p. LXX: «. . Corvinos, cuius ex prosapia derivantur Urecestii». Cf. *Archiva istorică a României*; t. I, nr. 203.

Ei bine! cu totă ura-î personală ce respiră mai în toate rîndurile povestirii sale, încât nu se teme de a rîde pînă și de mórtea vitézului⁴⁴); ei bine! cu toate astea, însuși cronicarul Urechîa se simte forțat a caracteriza pe Ión-vodă în următorul mod: «era la minte ascuțit, «la cuvînt gata, și se vedea a fi nu numai de domnia acestei țeri, ci și altor țeri să fie cap și mai mare».

Atari cuvinte din gura unui inamic!

§ 22. — Nu mai puțin dibace fu politica esterióră a lui Ión-vodă; deși, din nenorocire, noi nu cunoșcem din ea, pînă acum, decât numai o singură cestiune, în care diplomația cea machiavelică a unui mic principe român era cât p'aci să arunce într'un grozav labirint de complicațiuni trei din Statele cele mai ponderóse ale Europei: Turcia, Franța și Polonia.

§ 23. — Curând după intrarea lui Ión-vodă în Moldova murise bătrânul rege polon Sigismund-August.

El fu ultimul din dinastia iagelonă și, tronul rămînînd vacant, mai mulți principî străini se grăbiră a se presinta ca претенdenți la corónă, între cari și Enric de Valois, fratele regelui frances Carol IX.

Pórta Otomană sprijinîa acéstă candidatură.

În Polonia o susținea, mai cu deosebire, fámosul Laski, care ajutase o dată lui Despota, dar acum se dumeri de a se face mai bine domn el singur, decât să facă pe alții, și cerea coróna Moldovei dela influința francesă în Constantinopole, ca resplată a serviciilor sale în cestiunea lui Enric de Valois⁴⁵).

44) *Letop.*, t. I. p. 196.

45) *Languet, Arcana seculi XVI, epistolae secretæ ad Augustum Saxoniae ducem* (Halae, 1699, în-4); scrisórea dela Dresda, din 1572

Franța începu a neguța în taină destituirea lui Ión-vodă.

Ast-fel, politica moldovénă se afla pusă în luptă cu cea francesă.

Să urmărim peripețiile intrigei.

§ 24. În dată după mórtea lui Sigismund-August, Ión-vodă espedi în aceiași moment doi ambasadori: unul la Constantinopole, cătră visirul Mehmed-Socolli; altul la Cracovia, cătră camera polonă.

Ambasadorul, trimis în Turcia, solicită un ajutor de Tătari, în fruntea cărora Ión-vodă promitea, cu mândriă, că lesne va cuceri tótă Polonia, slăbită prin anarhiă ⁴⁶⁾.

Domnul sciea pré bine, că sultanul, legat prin amiciă cu Franța, nu-î va încuviința cererea.

În adevăr, vizirul se grăbi a-î răspunde de a se opri dela orî-ce încălcare contra Poloniei; însă, tot-o-dată, îi lăudă zelul și îndrăznela.

De altă parte, ambasadorul trimis în Polonia incre-

pridie Cal. Dec. liber I, pars I, p. 182: «Dicunt Turcas promittere

Polonis Moldaviam si Gallum eligant. An promittant nescio, sed «scio eos nequaquam tradituros, etiamsi decies promiserint. . Pe- «tit praeterea Lasky, ut Rex Galliae perficiat apud Turcas, ut Mol- «davia tradatur ipsi, tanquam praemium suorum laborum.»

46) Charrière, op. cit.; t. 3, p. 522, nota: «pendant l'interrégne «de Pologne, il avoit souvent demandé congé au Grand-Seigneur «d'entrer en vostre royaume; et que, y venant aussy de son costé «le Tartare, il asseuroit que s'il ne pouvait y exécuter tout ce qu'il «voudrait, qu'au moins dévasteroit-il, ruinerait et perdrait une «grande partie de pays, etc.» — Cf. scrisórea vizirului în *Archiva istorică a României*; t. I, nr. 47: «Mortuo enim Rege vestro, su- binde nos litteris suis solicitavit, ut quinque ?, millibus solum «Turcarum adiunctis, licentiam illi in Poloniam daremus, et se il- lis totam Poloniam subiugatoriam tributariamque Caesari nostro invictissimo facturum praedicavit...»

dința, cumcă o armată de 100,000 de Turci, Tătari și Munteni, profitând de mórtea lui Sigismund-August, erau gata a năvăli în Galiția; însă, din mila lui D-zeu, îi împedecă Ión-vodă prin rugămințile sale pe lângă vizirul Mehmed-Socolli. ⁴⁷⁾

Polonii, petrunși de spaîmă ⁴⁸⁾, nu sciaû cum să mulțumescă mai bine generosului principe al Moldovei.

Drept resplată pentru prețiosul serviciu ce dăcea că le făcuse, Ión-vodă cerea dela camera cracoviană două lucruri:

1. Inapoîarea Pocuției.

Ștefan cel Mare o cucerise dela Poloni și o reținu pînă la mórte; Bogdan cel Chîor o perdu; Petru Rareș o redobândi și éráși o scăpă în vr'o câte-va rînduri; urmașii seî o lăsară, fără protestațiune, în curs de patru-șeci de ani, sub sceptrul Poloniei; pînă ce, în fine, demn strănepot al marelui Ștefan, Ión-vodă își rădică lasul.

47) Bielski, *Kronika polska* (Krakow, 1597, în-f); p. 653: «Posła Woiewody Woloskiego, który to ukazował ze za swa namowa 100,000 Turkow, Tatarow i Multanow od korony polskiej odwrocil etc.»

48) In Europa se respândise deja vestea de invasiunea turcă, ca de un fact acomplit, precum vedem în istoriciî venețiani, Paruta, *Dell'istoria veneziana parte seconda* in *Degli istorici delle cose veneziane* (Venezia, 1718, în-4); t. 4, lib. 3, anno 1572, p. 275: «Essendo a Turchi nato sospetto, che havessero i Polachi favorito il Valacco in pregiudicio dell'imperio Ottomano, per vendicarsi dell'ingiuria, erano improvvisamente entrati nel paese soggetto a quella Corona, et fatte diverse incursioni nella Prussia, nella Podolia, et nella Rossia, minacciavano ancora d'inferire danni maggiori. .»

«Pocuția e un patrimoniu al meu,» — scriea el către camera polonă. ⁴⁹⁾

2. Inapoiarea tesaurelor moldovene, confiscate în Polonia.

În 1564, fugind de'naintea Lăpușnului, care intra în țară cu o oște turcă, Ștefan-vodă Tomșa, ucigașul lui Despota, fu prins de către Poloni și descapitat în Lemberg, din ordinea regelui Sigismund-August, sau mai bine zicând, după porunca unui espres ambasador turc.

Tomșa ducea cu sine totă visteria țării: Poloni, — calăi în serviciul sultanului, — confiscară sacii cu aur ai victimei, mângâiându-se cu metalul pentru rușinea de a se fi supus orbesce voinței păgânilor, contra frăției creștine și contra legilor ospitalității.

Ión-vodă pretindea acum restituțiunea acelei proprietăți naționale ⁵⁰⁾.

Ambasada moldovenescă își împlini misiunea cu o așa mândrie și demnitate, încât camera cracoviană, cuprinsă de mirare, îi arătă mai mult respect decât chiar ambasadei imperiale dela Viena.

Poloni nu cutezară a ne tăgădui dreptul asupra Pocuției, nici asupra averilor lui Tomșa; ci, recurgând la calea amânării, ei promisera a răspunde în dată după ce-și vor fi ales un rege.

Ión-vodă sciea de mai 'nainte că Poloni nu-î vor îna-

49) Heidenstein, p. 8: «Pocutiam tamen, tanquam antiqui juris possessionisque Valachicae»... — Bielski, loco supra: «upominal Pokucia, mieniac ia bydz oyczyzna swa.» Aice cuvîntul «oyczyzna» este luat în înțeles de «ocină», adică «patrimoniu,» iar nu «patriă,» cum înțelesese Engel.

50) Heidenstein, p. 8: «Thesaurus quos Thomsa ex Valachia in Regnum importarat, repetit».

poia Pocuția, pentru care ei versară atâta sânge în curs de un secol; și că de ar yre, tot încă n'ar puté să-î întórcă tesaurele lui Tomșa, de demult împărțite, cheltuite și uitate; dar nu Pocuția, nici Tomșa, formaū ade-vărata țintă a ambasadei moldovene.

Atât în Constantinopole, unde stăruise contra Poloniei, precum și în Cracovia, unde intrigase contra Turciei, Ión-vodă reuși deplin în planurile sale:

În Constantinopole, el se întăria în buna opiniune a Otomanilor, pentru ca nu cum-va să fie destituit după uneltirile Franciei;

În Cracovia, atribuind Turcilor, cu o fineță diabolică, cele ڑise de el însuși ⁵¹⁾, îi compromitea în ochii Polonilor, ceea ce-î și trebuia pentru a surpa candidatura protegiatului otoman Enric de Valois.

§ 25. — Peste puțin timp, Ión-vodă răpeđi alte doē ambasade, éráși una la Constantinopole și alta la Cracovia.

Ambasadorul, trimis la Constantinopole, insciință Pórta Otomană, cum-că destronatul Bogdan-vodă adună în Polonia, cu ajutorul magnaților, o numărósă óste pentru a năvăli din nou asupra Moldovei; și că se și apropiă deja de forteréta Hotinului.... ⁵²⁾

Ambasadorul trimis la Cracovia, rugă Camera de a nu suferi nici o încercare din partea lui Bogdan ⁵³⁾.

51) Bacon, loco cit.; p. 308: «il est une autre ruse du même genre, que les Anglais désignent assez ridiculement par cette expression proverbiale: retourner le chat dans la poêle, et qui consiste à attribuer à une autre personne ce qu'on lui a dit soi-même dans le tête-a-tête. Or il est facile d'en imposer aux autres sur ce point, etc.»

52) Charrière, t. 3, p. 318 nota, și 325.

53) Bielski, p. 660.—Heidenstein, p. 21.

Pretextul ambelor ambasade era de tot imaginar.

Bogdan de mult nu se mai afla pe teritoriul polon.

Cu toate astea, Turcii se înfuriară contra camerei cracoviane, érá camera cracoviană, cređënd că în adevér Bogdan s'ar fi ținénd ascuns unde-va în Polonia, respândi în toate direcțiunile curieri și emisari, pentru a prinde pe nenorocitul fugar⁵⁴⁾: atât de gróznic sciuse a deveni Ión-vodă față cu unul din cele mă puternice re-gate ale Europei.

Care să fi fost scopul cel secret al Domnului moldovenesc în aceste două ambasade ?

1. De a provoca în Constantinople din partea Otomanilor vre-o demonstrațiune dușmană contra Polonilor, făcénd ast-fel o lovire indirectă, dar durerósă, în candidatura lui Enric de Valois;

2. Sub aparința de a urmări pe Bogdan, să câștigue timpul și ocasiunea de a lucra prin ambasadorul seú în Cracovia, împrăștiind bani și întrige, contra politicei franceze.

§ 26.—Veđénd că Turcia, după solicițațiunile Curții dela Paris, tot mă cruță hotarele Poloniei, Ión-vodă espedi un al treilea ambasador la Constantinople.

Reproducem chiar cuvintele agentului frances pe lângă Pórtá Otomană în scrisórea sa cătră Enric de Valois:

«M'am însciințat, că Domnul Moldovei trimise aice un «céuș, carele asigură că țarul moscovit fu primit în

54) *Archivi Antiqui Leopoliensis lib. MCCX* (MS. in magistratul dela Lemberg, în-f); p. 180: «Anno 1573 Sabbato ante St. Andreae «Apostoli, Gregorio Antebano misso Samboriam ad exquirendam «certitudinem rumoris de Bohdani ductu ad Moldaviam, et Trellio «alio suburbano în eodem negotio ad Zaderowacz misso exposi-torum eorundem ac pro equis meritoriis 3 zl. 16 gr.»

«Vilna și în tótă Litvania, cu voea și îngăduirea țerii
«intregi, și că este de temut, că și camera polonă i se
«va supune, sciindu-l armat și așa de aprópe; care veste
«a fost turburat fórté mult pe Turcî, făcându-î să ho-
«tărăscă in divanul de ierî un resboiú contra Poloniei» ⁵⁵⁾.

Iată dară că diplomația lui Ión-vodă era cât p'aci să
restórne candidatura lui Enric de Valois, dacă Polonii
nu s'ar fi grăbit a risipi bănuelile Turciei.

§ 27. — In fine, puțin mai 'nainte de momentul decisiv
al elecțiunii de rege, sosi și la Cracovia un al treilea
trimis moldovenesc.

Ión-vodă reușise a pune mâna pe doê scrisori tur-
cesci din partea vizirului Mehmed-Socolli, una cătră
camera cracoviană, cea-laltă cătră episcopul Montluc,
ambasadorul frances in Polonia.

In epistola-î cătră camera, vizirul poruncia Polonilor de
a alege pe Enric de Valois, inchiáiând'o așa: «să nu întâr-
diați cu împlinirea ordinilor sultanului» ⁵⁶⁾; in epistola

55) Charrière, t. 3, p. 374: «J'ay eu advis que le bogdan a en-
voyé un chaoux à ceste Porte, qui assure que le Moscovite a esté
receu à Vilna et en toute la Lithuanie, du gré et consentement de
tout le pays, et qu'on craignoit que les estats de Polongne se lais-
seroient aller audit Moscovite, le voyant armé et fort si près d'eux.
Ceste nouvelle a merueilleusement troublé ces gens-icy, car c'est
le pis qui leur pouvoit arriver... ceux-ci résolurent hier, en divan,
la guerre contre la Polongne....»

56) Choisinin, *O elekcyi Henryka Walezyusza na króla Pol-
skiego* (Wilno, 1818, în-8); p. 266: «co do listu od Paszy o który-
«mysmy wzmianke uczynili, nietylko ze nicby nam niemógl pomódz,
«ale omal cala nie zerwał negocycacya dla nastepuiachych słów w
«nim znalezionych: Nie omieszkacie byc poslusznemi rozkazóm
«Soltana ...»

cătră Montluc mărturisia înalta solitudine a Turciei pentru interesele Franciei.

Scandalul fu universal.

Păgânul dedea porunce «inclitului» regat polon!

Enric de Valois apărea ca un ciréc al sultanului!

O indignațiune generală cuprinse pe mândrii magnați, cu atât mai virtos că trimisul moldovenesc le mai citi în ședință plenară următorea ironică scrisore din partea lui însuși Ión-vodă:

«Din cele alăturate aflați porunca măriei sale sultanului de a pune în capul vostru pe fratele craiului franțuzesc; veți fi având, credem, destulă pricepere, ca «să puteți înțelege, că măria sa sultanul nu lucrază pentru binele creștinătății⁵⁷⁾».

Speriat prin efectul vicleniei lui Ión-vodă, Montluc striga, jura, șoptia, sbuciumându-se a dovedi, cumcă cele două epistole sînt născocite din capul Moldovenilor.

Totuși, secretarul ambasadei franceze, Jean Choisin, recunósce în memoriile sale, că infernala diplomațiă a principelui român pusese candidatura lui Enric de Valois într'un pericol extrem, din care abia-abia o putu scăpa renumita abilitate politică a lui Montluc.

§ 28. — Ore pe cine să fi dorit Ión-vodă de a vedé pe tronul Poloniei?

Pe Ernest, fiul împăratului Maximilian?

57) Ibidem; p. 213-14: «Dowiecie sie Wwmsc Panstwo z listu «który tu dolaczam, ze Sultan Ygmsc daje wam rozkaz, abyscie «na tronie waszym osadzili brata króla Francuskiego. Mam was za «natdo roztropanych abyscie sie jego woli poddali, bo poniewaz «Sultan zyczy sobie miec go na tym mieyscu, domyslicie sie «latwo ze pewnie bedzie chcial miec w nim silnego nieprzyjaciela «calego chrzescianstwa.»

Nu; căci el apreluise deja o dată, prin propria experiență, caracterul nedecis și egoistic al Austriacilor.

Pe Sigismund, fiul regelui Suediei?

Nu; căci venia pré de departe...

Simpatiele lui Ión-vodă erau câștigate anume pentru acela, de care mai cu deosebire se temeau Otomanii ca nu cum-va să apuce coróna Poloniei: țarul moscovit faimosul Ivan cel Gróznic ⁵⁸⁾.

Cu acest scop, episcopul Isaia Radouțenul,—inteligentul diplomat, pe care vi-l aduceți a-minte, la începutul istoriei noastre, neguțând tractatul de pace cu Polonia,—fu trimis în taină la Moscva. ⁵⁹⁾

Ce va fi isprăvit acolo? nu scim.

§ 29. — Ast-fel, principele Moldovei, în cei doi ani ai domniei sale, desfășură o activitate diplomatică de o fineță rară, de o întindere estraordinară, și ale cărei toate mișcările manifestaă din ce în ce mai clar mărețul vis al eroului:

Scuturarea jugului musulman !...

§ 30. — Moldova plătia Turciei un tribut anual de 40,000 de galbeni ⁶⁰⁾; dar măestra administrațiune a lui Ión-vodă o aduse într'o stare atât de înflorită, încât

58) Despre dușmănia de atunci între Turcia și Moscovia, vezi Karamzin, *Istoria Gosudarstva Rossiiskago* (Petersburg, 1843, în-8); t. 9, p. 104-5.

59) Despre această călătorie vezi actul oficial, publicat în *Akty Zapadnoi Rossii* (Petersburg, 1848, în-4); t. 3, anno 1573.

60) Cronica turcă în Ricaut, *Estat présent de l'empire ottoman* (Paris, 1670, în-4) p. 113: «On trouve dans l'Histoire des Turcs, que cette Province payoit en ce tems-la (en l'année mil cinq cens soixante et quatorze) quarente mille Sequins ou quatre-vingts mille écus de tribut . . .»

Porța Otomană se credea acum în drept de a pretinde o dare mult mai mare.

Sultanul Selim II și vizirul său Mehmed-Sokolli erau atunci doi oameni cei mai lacomi de pe fața pământului⁶¹⁾.

Un căuș prezintă lui Ión-vodă înalta poruncă de a plăti 80,000 de galbeni.

«Patru-șeci mii să plătesci ca beiu al Moldovei, iar cele-lalte patru-șeci mii ca ghiaur, de vreme ce ai cutedat a te lepăda de credința lui Mahomed»; scria epistola vizirială, ascundând mărșava aviditate sub o sofismă bigotă⁶²⁾.

Trimisul turcesc sosi la Iași tocmai în ziua, în care Enric de Valois primia în Cracovia coróna regală a Poloniei: fatalitatea vru să triumfe în același moment, la nord și la sud, dușmanii lui Ión-vodă.

§ 31.—Pentru alegerea Domnului, pentru facerea legilor, pentru cestiuni de o mare importanță, Români procedau prin convocarea unei adunări obscesci, aședate în principiū pe nesce base mult mai largi decât chiar «votul nostru universal».

În termeni generali, luaū parte la decisiuni, ca și

61) Charrière; t. 3, p. 283: «il n'y eust oncques avarice si extresme ne si sordide en ce monde qu'est celle dudit Grand-Seigneur et de son dif Bassa . . .»

62) Cronica turcă în Mignot, t. 2, p. 210: «les Ministres du Grand Seigneur prétendirent doubler le tribut qu'Ivan devoit, disoient-ils, a la Porte, premièrement comme Vaivode de Moldavie, secondement comme Chrétien . . . quarante mille écus au lieu de vingt mille.» Cifra aci e greșită, precum se vede nu numai din Ricaut, ci chiar din Charrière, t. 3, p. 913, nota, unde tributul cel dublu al Moldovei e arătat: «ottante mil ducats.» Nu cum-va sub «écus» Mignot ar fi înțelegând «lire» turcesci?

după legea actuală: «boierii, popii și țera»⁶³; dar analizând cu amănuntul această definițiune, descoperim în ea elemente desmoștenite astăzi de anticul lor vot.

Nobilimea electorală se compunea atunci din toți boierii fără distincțiune: boerii cei mari, cei de clasa a doua, cei de clasa a treia, cei în demisiune, boierinașii de prin județe și toți capi militari.

Clerul electoral se compunea din mitropolit, toți episcopii și toți egumenii.

În fine, «tótă țera»⁶⁴).

Cu toate astea, nu numai inițiativa, ci încă discuțiunea proiectelor era o sacră prerogativă ministerială, adunarea obscască fiind strict mărginită în dreptul de a pronunța o afirmațiune sau o negațiune.

Divanul domnesc, adevărat cei opt sau nouă miniștri, hotărâș de mai nainte în ascunsul cabinetului; apoi mitropolitul, ori marele logofet, sau chiar însuși Domnul eșia pe esplanada curții princiare și, adresându-se către glótele, grămădite pe piață, îi întreba: «Vreți lucrul cutare?»

Poporul răspundea din inspirațiune: «da» sau «ba», fără desbateri, fără șicane, fără amendamente⁶⁵).

Era just.

Glótele nu raționază; dar ele pricep foarte bine prin un fel de instinct, tot ce e bun și ce e rău.

De pildă:

Întrebați norodul cel mai prost, cel mai necioplit, cel mai orb; întrebați-l: «Vrei a te înfrăți cu Ovreii?»

63) *Letop.*, t. 1, p. 118, 146, 156, etc.

64) Documentul ce l'am publicat din manuscris în *Arhiva istorică a României*, t. 1, nr. 259.

65) Vezi descrițiunea alegerii domnului în Paul of Aleppo.

De sigur, nici o voce, decât dóră a vre-unui botezat, nu va responde: «da!»

Aşa dară, legislaţiunea noastră cea vechiă era basată în acesta pe o profundă cunoscinţă a naturei umane: majoritatea, adecă instinctul adevărului cel înăscut şi spontaneu, aproba saū desaproba minoritatea, adecă raţionamentul cel supus erorilor sistemei şi ale interesului.

Inima sancţiona mintea.

«Inima este care simte pe D-zeu!» dise marele Pascal ⁶⁶).

Am puté adăugi: «inima este care simte pe Satana».

Cu alte cuvinte, în planurile minţii, înima simte când pe D-zeu şi dice «da», când pe Satana şi dice «ba».

Da saū *ba*... nu cereţi alta dela un vot universal, care nu e şi nu póte fi decât un *juriu* în cauzele naţiunii întregi.

§ 32. — Istoria ne-a conservat propriele cuvinte ale lui Ión-vodă cătră obscésca adunare a ţerii ⁶⁷):

«Dragii mei boeri şi voi, iubitele mele slugi!

«Greul de astădi întrece toate grelele de mai 'nainte.

«Lăcomia Turcilor cere un haraciū îndoit.

«De-l vom da, ea nu va zăbăvi a ne stórce şi mai mult, pînă ce ne va stinge cu totul, căci acesta o vrea păgânul.

«De nu vom da, ne aştéptă resboiū, stricarea ţerii, foc şi sabiă.

«Cugetaţi şi alegeti.

66) *Pensées*, part. 2, art. 17, LXII: «C'est le coeur qui sent Dieu».

67) Gorecki, p. 31: «universo senatu ad se convocato, in hunc modum ad eum verba fecit»

«Supunându-ne orbesce vrăjmaşului nostru, vom peri de sigur, şi vom peri ca mişei; sculându-ne asupra-î, chiar de nu vom isbui pentru păcatele noastre, tot încă vom avé mângăerea de a peri bărbătesce, noi, femeile noastre, copiii... cu toţii!

«Voi sciţi, că haraciul nu-l plătesc eă; ci voi şi ai voştri.

«Puţin dară mî-ar păsa, de nu m'ar duré inima pentru ţeră!

«Mî-e milă de voi, şi pentru voi îmi voiă pune capul meă, dragilor meă tovarăşi!

«Să chăamăm pe D-deş într'ajutor, ca să plece pe vrăjmaşii noştri sub picioarele noastre.

«Să trăim slobođi, orî să ne péră pîn'şi urma nóstră!

«Fiţi cu mine, şi cu noi va fi izbânda!...»

§ 33. — Pentru a puté înţelege impresiunea, produsă prin electrica voce a principelui asupra numărşilor seă ascultători, trebue mai întâiă să cunóscem poporul moldovenesc din 1574.

Toceai atunci un călător polon cutrieră Moldova în tóte direcţiunile, visită oraşele, avu curiositatea de a vedé unele monastiri, petrecu prin case boîeresci şi prin bordeie de ţeranî, şi înveţă un cântec, pe care 'l auđise în atâtea rînduri, încât chiar fără voie i se întipărise în memoriă.

Vreţi a aprofunda caracterul unui popor? studiaţi poesia sa naţională.

Cântecul moldovenesc, memorat de acel călător şi produs de el polonesce, fu:

Ştefan, Ştefan, Domn cel mare,
Sémén pe lume nu are:

Sémën pe lume nu are,
Decât numaî mândrul sóre!

Ștefan, Ștefan, Domn cel mare,
La Sucéva culbu-și are:
La Sucéva culbu-și are,
Și din el ades el sare!

Ștefan, Ștefan, Domn cel mare,
Pune peptul la hotare:
Pune peptul la hotare,
Ca un zid de apărare!

Ștefan, Ștefan, Domn cel mare,
Bate órdele tătare:
Bate órdele tătare,
Și Turcii pe zmei călare!

Ștefan, Ștefan, Domn cel mare,
Bate Leși fără cruțare:
Bate Leși fără cruțare,
Și Unguri fără 'ncetare!

Ștefan, Ștefan, Domn cel Mare,
Are-o țără mică tare:
Țăra-i mică, țăra-i tare,
De stă lumea la mirare! ⁶⁸⁾

68) Strykowski : «O tym Wolosza i Multani spiewaia ustawicznie
«w kazdej biesiedzie na serbskich skrzypicach przygrywajac
«swoim jezykiem:

«Stefan, Stefan, Wojewoda!
«Stefan, Stefan, Wojewoda!
«Bijal Turków, bil Tatarów!
«Bijal Wegrów, Rus, Polaków...»

— Românesc restabili și publică acest cântec d. Alexandri, în
Pencović, *Cartea scólelor de întăitl grad* (Bucuresci, 1863,
în-16;; p. 51-52 — Engel, t. 2, p. 154, n'a înțeles pe Strykowski,

Ión-vodă, marele strănepot al aceluï mare Ștefan, se adresa acum cătră nesce ómenî, deprinși a celebra în toate ȃilele, cu sonul alăutei, suvenirul strălucitelor victorie dela Lipineț, dela Racova, dela Cozmin, dela Baia!

Trecuse abia șapte-deci de ani după mórtea vitézului: ici-colea mai întălniaî încă centenari, cari au servit o dată sub stégurile sale și ale căror povestiri volcanisau inimele nouei generațiuni.

Ión-vodă sciea cătră cine vorbesce!

§ 34. — Născuți cu tradițiuni eroice în pept și pe buze; entuziasmați prin tonul, prin cuvintele principelui; îmbătați prin ilusiunea unui viitor glorios, Moldovenii strigară cu glasuri mari, — scrie cronica țerii: — «Vom peri toți lîngă măriia ta! toți vom peri!»

Fu adus Sântul Evangeliu.

«Nu cer să-mi jurați mie, — sună Ión-vodă, — nu mie, ci jurați unul altuia ⁶⁹⁾.»

A jura unul altuia se ȃicea a se face «frați de cruce»; una din cele mai nobile instituțiuni cavaleresci d'ale străbunilor noștri, care se însoția de simbolica formalitate a gustării dintr'o pâne făcută în forma crucifisului ⁷⁰⁾: cei legați prin un asemenea jurămint deveniau nedespărțiți la viață și la mórte.

Toți jurară.

Jurară că, dacă vre-unul din ei își va vicieni credința, atunci să-l bată pămîntul, focul, apa, vezduhul, pânea, vinul, sabia, D-ȃeu și Maica Domnului!

când ȃice: «nach dem Serwischen gemodeltes Lied» în loc de: «cântec acompaniat de guslea serbescă gaș alăutăă.»

69) Gorecki, p. 33: «inter se.»

70) Sommer, p. 56: «bolum in crucis formam compositum (quod «sanctissimum apud illos foedus existimatur) edere ..»

Aşa era jurământul ostaşului român⁷¹⁾.

Sînt momente sublime în trecutul nostru!

§ 35. — Ión-vodă promisese a nu-şi cruţa viaţa pentru libertatea patriei.

Trebuia dară a se asigura, mai întâi de toate, situaţiunea Moldovei, la cas dacă o lovitură duşmană va precurma ڃilele generosului principe.

Adunarea obscăscă încuviinţă doă mesuri:

1. Tesaurul ٲerii şi familia domnăscă fură trimise la fortereţa Hotinului, unde se grăbiră a refugi şi casnicii boierilor, sub pađa socrului princiar, părcălabul Lupea Huru.

2. Pruncul Petru, fragedul fiiu al lui Ión-vodă, fu declarat erede al tronului moldovenesc, şi numele seă începu a figura in documente alătura cu al părintelui.

Patriotismul, trezit din amortire în faţa pericolului, înţelese necesitatea eredităţii tronului: fie-ne drept învătătură!

§ 36. — Ión-vodă chiămă atunci pe căuşul turcesc.

«Plcă!» îi ڃise cu mândria principele român.

«Plcă, şi spune împăratului teă, că de adă înainte, «necum să-ı plătim opt-đeci mii de galbeni, dar nu va vedé nici cât primia pîn'acuma: cu banii haraciului îmi voiu face oşti şi apoi... apoi vom vorbi.

«Plcă!»⁷²⁾

71) Dalla Valle, *Una breve narracione etc.* in *Magyar Toerténelmi tar*; t. 3, p. 45: «promettiamo per il Dio, la vergine Maria, per li quatro elementi, per il pane, per il vino, per la nostra scimittara...»

72) Mignot, t. 2, p. 211: «Le Moldave répondit fierement qu'il emploieroit cet argent a lever des troupes qui soustrairoient ses sujets a la vexation qu'on prétendoit exercer contre eux; et il ordona au Chiaoux de se retirer...»

III

CAPITANUL

...Aber der Krieg laesst die Kraft
erscheinen;

Alles erhebt er zum Ungemeinen !

...Dar resbotul face să apară forța,
înalță toate pînă la sublim !

Schiller, *Die Braut von Messina*.

§ 1. — Infricoșată era pozițiunea Moldovei.

În Țera-Românească și în Transilvania stăpîniau doi
vasali orbî și muți ai Turciei.

În Polonia se încoronase Enric de Valois.

Germania era departe; Muscalii — și mai departe. . .

Nici o dată istoria nu ne arătă un popor mai mic și
mai isolat, chiamînd fără sfielă la o luptă de mîrte pe
un dușman mai puternic!

§ 2.— Sciți cine erau Turcii în 1574?

Iată ce dice famosul Robertson¹⁾:

1) Roberston, *History of Charles V, in The works complete*
(Paris, 1828, în-8) t. 2, p. 106: «The long succession of able prin-
ces, which I have mentioned, had given such vigour and firmness

«O lungă succesiune de principii ageri dede o așa
 «vigóre și tăria guvernului otoman, încât el ajunse în
 «secolul XVI la putincioasa culme a desvoltării sale; pecând
 «statele cele mari ale creștinătății erau încă departe de
 «a se urca în sfera lor la o tréptă analógă.

«Tot atunci óstea turcă se bucura de tóte avantagele
 «câte se nasc din superioritatea disciplinei militare.

«La întronarea lui Suleiman corpul enicerilor era deja
 «vechíu de un secol și jumătate; și pășia, fără conte-
 «nire, tot înainte pe calea disciplinării.

«Ceî-laltî soldați, recrutați de prin provinciile impe-
 «riului, fură ținuți neîncetat sub arme în diferitele răs-
 «bóie ale sultanilor, aprópe fără nici un interval de pace.

«Contra unor armate ast-fel organizate și eserci-
 «tate, forțele Statelor creștine eșiau la luptă cu un mare
 «desavantagiú.

to the Ottoman government, that it seems to have attained, during the sixteenth century, the highest degree of perfection of which its Constitution was capable. Whereas the great monarchies in christendom were still far from that state which could enable them to act with a full exertion of their force. Besides this, the Turkish troops in that age possessed every advantage which arises from superiority in military discipline. At the time when Solyman began his reign, the janizaries had been embodied near a century and a half; and, during that long period, the severity of their military discipline had in no degree relaxed. The other soldiers, drawn from the provinces of the empire, had been kept almost continually under arms, in the various wars which the sultans had carried on, with hardly any interval of peace. Against troops thus trained and accustomed to service, the forces of the christian powers took the field with great disadvantage. The most intelligent as well as impartial authors of the sixteenth century acknowledge and lament the superior attainments of the Turks in the military art.»

«Autoriî cei mai inteligenți și cei mai nepărtinitori
«din secolul XVI recunosc și deplâng inferioritatea
«militară a creștinilor față cu Turcii. . .»

Ambasadorul frances în Constantinopole scria în 1572
cătră curtea parisiană:

«Nici o dată n'aș fi creșut, că Turcii sînt atât de
gróznici, să nu-î fi văduț cu ochii. . .»²⁾

După calculul unui matematic de atunci, venitul anual
al sultanului se compunea din șese-deci butóie mari cu
aur³⁾ . . .

Iată pe ce fel de dușman cuteză a'l înfrunta domnul
Moldovei, de și'l cunoscuse de aprópe!

§ 3. — Primind insolentul răspuns ce i-l adusesse bie-
tul céuș, revenit cu rușine; sultanul Selim destitui pe
Ión-vodă și numi domn în locu-î pe Petru poreclit cel
Schîop, fratele domnului muntenesc și care, după mumă,
descindea din sângele vechilor domni moldoveni.

Acesta era un june crescut între Greci⁴⁾, amic al boe-
rismului⁵⁾: prin urmare urît poporului.

El promisese Turciei un tribut îndoit.

Pe dată Pórta Otomană espedi ordinî la saŋgiacul de
Nicipole, la Munteni și la Transilvani, de a intra cu oș-
tile lor în Moldova.

2 Charrière, t. 2, p. 269: Bref, je n'eusse jamais creu la gran-
deur de ceste monarchie, si je ne l'eusse jugée à l'oeil».

3) Camerarius, *Vocabula rei nummariae, ponderum et men-
surarum* (Lipsiae, 1564, în-8); p. 26 nenumerotată: «sexaginta
tonnas auri, qaantam nunc summam dicunt esse annui redditus
Regni Turcici .

4) Crusius, *Turco-Graecia* (Basileae, 1584, în-f.) p. 274—5—
Dorotheos, *Biblion historikon periechon en synopsei diaphorous
kai exochous historias* (Venet. 1798, în-1.; p. 455-6.

5 *Letopiseșe*, t. I. p. 205.

Sultanul trimisese și la Enric de Valois, dar Moldovenii surprinseră pe céuș, căci alt-fel cine scie dacă și turcofilul rege al Poloniei nu s'ar fi grăbit a lua parte la vînatul leului român. 6)

Fost'a cine-va să ajute lui Ión-vodă contra acestei formidabile coalițiuni ?

Țeranii moldoveni și... o mână de Cozacii!

§ 4. — Peste Nistru, la marginea Poloniei cu Țera-Tătărăscă, se formase cu vr'o cinci-șecă de ani mai înainte o mică republică de ómenii desperați, a căroră devisă era nimicirea dușmanilor creștinătății.

Acea cavalerescă republică se contopise din trei popóre învecinate: Români, Poloni și Moscoviți 7), cari uitaú ací urele lor naționale pentru a nu mai urî cu toți decât numai pre mahometani.

Ei vorbíaú în o limbă amestecată, pe care lesne o învețaú câte-și-trele națiunile 8).

În toți anii saú, mai bine, pentru fie-care expedițiune militară, ei își alegeaú prin sufragiú universal câte un cap numit «hatman » 9).

Reședința lor era la gurile Niprului, unde ei își închi-puiră o mică flotilă de luntri saú șeice», cu cari devastaú, fără frică, ȣermi Crimului și ai Turciei.

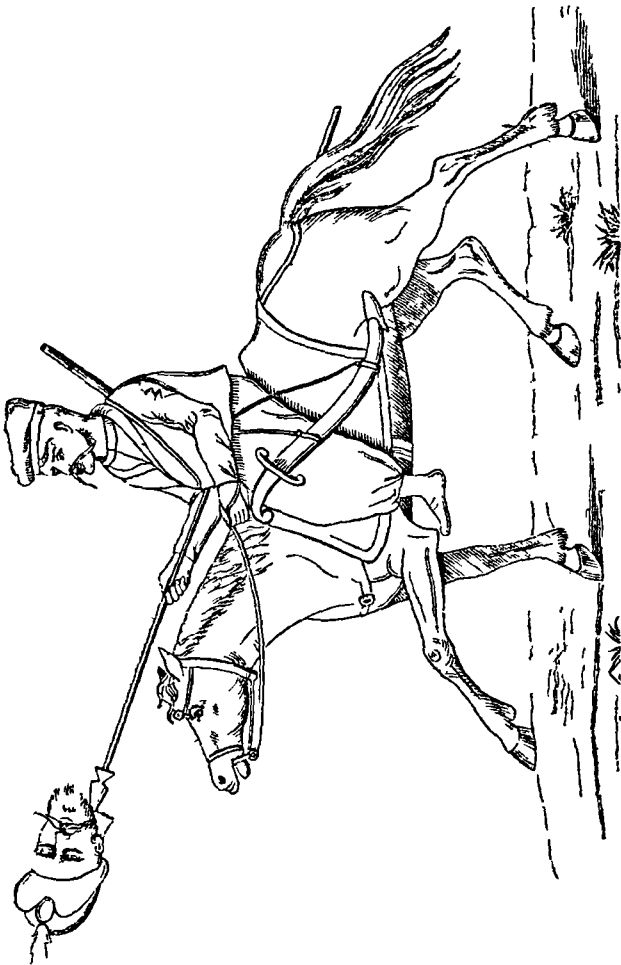
6) Charrière, t. 3, p. 522, nota.

7) Documentul ce l'am reprodus în *Arhiva istorică a României*; t. I, nr. 281.

8) Caracteristica acestui dialect veđi-o în Miklosich, *Lautelehre der Slavischen Sprachen* (Wien, 1852, în-8); p. 340 70.

9) Veđi tabloul atării elecțiunii în *Cztenia Moskovskago Obscestva Istorii i Drevnostei*, nr. 9 (Moskva, 1847, în-8, de unde am imprumutat pentru scrierea noastră și planșa cu imaginea Cazacului.

Eraŭ călăreți, pedestri, marinari, de tôte pe rînd,

Cozacul de la Nipru

după cum le venia mai la socotélă: călăreți pe câmpia,
pedestri în munți, marinari pe apă.

Cetele lor se compuneaŭ din câte o sută de ómenî comandaŭi de centurionî saŭ «sotnici».

Strategia lor era mai mult tătărăscă, tactica mai mult polonă.

Vięta lor se petrecea într'un neincetat vagabundagiŭ la pînda vrăjmaşului; armele erau: arc, sabiă, suliță, dar mai ales puşca, din care nu scieaŭ a da greş.

Toŭi erau băeŭi fără femeî şi fără copii, renoindu-se mereŭ prin voinici, prin criminali, prin aventurierî, cari se adăpostiaŭ aci din tóte părŭile.

Ast-fel ei deveniră gróznici sub numele de Cozacî, adecă ómenî uşori ca o căprióră.

§ 5. — Pe aceşŭi nelegiuiŭi, — *outlaws* — îi chiămă Ion-vodă, cu léfă mare, la luptă contra sultanului Selim.

Doę-spre-deci centurie de bravi veniră la chiămare.

Era pe la mijlocul lui Martiŭ; primă-véra română începea a-şî desboboci frumşęile; Ión-vodă se afla în corturi la marginea Iaşului, pe întinsa câmpiă dela Copoŭ.

El făcu Cozacilor o primire strălucită: le eşi întru întimpinare, încungiurat de flórea boierimii, cu împuşcăturile tunurilor şi sgomotósa armoniă de trâmbięe, tobe, fluere, tîmpene, . . .

Urmă un prînd, după care toŭi Cozacii căpetară generóse daruri de aur şi de argint.

Şese buŭi cu vin fură desfundate pentru scumpii óspeŭi, cari le deşertară cu veselă în sănătatea lui Ión-vodă.

«Nu sînteŭi decăt o miiă doę-sute, — le dîse principele; — dar fie-care sută face cât o miiă!»¹⁰⁾

10) Paprocki, în *Tesaur de monumente*; t. 3, p. 278: «Ir wollet «mirs glauben, das ich euch gleich so lieb hab, als wenn ich sonst «an der Volck zwelff tausent bei mir hette».

§ 6. — Cu tótă puținătatea mijlócelor sale, decisiunea lui Ión-vodă de a sfărma robia otomană era basată nu pe temeritate, ci pe cea mai profundă convicțiune că va puté reuși:

El sciea ce póte el-însuși;

El sciea ce pot Românii!

§ 7. — Ión-vodă studiasse arta militară la Poloni, la Tătari, la Germani, la Turci; și immensa-înteligență, apropiându-și în sintesă tóte rezultatele progresului epoei, merse și mai departe.

Ast-fel, noi vedem cu admirațiune, că principiele sale ostășesci, elaborate prin propriul seú geniú, diferesc, în mare parte, de ale tuturor domnilor români de mai 'nainte; diferesc, în mai multe privințe, chiar de starea lucrurilor de atunci la popórele cele mai civilisate; și se înrudesce de minune cu preceptele științei de astăzi.

Ne va fi permis a da aci din capul locului doé exemple mai generale.

Pe când în Franța artileria era încă atât de puțin aprețuită, încât abia peste trei-deci de ani mai în urmă Enric IV isbuti a avé în arsenalul dela Paris 100 guri de foc ¹¹⁾; ei bine! Ión-vodă, în scurta-î domniă de doi ani, își înzestră armata cu un număr îndoit mai mare.

Pe când în tótă Europa nu era încă destul de simțită predominitórea importanță a infanteriei în comparațiune cu cavaleria, — deși celebrul Machiavelli se silise de demult a desamăgi această retăcire ¹²⁾;—ei bine! Ión-

11) De la Barre Duparcq, *Eléments d'art et d'histoire militaires* (Paris, 1858, în 8); p. 235: réunit à l'arsenal de Paris jusqu'à 100 bouches à feu, nombre considérable.»

12) *Dell'arte della Guerra*; lib. 2: «Dico per tanto che quelli popoli o regni che istimeranno piu la cavalleria che la fanteria,

~vodă ajunge deja la concludsiunea, cumcă óstea cǎlǎrétǎ trebui sǎ formeze numai o micǎ parte din cifra totalǎ a armatei.

Artileria și infanteria ca temeliǎ, cavaleria ca accesoriiu —așa credea eroul nostru; cavaleria ca temeliǎ, artileria și infanteria ca accesoriiu,—așa cređuserǎ Stefan cel Mare, Țepeș, Petru Rareș, Alesandru Lăpușnénul; ba așa credeaũ pe la 1574 mai toți generalii italieni, francesi și germani.

Puteți judeca, cine era Ión-vodǎ.

§ 8.—Armata moldovenescǎ se împǎrția din timpii cei mai vechi în *arcași* sau infanteriǎ și *cǎlǎrași* sau cavaleriǎ ¹³).

Unii și alți devenirǎ celebri.

Arcul moldovenesc era de dimensiuni mari ¹⁴); dar ostașul îl mǎnuia cu atâta artǎ, încât «întrecea vîntul prin rǎpediciunea sborului și covîrșia zǎpada prin mulțimea descǎrcǎturilor», dupǎ espresiunea unei balade germane din evul-mediu ¹⁵).

«sempre fieno deboli, ed esposti ad ogni rovina; come si e veduta
«l'Italia ne'tempi nostri, la quale e stata predata, rovinata, et corsa
«da forestieri non per altro peccato che per haver tenuta poca cura
«della militia di pie, et essersi ridotti i soldati suoi tutti a cavallo.
«Debessi bene havere de'cavalli, ma per secondo, et non per primo
«fondamento dell'essercito suo....»

13) *Archiva istoricǎ a României*, t. I. nr. 254, p. 168.

14) Bellon, *Flurimarum singularium et memorabilium rerum observationes* (Antverpiae, 1589, în-8; p. 348: «Tartarorum et
«Vallachorum arcus illos (Arabicos) adhuc superant latitudine et
«longitudine, attamen molles sunt».

15) *Heldenbuch Biterolf und Dietlieb*, vers. 10185; apud Klemm, *Attila nach der Geschichte, Sage und Legende* (Leipzig 1827, în-8); p. 66:

«Die Vlachén kamen angeritten

«Mit manigen huernen pogen

Numai döră renumiții arcași englesi ar fi putut intra în rivalitate cu arcașul moldoven.

Astăzi când pușca înlocui cu totul întrebuințarea arcelor, s'a calculat că, în fie-care bătăliă, se perde în deșert apröpe 1500 de glönțe sau 80 oca de plumb pînă a ucide sau a răni un singur dușman ¹⁶⁾; öre un bun arcaș de mai 'nainte nu întrecea prin rezultate pe un pușcaș modern ?

Turcii și Tătarii păstrară usul arcelor mai pînă mai dēunăzi: săgețile lor făceau șirurilor creștine nesce perderi cel puțin egale cu efectul puscelor.

Arcul costa mai nemica; încât nu era, póte nici un Moldoven care să nu fi avut această armă și să nu se fi exercitat din ea așa đicēnd din légēn.

Pușca posedă öre un asemenea avantajü ?

Töte aceste supreme rațiuni erau causa, că arcul pré cu anevoiă s'a putut desrădecina din östea moldovenescă, și nici pînă la 1700 nu-l alungase încă muschetul sau arcabusa.

Ș'apoi curios lucru: epoca gloriei nöstre militare fu tocmai epoca arcășiei!

Pe lîngă arce, infanteria moldovenescă mai avea cîo-

«Die waren hoch aufgezogen

«Ze schussen manigen pfeyle

«Die sach man an der weile

«So dicke von der sene gan

«Sam oft der sne hat getan

«Da den treibet der wind . . . »

16) *România militară*, t. 2, p. 213: «In bătălia dela Solferino s'aü tras cel puțin 15 milioane de cartușe pentru a se omorî sau «rani 10 mi de Austriaci cel mult ».

megi, cari, ca armă curat națională, merită un cuvînt a-parte.

Ele se numău «ghîoge» și «fușturi».

Erau subțiri în mănuchi, grose și ghintuite cu cuie la capătul opus.

Cîomagul era în privința arcului ceea ce baioneta este în privința puscei: teribilul se aspect, într'un atac de pedestrime, arunca spaîmă, demoralisînd curagiul dușmanilor.

Cu această armă țeranul era deprins de mic și o fabrică el singur: doă mari avantaje.

În fine, unele părți din infanteria erau inarmate cu cîse, cu cari secerau, cînd picîorele cailor inamici, cînd pe prizonieri: de acolo se născu espresiunea «a snopi pre vrăjmași».

Erau nesce snopi glorioși pentru țera noastră!

Cavaleria moldovenescă se compunea din toți proprietarii teritorialî, mari și mici, numindu-se *oste nemesescă*.

Caii, străpunși la nări pentru înlesnirea resuflării, se deosebiau nu prin mărime sau frumsețe, ci prin răpediciune și neoboselă.

Unde este astăzi acea mîndră rasă, care atîta o dată admirațiunea străinilor și era oprită cu totul de a se esporta afară din hotarele Moldovei? 17)

Unde este? unde, ah! unde sînt multe lucruri!

Cavaleria nu costa Statului nici un ban: era un serviciu feudal.

§ 9. — Din legea marțială a vechilor Moldoveni, cunoșcem un singur articol:

17) *Archiva istorică a României*; t. I, nr. 189.

«Fugarul, carele va lăsa câmpul bătăliei, să fie pedepsit cu o moarte mai cumplită, decât acea ce i s'ar «fi putut întâmpla în luptă din partea vrăjmaşului.»¹⁸⁾

§ 10. — Vom aduce o serie de mărturii despre proverbiala bravură a Moldovenilor în secolul XVI.

Cităm numai o mică parte din câte lesne s'ar putea cita.

1. Graziani:

«Ei se bat cu o așa îndrăsnélă, cu un așa despreț pentru dușmani, cu o așa încredere în sine, încât adesea cu o mână de ómenî înfrânseră mari armate ale vecinilor...»¹⁹⁾

2. Vigenère:

«E un popor tot-d'a-una foarte ciudat, caprițios, țiños; dar atât de dur și resboinic, încât nu o dată a dat învățăture aceloră ce nu-l lăsaū în pace...»²⁰⁾

3. Reichersdorf:

«Némul moldovenesc e feroce, cam barbar, dar foarte ager, după propria sa manieră, în arta militară...»²¹⁾

18) Dantiscus, ap. Schard, op. laud. p. 1276: «Haec est Valachorum consuetudo, ut eos omnes qui ex pugna evadentes domum revertuntur, suppliciis gravioribus quam si in bello cecidissent affliciant.» E vorba despre armata lui Petru Rareș. — Cf. Boemus, *Mores, leges et ritus omnium gentium* (Lugduni, 1582, in-16); p. 210: «Jussi ad bellum exire capitale est non paruisse».

19) *De Heraclide Despota*, p. 22: «Tanta autem audacia praelia ineunt, tantaque hostium contemtionem, et fiduci sui, ut saepe haud magna manu vel integras finitimorum exercitus fuderint...»

20) *La description du royaume de Pologne et pays adjacens* Paris 1573, in-4); p. 38 verso: «Car ce a esté tousiours une nation fort bizarre, fantastique et despitte, et au reste fort endurcie et belliqueuse, et qui a souventes fois donné beaucoup d'affaires a ceux qui luy ont voulu demander quelque chose...»

21) *Transilvaniae ac Moldaviae succincta descriptio* (Colo-

4. Ruggieri:

«Sînt ómenî fórte vitejî, dar nu pré a  arme, între-
«buint nd  n ofensiv  mai ales arce...» ²²⁾.

5. Veranzio:

«Moldoveniî întrec pe Munteni  în bravură; dar Munte-
ni  întrec pe Moldoveni  în ospitalitate...» ²³⁾.

6. Bielski:

«Osta ii moldoveni s nt vitej   i me teri de a m nui
«suli a  i a se apera cu scutul, de i s nt nesce  erani 
«pro  i lua i dela plug...» ²⁴⁾

7. Miedzieleski:

«Domnul Moldovei are 30,000 de solda i, din cari 
«15,000 s nt osta i de cei mai buni  i luptători de cei
«mai vitej ...» ²⁵⁾

8. Gorecki:

«Fie-care Moldoven, pin   i cel mai s rac, cat  s 

niae Agr. 1595,  n-f) p. 50: gens ista Moldavica ferox est, et ad-
«modum barbara, rebus tamen militaribus et bellicis suo more
«eximie instructa...

22) *Relotione del Regno di Polonia nel'anno 1568*, estras de
d. V. Alexandrescu din manuscriptele dela Madrid, p. 286: «sono
«quei huomini molto bellicosi, ma disarmati, et nell'offendere usano
«per il piu gli archi...»

23) *Kovachich, Scriptores Rerum Hungaricarum minores*
Buda , 1798,  n-8); t. 2, p. 103: «Moldavi sunt bellicosiores quam
«Transalpini, qui etiam cedunt eis, et Transalpini sunt Moldavis
«hospitaliores...»

24) *Sprawa rycerska* (Kraków, 1569,  n-4); p. 137: «Dzielni sa-
«i dobrze sie podkaja z drzewcem za tarcza, chocia chlopi prosci
«od pluga...»

25) *Acta Tom ciana*, t. 3, p. 170: «communis populi triginta-
«millia habere, ac de illis quindecim millia dilectissimorum mili-
«tum et ferocissimorum pugnatorum cogere solet...

«aibe un cal, pe care'l încalecă pentru prédă și pentr
«resboiu...» 26)

9. Orzechowski:

«Sînt ómenî gróznici și fórte vitejî; și nici că este pe-
«fața pămîntului un alt popor, care pentru gloria res-
«boinică și eroism să apere o țerișóră mai mică contra
«mai multor dușmanî, atacându-i saũ respingendu-i fără
«încetare...» 27)

§ 11. — Dar ceea ce făcea pe un ostaș moldovén for-
midabil în ochii vrăjmașilor, era nu atât furiósa-î vite-
jiă, precum o virtute a anticului legionar roman.

Scipioniî, Meteliî, chiar străbunul nostru Traian, își
mulțumiaũ stomacul, în timpî de resboiu, cu o bucățică
de slănină și cu o fărmitură de caș. 28)

Un burduf de brînză și o pâne de grâu — ajungeaũ
soldatului moldovén pentru o expedițiune. 29)

Chiămându-î sub stéguri, principele îi însciința de mai
'nainte de numărul ȕilelor, pentru care trebuî să se a-
provisioneze cu hrană 30): nici o dată ei nu luaũ mai

26) P. 18: «quavis, vel egentissimus, domi equum alit, quo prae-
«datur ac militat...»

27) *Annales* (Lipsiae, 1711, în-f, ad calcem Dlugossi); t. 2, p.
1555: «suntque homines feri, magnaëque virtutiș; neque alia gens
pro gloria belli et fortitudine angustiores fines cum habeat plures
ex propinquitate hostes sustineat, quibus continenter aut bellum
«infert, aut illatum defendit...»

28) *Spartianus, Vita Hadriani*: «Cibis etiam castrensibus in
propatulo libenter utens, hoc est larido, caseo et posca, exemplo
«Scipionis Aemiliani et Metelli, et authoris sui Trajani.»

29) *Bielski, Sprawa rycerska*; p. 138: «Strawe na leku przed
«soba nosza, to jest bryndze w koziej skórcie z białym chlebem,
hom to widzial na onczas gdy z nimi bitwa byla u Obertyna.»

30) *Acta Tomiciana*; t. I, p. 96.

mult, decât ceea ce puteau acăța de șea sa și a purta de-a umeri.

Ast-fel, istoria nu ne arată nici un singur cas, unde armata moldovénă să se fi plâns sa și ar fi suferit din lipsa provisiunii.

Fără această frugalitate cu greu ne-am pute esplica ilustrele campanie ale lui Ștefan cel Mare sa și Petru Rareș.

§ 12. — Artileria română, deși pré puțină în număr pînă la domnia lui Ión-vodă, totuși ar merita prin caracterul se și o mențiune de tot a-parte în istoria artei militare moderne.

Se scie, că fusese Român acela, carele dirigiase tunurile sultanului Mahomed la luarea Constantinopolei ³¹⁾: constatăm aptitudinea națională, jelind însă din inimă împregiurarea, prin care își dobîndise primul se și lustru.

Meșteri în artileria de asediu, Români se destinseră și mai mult în privința artileriei de câmp.

Reposatul Bălcescu făcu cel de'ntâiu următoarea profundă observațiune, pe care o reproducem întregă: ea este de Bălcescu!

«Artileria la Români a fost mult mai în bună stare decât la cele mai multe nături.

«La aceste, tunurile fiind pré-mari, capi nu puteau «nici nu scieau a le schimba poziția de'ntâiu, și ast-fel «de multe ori ajungeau a fi nefolositoare în bătăliă.

«Pentru aceea, în Europa scădu mult artileria și începu a se întrebuița mai cu sémă în izbirea și apărarea cetăților; ast-fel a urmat pînă în vécul al XVII.

31) Chalcocondylas; lib. 8. — cf. Șincai; t. 2, p. 24.

«Tunurile românesce erau mici: de aceea erau mai mobile și se putea trage tot folosul dintr'însele.

«În planurile din cartea lui Georgio Tomasi se văd tunurile românesce și moldovenesce tărite numai de doi cai, în vreme ce cele împărătesce sînt tărite de patru cai.» ³²⁾

Vom completa această prețioasă notiță prin cuvintele unui autor polon din epoca lui Ión-vodă, și care vorbesce nu de pre audite, ci ca martur ocular:

«Tunurile moldovenesce de câmp sînt de fer.

«Ele se formeză din câte șese sau câte opt tuburi, așezate numai pe două rôte mici, în așa mod încât dându-se foc unuiă din tuburi, pe dată izbucnesc pe rînd și cele-lalte, urmând șese sau opt detunete.

Cartușele sînt învăluite în hârtiă.

Încărcarea se face cu multă ușurință.

Lungimea tuburilor e ce-va peste un cot.

Glónțele sînt de fer sau de plumb, cum se întâmplă.

«Nemic nu pôte fi mai bun și mai trebuincios pentru infanteriă, decât aceste tunuri, cari lesne se strămută din loc în loc, încât o ôste pedestră, încungîiurându-se în marș de un atare zid, înfruntă orî-ce atac de cavaleriă...» ³³⁾

32) *Puterea armată și arta militară a Valachiei (Iasi, 1844, n-8 p. 48.*

33) Bielski, *Sprawa rycerska*; p. 138: hakownice zelazne, «ktorych bylo w jedném lozu po szesci i w drugim po osmi na dwu kolkach lekkich przyprawione, iz niemoze nic lepszego byc i potrzebniejszego wszedzie pieszemu ludowi jako takie, bo je moze drab za soba wozic kedy chce, i obrócic na wszystkie strony, «gdzie potrzeba ukaze w ciagnieniu, kiedy po wszystkich stronach wojska takowe postanowi, moze isc kedy chce z nimi, za den nieprzyjaciela jezdny na to nie przytrze, bo tam jedno od drugiego

Iată dară că Moldovenii cunoscură, sînt acum trei secolî, nu revolvere cele în miniatură din ȕilele n stre, -ci tunur -revolvere!

Aci admira iunea devine pr -viuă pentru ca s'o putem exprime prin cuvinte...

  13. — Am arătat, cine era Ión-vodă.

Am v d t, ce fel era  stea moldovenéscă.

Inchipui i-v  acum o  ste moldovenéscă sub un Ión-vodă!

  14. — Sultanul Selim u t  că, cu un secol mai 'na-
inte, Stefan cel Mare cu 40,000 de Moldoven  bătuse
120,000 de Turc  condu i de  nsu i sultanul Mahomet;
 i că mult mai  nc ce ilustrul sultan Sule man cre u de
trebuint  300,000 de Otomană pentru a put  alunga din
Moldova pe Petru Rare .

Dormit nd pe sofalele haremului sub vaporile vinului
de Chipru, el credea, că o armată de  ese- eci mi  de
ba i-buzuc  lesne va călca în picióre morm ntul lui Ste-
fan cel Mare  i al lui Petru Rare , prind nd  i leg nd
cot la cot p  desmeticul Ión-vodă.

20,000 de Turc  dela Nicopole, 40,000 de Munten 
cu domnul lor în frunte,  i vr'o 2,000 de Secu  trimi i
din partea be ului transilvan, p  ia  cu sunetele tabul-
hanale , duc nd cu triumf pe Petru cel Schiop pentru
a-l a eda pe tronul Moldoveĭ...

  15. — Ión-vodă pr nd ia.

«sie z pala, gdy z jednego puscisz, ktemu predkie nabicie moze
byc; gdy masz gotowe nabicie w papierze zawini ne, a t m moze
«predko nabijac, tak iz bez przestania moze strzelba isc; sa troche
«dluzsze nizli na lokciu, kulka w nie wchodzi tak wielka j ko do
«hak wnicy, chocia zelazna albo oloviana...»

Eraū intinse doē marī mese: la ȳna ūedeā principele, avēnd la drēpta-ī pe marele logofēt, la stānga pe hat-manul, ūi īn giur pe cāpeteniile Cozacilor; la cea-laltā masā ūedeā boīerimea țeriī.

De o datā un cālāraș aduce scire despre mișcarea dușmanilor.

Ión-vodā se scōlā din mijlocul prānđului.

El are adunați līngā sine, de o cam datā, numai 9,000 de cavaleriā ūi cele doē-spre-đeci cete de Cozacī.

Dar nu se sperīā Ión-vodā: planul seū e gata.

El chiamā pe credincīosul vornic Dumbravā, cunoscut deja prin artistica respingere a invasiuniī polone.

«Iea pe Cozacī; sbōrā cu rāpeđiciunea vīntului, ūi apucā pe neașteptate strājile vrājmașului.»

Dis, făcut.

Insuși eroul, cu remāșița cea mai grea a miceī sale oștiri, urmēzā mai īncet dupā Dumbravā...

§ 16.—In județul Slam-Rīmnicului, pe malul riulețului Rīmna īn o depārtare aprōpe egalā dela hotarele turee, transilvane ūi moldovenē, se aflā satul Jilisce.

Acolo fu punctul natural, unde se concentrārā Muntenii, Secuii ūi Otomanii, pentru a nāvāli asupra lui Ión-vodā.

Dosul armatei lor era spre vadul Rīmnei, fața priviā spre Focșani, avant-posturile se īntindeā pīnā la țermii Siretului.

Plini de īncedere īn puterea forței numerice, siguri cā Moldovenii sīnt prē slabi pentru a ūe putē opune, basați pe ura aristocrației cātrā Ión-vodā; inamicii spe-raū cā vor ajunge la scopul lor chiar fără vērșare de sānge.

Ast-fel, oprindu-se la Jilisce, Petru cel Schiōp trimise

porunci la toți boierii Moldovei să vină a i se închina la marginea țării, primindu-l ca pe un stăpân nou, venit cu stég de domniă dela Înalta Împărăție.

Pînă atunci, în așteptare, domnul muntenesc bea vin de Drăgășani în sănătatea frăține-seu; Turcii beaș hașiș în onórea Prorocului; Secuții beaș ce găsiaș pentru a nu rămâne nici ei în urmă.

Tabăra era fără șanțuri.

Străjile steteaș la o mare distanță

Ce le păsa lor, fie orî-cum va fi, când victoria era atât de sigură?

§ 17 — Vornicul Dumbravă, înaintînd în cea mai mare tăcere, surprinse într'a-murgul serii, înconjură și desarmă 400 Munteni, cari pășiaș de departe intrarea taberei.

Mai 'nainte de zori sosesc Ión-vodă cu grosul oștii.

Află numărul, spiritul și dispozițiunea vrăjmașilor; și concerteză la moment, cu schînteia ginganticului seș geniș, schița acțiunii.

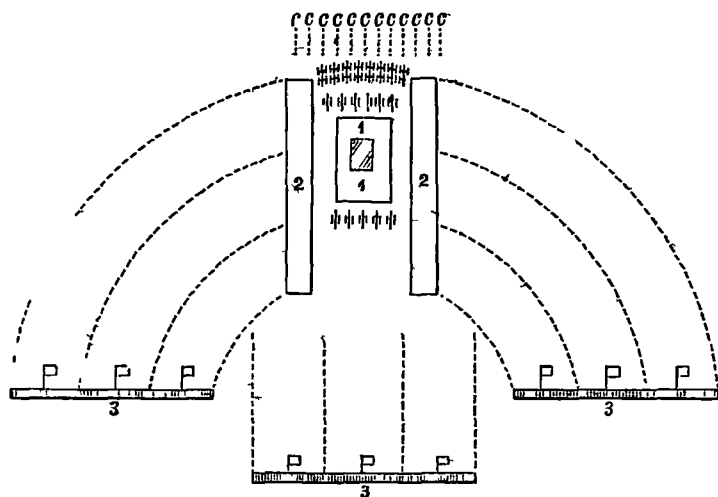
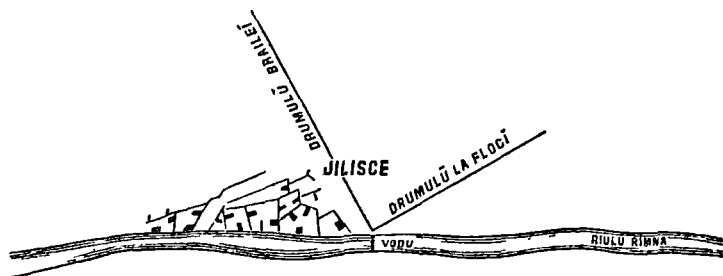
Dimineta era brumósă, ca mai tot-d'a-una în învecinările apelor.

Inamicii dormiaș în linisce, iar caii lor pásceaș în voiă pe câmp.

Ión-vodă trimite înainte pe bravul Dumbravă cu Cozacii pentru a încungitura tabăra și a lovi din dos despre vadul Rîmnei.

El-însuș își desfășură armata într'o singură liniă puțin profundă, reține centrul, înainteză aripele, și se răpede asupra inamicilor din cele-lalte trei părți, isbînd cu centrul seș fața taberei, cu aripa stînga pe acea dreptă și cu aripa dreptă pe acea stîngă a vrăjmașilor ²⁴).

24) Paprocki, in *Tesaur de monumente*; t. 3, p. 279: «Er aber

Ordinea primitivă a bătăliei dela Jilisce.

Exploașunea : 1—cuadratul pedestrimă inamică, în golul căruia stau cor-turile generalilor; 2—cavaleria inamică; ■■■■ artileria; ■■■■ parcul; 8—armata lui Ión-vodă; c c c Cozacii; . . . direcțiunea de atac.

«Ivon hatte seine Ordnung so gemacht, das die Feinde von ihm
«auf dreien Seiten, und von Polen auf der vierten ueberfallen
«wurden.»—Gorecki, p. 49: «sua acie in longitudinem extensa,
«tribus ex partibus hostium castra, omni praesidio nudata, agre-
«ditur . . . »

§ 18.—Tabăra dușmană, după maniera turcă, introdusă atunci și la Munteni³⁵⁾, era așezată în următorul mod.

Parcul, compus din căruțe și cămile, formă dosul.

Mai încóce, spre mijlocul taberei, se aflău corturile căpiteniilor, în giurul cărora stetea în cuadrat infanteria.

Baterie de tunuri o acoperiaă: unele de 'nainte, celelalte la spate.

Cavaleria se lungă în două linii perpendiculare parcului, în interiorul cărora era închisă totă tabăra ca între două ziduri paralele³⁶⁾.

§ 19. Inamicii visaă.

Visuri dulci de victorie, de triumf, de pradă!

Turcii visaă paradisul lui Mohamed pe undoiosul sin al frumóselor róbe Moldovence³⁷⁾.

Muntenii și Secuii, smeriți tovarăși ai Otomanilor, dobîndeaă în vis tot ce nu trebuia págânului: turme de porci!³⁸⁾

De o dată, când abia se lumina de ăi, îi treďesce o musică infernală: strigăte de furiă, țipete de durere, tropotul cailor, zingănitul armelor. . . .

Vornicul Dumbravă sfarmă parcul și pătrunde pînă

35) Veranzio, ap. Kovachich, op. cit.; t. 2, p. 103: «Transalpini, nullis de re vestiaria aut militari legibus obnoxii, omnia cum Turcis habent promiscua, propter mutuam consuetudinem.»

36) Veďi gravura unei tabere turce în Bielski, *Sprawa rycerska*.

37) Saedino Turco, *Chronica dell'origine e progressi della casa Otomana* (Madrid, 1652, în-4); t. 2, p. 302: «donzelle Bogdanesi di cotanta bellezza, che il contemplarle n'era il capitale dell'eterno godimento . . .» Autorul, care trăi pe timpul lui Iónvodă, descrie impresiunile Turcilor după victoria lor asupra lui Ștefan cel Mare.

38) Ibid.: «le greggi delli porci, che in quella vasta Provincia furono ritrovate, ne toccarono tutte all'essercito Vallaco».

la corturile capilor; iar unde nu e vornicul Dumbravă, acolo este Ion-vodă: Ión-vodă din față, Ión-vodă din dreapta, Ión-vodă din stânga!

§ 20. — Las pe ómeniî de atunci a face tabloul măcelului:

«Era un spèctacol hidos; spațiul câmpului sta așternut
«de cadavre, preserat de arme, îmbuibat de sânge; nu-
«mai pe alocurea vedeai câte un rânit mai sbuciumân-
«du-se încă între viață și mórte, vrënd să fugă, vrënd
să se țină pe picióre, încercând a se rădica din țerină,
«și iarăși cădënd . . »³⁹⁾

Orgoliósa armată a lui Satana, sdrobotă de mânia Cerului, în poemul lui Milton!

§ 21. — Cinci-șeci mii de inamici își dederă sufletele, invocând în agoniă, uniî pe Crist, alții pe Mohamed.

Petru cel Schîop scăpă, nu se scie cum, la învecinata Brăilă.

Frate-seu, domnul muntenesc, fugi la Floce, datorind mântuirea vieței eroismului unei ilustre familie, în care virtuțile se par a fi fost ereditare.

Cu trei-șeci de ani mai înainte visternicul Radu Golescu fuse celebru prin vitejiile sale ⁴⁰⁾.

El lăsă doi fii demni de tată: clucerul Alb și vornicul Ivașcu Golesci.

Aceștia sînt cari scăpară în bătălia dela Jilisce ȃilele

39) Gorecki, p. 50: «Tum spectaculum fuit horribile, in campis
«patentibus omnes viri afflicti; ac multi, vulneribus acceptis, neque
«fugere posse, neque quietem pati, niti modo, et statim concidere.
Postremo, omnia qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveri-
«bus, et humus infecta sanguine . . . »

40) *Condica crisóvelor monastirii Vieroșul* (MS. în Archiva Statului, 1780, în-f); p. 145.

domnului muntenesc, precum o mărturisă mai în urmă el-însuși într'un act oficial: «mai mare dragoste am vădut dela jupânul Ivașco vel-vornic și dela frate-seu jupânul Alb vel-clucer decât dela toți cei-lalți; fiind foarte bucuroși a-și pune ei capetele lor pentru capul domniei mele; căci să nu se fi întors ei asupra oștii moldovenesci cu sulilele; apoi capul domniei mele ar fi cădut; și atunci jupânul Ivașco vel-vornic a scăpat din resboiu rănit, iar jupânul Alb vel-clucer și-a lăsat capul său acolo, la vadul ce se ȋice Rimna, lingă satul Jilisce, pentru capul domniei mele . . .»⁴¹⁾

Golescii, nu Petru cel Schiop, meritaŭ de a se bate cu un Ión-vodă. . . o nul fericită ar fi fost România, dacă tocmai cei aleși ai sei n'ar fi ridicat nici-odată o fratricidă armă unul asupra altuia!

§ 22. — Pe când boierii munteni scăpau viața domnului lor, domnul moldovenesc scăpa viața boierilor sei.

Părcalabul Jeremia Golia, de care avurăm deja ocasiunea de a vorbi în vr'o câte-va rînduri și vom mai vorbi și mai la vale, combătea cu o deosebită bravură alătura cu Ión-vodă, adevă acolo unde lupta era mai crâncenă, rezistența mai inversîunată, pericolul mai mare.

O armă inamică se rădică asupra vitezului boier.

În focul bătăliei nu e chip a te feri de toate loviturile. Încă o clipă, și părcalabul era mort.

Ión-vodă preveni acea clipă: buzduganul principelui⁴²⁾ turti pe îndrăznețul dușman⁴³⁾.

41) Ibidem; p. 160.

42) Domnii întrebunțaŭ buzdugane, precum vedŭ în *tabloul bătăliei dela Obertin*.

43) Acest fact l'a conservat numai cronica turcă în *Mignet*, t. 2, p. 242: «à qui il avoit sauvé la vie dans le dernier combat...»

Jeremia Golia remase viu....

§ 23. — Pentru a micșora gloria eroului nostru în strălucita victorie de la Jilisce, un critic malițios ar putea, la prima vedere, s'o reprezinte ca un rezultat al neștiinței și al neglijenței capilor armatei celei biruite.

1. De ce ore să se fi oprit ei la Jilisce, pe când trebuia să pășescă drept înainte asupra Iașului ?

2. De ce, oprindu-se cum au făcut, ei nu-și întăriră pozițiunea ?

Aceste două imputări, ce se par a fi capitale, devin puțin serioase în fața unei aprofundate expozițiuni de motive.

Era forța majoră ca dușmanii să se oprească la Jilisce, și decă nu era de asemenea o forță majoră, cel puțin era o puternică rațiune militară ca ei să nu se retrânseze în pozițiunea lor.

Să analizăm.

§ 24. — 1. Armata lui Petru cel Schiop se compunea din trei elemente eterogene, Turci, Munteni și Secui, cari, venind din diferite părți, nu puteau năvăli în Moldova mai înainte de a se fi întâlnit și concentrat undeva afară din hotare: Jilisceea fu, prin natura sa, punctul cel mai nemerit pentru atare operațiune.

Sosirea câte-și-trelor detașamente nu putea ocure în aceeași zi, fiind plecate din distanțe și în împregiurări variate; ast-fel încât detașamentul sosit la Jilisce cel de întâiu trebuia să aștepte acolo sosirea celui de al doilea, și apoi ambele să adaste pînă la sosirea celui de al treilea: etă deja un interval de mai multe zile.

Turcii veniau de departe, Secuii de peste Carpați, chiar Muntenii nu erau toți de pe aproape, cetele cele mai brave fiind tocmai de la Olt; încât, după un marș

forțe îndelungat pînă la Jilisce, le trebuia tuturor de o potrivă un timp de odihnă.

În acest mod se respinge acusațiunea strategică cea mai gravă ce se putea face armatei lui Petru cel Schiop: de ce nu merse înainte?

2. Dela Focșani pînă la Iași este o distanță de 18 zile de marș ordinar, 8 zile de marș forțat pe drum mare, 6 zile de marș forțat pe drumuri lăturașe; iar cu toate înlesnirile câte se mai pot procura prin un sezon frumos—cel puțin 5 zile.

Ast-fel, o depărtare minimum de 5 zile se intrepunea între armata dela Jilisce și între reședința lui Ión-vodă.

Cătră această considerațiune se mai adaogă o altă și mai ponderoasă: Petru cel Schiop sciea, că Domnul moldovenesc nu avuse încă timpul de a-și aduna o armată, de care se afla în o pré-mare lipsă, de órá-ce se veduse silit a alerga la sprijinul câtor-va sute de Cozacî.

Ne avînd de cine a se teme, și mai fiind și de tot depărtată dela desarmatul seü adversar, contra cui óre să-și fi retransat tabăra armata dela Jilisce?

În fine, pînă și într'o necesitate veghiată, tot încă fortificarea taberei ar fi fost pré-vătămătóre, dînd celor retransați o ideiă esagerată de puterea adversarului și de propria lor slăbiciune, ceea ce ȝ-ar fi demoralisat de mai 'nainte.

§ 25.—Care dară să fi fost greșela celui bătut?

Geniul, numai geniul aceluia ce-l bătuse!

§ 26.—Prin minunata execuțiune a ordinilor lui Ión-vodă, vornicul Dumbravă fu principalul instrument al victoriei dela Jilisce.

Ambele sale misiuni, acea de a surprinde avant-pos-

turile inamicilor și acea de a-î lovi în dos, fură de o potrivă de o greutate extraordinară.

Să fi scăpat un singur om din avant-posturi, vrăjmașii s'ar fi pregătit, și atunci totul era pierdut!

Să fi întârziat o singură clipă lovirea din dos—dușmanii ar fi avut spațiul deschis ca să fugă peste Rîmna, unde ar fi putut a se reorganiza.

Pentru a isbuti în aceste două artistice operațiuni, prin răpediciunea mersului, tăcerea mișcării, calculul timpului, apropositul atacului, se cerea din partea capului detașamentului inteligența cea mai viuă unită cu sângele cel mai rece.

§ 27. — Dar sublimul victoriei consistă în modul, în care însuși Ión-vodă atacă pe vrăjmași.

În arta militară acea specie de atac se numește «ordine concavă».

Din cauza acestei ordini Annibal fu biruitor la Canna, Narses la Casilino, Eduard III la Crécy.

Tot din cauza acestei ordini, Petru Rareș fu biruitor la Obertin.

Ea presintă, prin urmare, și avantaje și desavantaje, pe cari le pot aprea, în minutul decisiv, numai crierii unui adevărat general.

Iată ce dice renumitul Montecuculli:

«Ordinea concavă reușește mai cu samă pe un timp nouros, când e praf, când e fum, sau în alte asemenea ocaziuni, când adversarul nu poate observa mișcările tale»⁴⁴).

44) Acest pasagiū lipsesce în prima edițiune italiană, *Memorie che rinfermano una esatta instruzione dei generali* (Colonia, 1704, in-8); t. I, p. 44; și fu adaus de cătră autor în urma unor

Ce e dreptul, întindându-ți pre-mult fruntea armatei, ca să încingi pe vrăjmași, răresci peste măsură șirurile și le espuî a fi rupte.

Acêsta se putea aplica mai cu deosebire cătră ôstea lui Ión-vodă, care era mai mult decât mică în comparațiune cu acea a rivalului.

De aceia nici eroul nostru nu recurse la ordinea concavă, decât numai o singură dată: când avea a face cu nesce dușmanî orbiți prin somn și prin bruma dimineții. El ghicise pe Montecuculli!

§ 28. — Victoria dela Jilisce deslégă una din problemele politice cele mai vitale: un principe póte el ôre a pune temeiû pe o armată mică și compusă din recruți?

Astădî România are sub arme întreit atâtia cu câți Ión-vodă înfrânsese pe Petru cel Schiop.

Petru cel Schiop avea o ôste de șese orî mai numeroasă, decât acea a lui Ión-vodă.

Décă atunci 10.000 de Moldoveni bătuseră 60.000 de inamici; de ce ôre acuma 30.000 de Români n'ar fi în stare de a bate 180.000 de dușmanî?

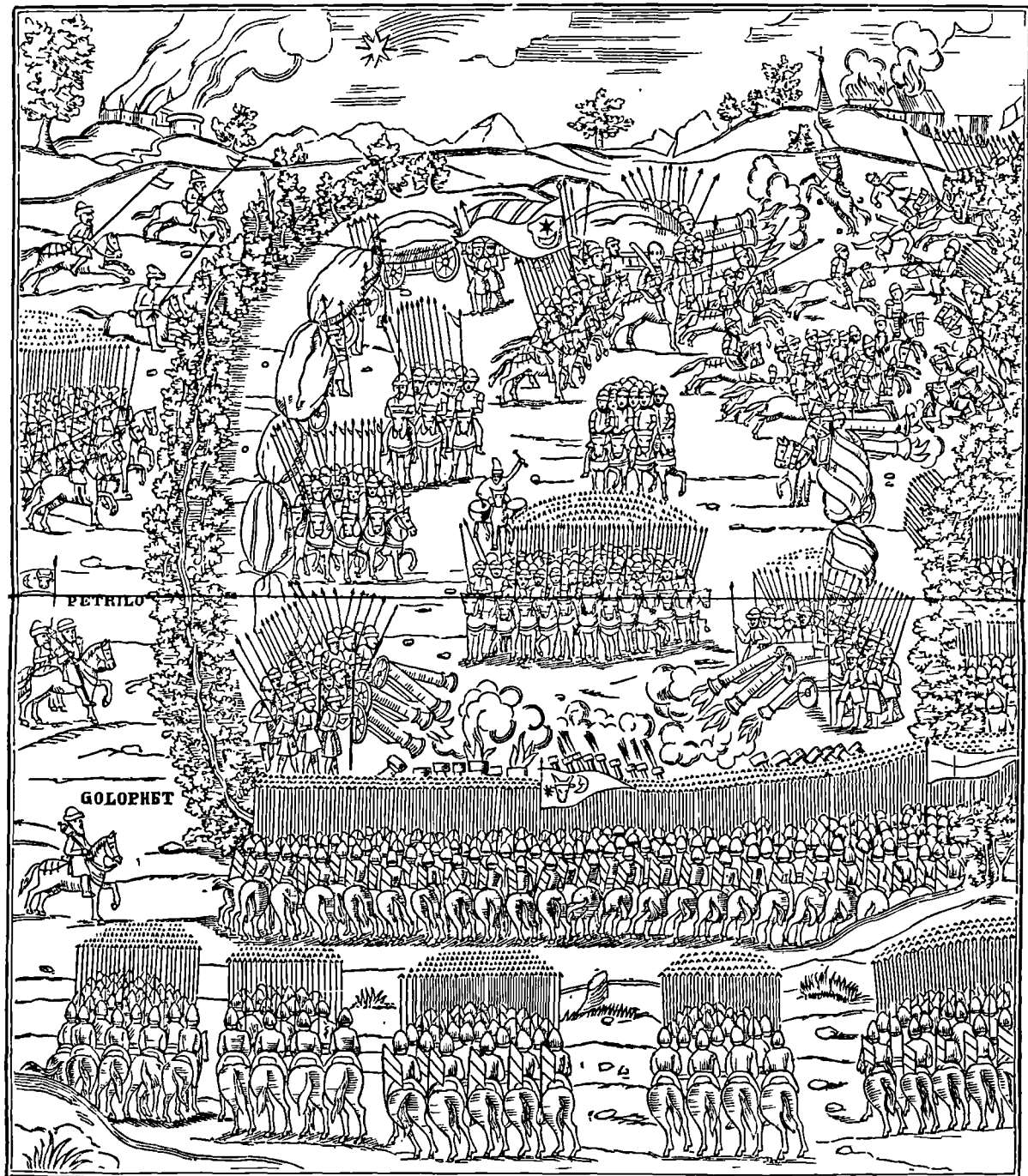
Atunci, ca și acuma, învingătorii erau adunați în pripă, rău disciplinați, nedeprinși cu focul, fără esperință.

Atunci ei aveau în fruntea lor un căpitan mare; un căpitan mare ne trebuesce acuma . . .

§ 29. — Immense fură consecuențele acestei prime bătălie:

1. Ea supuse lui Ión-vodă tótă Țera-Românescă;

mai profunde meditațiuni în edițiunea posterioară francesă, *Mémoires divisés en trois livres* (Strasbourg, 1735, în-8); p. 45: «Cecy réussiroit mieux dans un tems couvert de nuages, de poussière, de fumée, et toutes fois et quantes que l'ennemi ne pourra pas s'appercevoir de vos mouvemens . . . »

Ordinea concavă, în care Petru Rareș atacă pe Poloni în bătălia dela Obertyn în 1531

desemnată de Martin Bielski, care luase parte la acea bătălie.

2. Ea topi una din cele mai frumoase armate dușmane;

3. Ea fu câștigată mai fără nici o pierdere din partea Moldovenilor. . . .

O asemenea victorie merită cu tot dreptul de a fi recunoscută, ca una din cele mai remarcabile în istoria modernă.

§ 30. — Ión-vodă rămase patru zile pe câmpul de bătălie:

Ingropă pe cei căzuți, între cari avu desplăcerea de a nu găsi și pe Petru cel Schiop;

Impărți între ostași bogata pradă, surprinsă în tabăra inamicului;

Dete obositei sale armate un timp de repaos;

Se mai întări ce-va-și prin noi soldați de prin județele mai de aproape ale Moldovei.

Apoi se mișcă spre centrul Țerii Românești; ardând, tăiând, jefuind toate în cale-î, după obiceiul timpului: căci Hugo Grotius nu venise încă pentru a restringe setea sângelui la proporțiunile strictei necesități.

Ast-fel Ión-vodă ajunsese la București.

§ 31. — Eroul nostru era al doilea domn moldovelesc, căruia i s'au închinat ȣermii Dimboviței.

Cu o sută de ani mai înainte, Bucurescenii vedură aci pe strămoșul seú, marele Ștefan, care, după ce bătuse pe domnul muntenesc de atunci într'o bătălie generală de pe la marginea țerii, merse cu iuțela săgeții, întocmai ca Ión-vodă, drept asupra capitalei: o regulă de strategie.

Dar în acele timpuri Bucuresciul fusese mai tare: pe înălțimile malului nordic al Dimboviței, unde remase pînă în zilele noastre memoria «Curtii-vechi», se a-

fla⁴⁵⁾ o citadelă, numită «Cetatea Dîmboviței», care în curs de o zi întrégă respinsese armata lui Ștefan cel Mare⁴⁶⁾.

Vechile fortificațiuni răsipindu-se de atunci încóce, Ión-vodă putu intra acum în Bucuresci fără a fi întim-pinat cea mai mică opozițiune, nu de o zi, ci astă-dată nici măcar de o óră.

§ 32. — Studiând istoria română, adesea ne cuprinde mirarea, cum de n'a luminat nici o dată în mintea stră-bunilor noștri, deși ocațiuni au fost pré-destule, măn-tuitoarea ideia de unire administrativă a unor țeri mai mult decât surori.

Vădurăm stéguri moldave în Bucuresci, vădurăm sté-guri muntene în Sucéva și în Iași; dar Unire tot nu era.

Mircea cel Mare a fost cuprins Moldova și, în loc s'o încorporeze pentru tot-d'a-una cu Țera-Românescă, el se mulțumise a-i da un domn din mâna și sub protec-țiunea sa.

Ștefan cel Mare imită acest exemplu în privința Mun-tenilor.

Mult mai târziu Mihăiu Vitézul reuși a intruni sub sabia sa Transilvania, Țera-Românescă și Moldova; ei bine! el își lăsă șiie numai Transilvania. dând Țera-Ro-mânescă unui fiu și Moldova unui nepot de frate.

De unde óre să fi provenit acea curiosă tendință tra-dițională, pe care abia-abia o putu stérpi ieri-alaltă-ieri murmurul Europei întregi?

§ 33. — Reu-voitorii Românilor represintă acest fe-nomen ca o consecință a unei antipatie, care ar fi des-

45) După opiniunea d-lui Berindeiu, *Revista Română*, t. 1, p. 324.

46) *Letopisește*, t. 1, p. 125.

părțind din timpii cei mai vechi pe Munteni de Moldoveni.

Dar să fi fost așa, Mircea și Mihaïu n'ar fi dat Moldovenilor un domn separat, nici Ștefan Muntenilor; ci fie-care din ei și-ar fi întărit propriul jug, fără care nu putea să-și esercite ura.

Purtarea lui Ștefan, Mihaïu, Mircea, fu simpatică, nu antipatică.

Muntenii se băteau cu Moldoveni, precum în antichitate Atenienii se bătuseră cu Beoțianii, Spartanii cu Arcadianii, toate orașelele Eladei unul cu altul, fără a rumpe prin atari «petreceri» legământul frăției grece.

Când venia vorba de un Omer, toți Elinii se grăbiau a striga cu mândria: al nostru.

La Munteni și Moldoveni sentimentul gloriei naționale pan-române fu, poate, și mai dezvoltat.

Vom da un singur exemplu.

Ștefan cel Mare strivise în mai multe rînduri pe Munteni; dar el ilustrase prin eroismul său numele tuturor Românilor; și Muntenii, uitând toate câte au fost suferit din parte-î, nu numai cântau cântece în onoarea-î, ci încă portretul său îl găsi însuși Ión-vodă în palatul domnesc din București, făcut *fresco* chiar pe perețele etacului princiar, în totă statura, cu coróna pe cap și cu un toég în mână ⁴⁷⁾.

Cronicele muntene meraseră și mai departe: ele pre-

47) Strykowski, loco cit.: «Gdym jachal do Turek, widzialem w Bukorestu stolecznym miescie i w dworze hospodara Multanskiego, u któregosmy byli na czci, obraz wymalowany z possochem staroswieckim, wzrostru wysokiego ?), tego Stephana, w koronie królewskiej, na murze w swietlicy hospodarskiej pokojowej.»

tind că vîllezul Moldovei ar fi domnit șese-spre-dece ani asupra Țerii Românești⁴⁸⁾.

Unde dară fost'a vre-o-dată antipatiă? — numai dóră în imaginațiunea cabinetului vienez saü în alucinațiunile Turciei!

§ 34.—Mircea, Stefan, Mihaïu, fură ómenî de geniü : ei nu puteau a nu fi înțeles supremele avantaje ale unei Uniri, prin care se duplicau forțele lor și se micșurau în același grad acele ale dușmanilor; prin urmare, cată să fi fost o causă fórte seriósă, pentru ca să-î fi impede-
decat pe ei de a pune culme măririî națiionale.

Noî unîi intrevedem în misteritul trecutului aceiași tristă causă, care era cât p'aci să zădărnicescă realisarea Uniriî în ñilele de acum : aristocrația.

Boeriî preferiau să fie mai multe tronuri, mai multe logofeție, mai multe vornicie, mai multe visterie, mai multe postelnicie, mai multe «locuri boieresci».

Boeriî munteni se temeau de rivalitatea boerilor moldoveni și vice-versa.

Boeriî din ambele țeri doriau a se ținé mai în familiă, pentru a fi cu atât mai tari.

În fine, boeriî, dela început și pîna mai de-ună-ñi, formaü un zid nestrăbătut contra a orî-ce încercare de unire administrativă.

La 1859 oposițiunea boierescă fu învinsă, pentru că boeriî nu mai erau decât o fantomă a trecutului lor; dar în secolii XV și XVI îi apărau încă doë arme formidable:

1. Fie-care boer nutria sute de slugi ce-î lingeau tip-siele și juraü în numele seü;

48) Engel, t. I. p. 210. — *Magazin istoric*, t, 4 p, 234.

2, Fie-care avea facultatea de a reversa în tot momentul asupra țerii sale o invasiune turcă, maghiară, polonă.

Și la 1859 boerii ar fi vrut să lucreze tot prin slugi și prin invasiuni; dar slugile se împutinară, se moleșiră, se săturară de atâta slugărit; iar politica Europei închise calea invasiunii, pentru a nu se călca «echilibrul» — ideia necunoscută în zilele lui Ștefan, Mihail, Mircea.

§ 35. — Ión-vodă făcu și el în cestiunea Unirii tot ce-i permitea starea impregiurărilor.

El vroia să vedă Țera Românească de 'ntăiul mulțumită, și al doilea unită cu Moldova prin cea mai strînsă legătură.

Pentru a satisface pe Munteni, el le dade un principe dintre ei și din nēm domnesc; însă, firesce, dintr'o familie dușmană de mörte cu acea a lui Petru cel Schiop.

Cu vr'o două-șeci de ani mai 'nainte, domnise acolo un bastard—bastardii erau prē mulți nu numai în Moldova un bastard renumit prin caracterul seü blând și pacinic, și care, otrăvit de cătră boerii seü, deși ei în-siși îi recunoscuseră titlul de «cel Bun», lăsă orfanii trei fii:

- 1) Petru Cercel;
- 2) Mihail cel Vitez;
- 3) Vintilă.

Câte-și-trei remaseră despoiați de tron, pe care'l apucase o altă dinastiă de asemenea bastardă, anume tatăl lui Petru cel Schiop.

În interval, cei trei frați desmoșteniți cereau valurile lumii sub orizonturi străine: Petru Cercel călătoria prin Italia și Franța, învăță aprópe tóte graiurile Europei, scriea versuri în limba lui Tasso și atrăgea asupra-și,

prin maniere și învățătură, admirațiunea curtesanilor celor mai rafinați și a ómenilor celor mai instruiți ai epoei; Mihaiu cel Vitez era încă mic, dar deveni gigant peste trei-deci de ani; Vintilă își găsise un refugiu în Moldova, și Ión-vodă îl puse acum domn al Țerii Românesce.

Devotamentul acestui nou principe muntenesc era asigurat, nu prin recunoscința ce o datoră bine-făcătorului său,—căci recunoscința, de cele mai multe ori, e muma vrăjmășiei;—ci-l asigura simțul ereditar de resbunare contra familiei lui Petru cel Schiop: amicii cei mai buni sînt tocmai aceia ce uresc împreună același lucru.

Cu toate astea, într-o cestiune atât de gingașă, eroul nostru nu se mulțumi cu o singură garanție; spre deplină linisce, el lăsă în Bucuresce, pe lîngă Vintilă, pe gloriosul vornic Dumbravă cu vr'o câți-va Moldoveni, ca să-l apere, să-l slujescă... să-l preveghieze.

Era óre-cum o semi-unire.

§ 36. — După patru zile de odihnă în capitala Țerii Românesce, Ión-vodă sună acum trîmbița plecării și conduse triumfătoare-î armată la Brăila, unde se afla refugit rivalul său Petru cel Schiop.

§ 37. — Ne intrerupem aci un pic pentru a face o observațiune asupra muvamentului numeric al oștirii moldovene: alt fel cu greu ne-am pute orienta în urmarea acesteia campanie.

Am vădut că, în ziua dela Jilisce, Ión-vodă avuse 9,000 de ai săi, cavaleriă grea, și peste 1,000 de Cozacî, cavaleriă ușoră: infanteria îi lipsia cu desevirșire, și nici că 'i-ar fi fost de vre-un folos, atât din cauza miraculoasei răpediciuni a mersului, precum și din acea a caracterului curat ecuestreu al luptei.

Dar el se gândise la importanța pedestrimii chiar din ziua declarațiunii de resboi: «craïnicii», adică heralzi domnesci, umblau din județ în județ, din oraș în oraș, din sat în sat, chiâmând ômeni buni cari să mERGă cu lEFA mare să servESCă principelui lor contra urgiei păgâne.

Era timpul lucrului de câmp; dar orî-cum să fi fost, tot încă voïnici s'aũ găsit destui și se immulțiau mereu pe ȕi ce mergea.

Ast-fel, vr'o câte-va mii din infanteria ajunseră la Ión-vodă în intervalul repaosului după victoria dela Jilisce; cei mai mulți, de sigur, din invecinații munți ai Vrancei, popor tot-d'a-una vESTIT ca cel mai dirz între Moldoveni.

Apoi în cursul trecerii prin ȚEra-RomâneSCă și în impulsul șederii în Bucuresci, infanteria moldovenESCă crescă prin un mare număr de Munteni, veniți unii de bună voiă, pentru a se dinstinge sub stindardele vitEzului; alții din antipatiă contra fôstei dinastie; o sEMă puși sub arme din obligațiune de alianță din partea lui Vintilă-vodă.

În acest chip, sosind sub murei Brăilei, Ión-vodă avea deja aprôpe 14,000 de infanteria.

§ 38. — Cu o sută ani mai 'nainte un istoric bisantin numă Brăila «cea mai celebră piață în tôte țERILE române» ⁴⁹⁾.

Negoțul seũ era atât de jntins, încât în cursul evului-

49) Ap. Stritter, *Memorias populorum olim ad Danubium incolentium* (Petropoli, 1789, în-4); t. 2, p. 926: «Prailabum urbem Dacorum, quae totius Daciae forum erat celeberrimum...»

mediu o visitaă pînă și vasuri spaniole, venite din departatele termuri ale Barcelonei⁵⁰⁾

Turcii, cuprindend'o, după ce alungaseră pe famosul Tepeș, nu numai nu desființară comerțul Brăilei, ci încă îl înălțară pînă la culme.

Pentru a-și asigura această importantă pozițiune, ei încungîtură orașul cu un parcan, și zidiră pe o stîncă a Dunării o formidabilă citadelă cu cinci bastioane⁵¹⁾.

Un beiu comanda garnisóna.

§ 39. — Ca și la Bucuresc, Ión-vodă fu al doilea domn moldovenesc venit sub muri Brăilei.

Cu un secol mai 'nainte ea fusese arsă de cătră Ștefan cel Mare, pe ale cărui urme pășia acum vitezul seú strănepot⁵²⁾.

§ 40. — Ión-vodă ceru estradarea lui Petru cel Schiop.

Capul cetății trimise patru Turci cu dece ghiulele, dece glónțe și două săgeți, pentru ca să spună domnului moldovenesc că-l va ospeta cu acest fel de mîncări, decă nu se va grăbi a se retrage cu pace de 'nainte Brăilei.

Ión-vodă dede pe cei trimiși pe mînile calăilor; le tăia nările, buzele și urechile; îi restigni cu cuie de fer pe o prăjină, cu capetele în jos; și-î espuse ast-fel în

50) Precum s'a încredințat D. V. Alecsandrescu, visitând arhiva municipală din Barcellona.

51) Sulzer, op. cit.; t. I, p. 370: «die Festung, welche in einem mit Basteyen umgebenen Schlosse besteh, auch deswegen noch betraechtlich, weil sie auf einem steilen Ufer der Donau liegt, und an einem Arm derselben, der ihr zum Hafen dienet, unten durch eine Redoute vertheidigt wird....»

52) Letop., t. 1, p. 123.

fața inspăimaților orășeni, strigând că aceiași sórtă așteptă pe toți păgânii.

Apoi, fără a lăsa pe uimiții spectatori ai teribilului supliciū să revină din inlemnirea lor, el porunci pedestrimii a escalada murii.

Scările de asediū erau gata: imitate după acele întrebuințate atunci în Germania, ele conservară în limba noastră militară pînă și numele lor cel nemțesc: «loître» dela «leiter» ⁵³⁾.

Infanteria moldovenescă nu avusese încă ocașuni de a se distinge sub ochii eroicului principe.

Pe de altă parte, ea sciea din famă, cât de avută era neguțătorésca Brăilă.

Amorul propriū și lăcomia unite făcură minuni: pedestrașii se aruncară asupra zidului cu atătă furiă, răsipiră petrele și făcură o lată breșă cu atăta iuțelă, încât garnisóna turcă nu avuse nici timpul nici curagiul de a respinge turbatul asalt: câți putură, fugiră în citadelă.

Virtutea infanteriei noastre la escaladarea Brăilei egală pe acea a cavaleriei la surprinderea taberei dela Jilisce.

Arcașul era demn de călăraș, călărașul era demn de arcaș.

§ 41. — Ión-vodă dede acum armatei sale o deplină libertate de a se scălda cu toții în sângele vrăjmașului, de a se resfăța în pradă, de a se imbuiba în păcate.

Jaful Brăilei fu din același secol și avu același ca-

53) Letopisește, t. 1, apendice, p. 89: «avënd loître gata, a obo-rit gardul tîrgului». — Paprocki, în *Tesaur*, t. 3, p. 279: «sie schon bereite Leitern hatten, auff denen sie die Mauern in ei-nem hin mit grossem geschrey erstiegen».

racter cu faimosul jaf al Romei, despre care un istoric italian ne lăsa următorul tablou :

«După luarea oraşului, soldaţii se împrăştiară în toate direcţiunile.

«Trecând pe poduri, ei vedură pe părinţi, taţi şi mume, «şedând pe pragurile locuinţelor, plângând mărtea copilor ucişi în luptă şi jelim calamitatea patriei.

«Aceşti nenorociţi, îmbrăcaţi în haine de doliu, oferiau soldatului casele, mobilele, toate averile lor, cerând, cu o voce sfâşietoare şi cu lacrimi pe gene, numai graţia vieţii.

«In zădar!

«Împinşi la măcel prin sunetul tobelor şi al trâmbiţelor, selbatici învingători se aruncară asupra bietelor victime şi le bucăţiră, fără distincţiune de sex sau de vîrstă, pe strade, prin case, sub altarele bisericelor.

«Apoi urmară scene nu mai puţin oribile.

«Vedeai copile asvîrlindu-se în braţele nefericitelor mume, cari, despletite, apucau pe soldaţi de barbă, de păr, silindu-se în deşert a-î opri dela crimă: iritaţi şi mai mult prin rezistenţă, ei desonorau femeia peste femeia, şi apoi le măcelăriau pe toate sub ochii părinţilor sau a bărbaţilor, pe cari îi ţineau legaţi,—muţi, înţepeniţi, dessufleţiţi ca nesce statue, — privind cumplitul spectacol!

«Unele mume îşi scóseră ochii cu degetele ca să nu fie marture acestor scene! . . .»⁵⁴⁾

Iată şi un alt tablou, mai scurt, dar mai energic, asupra jafului Brăilei :

54) Buonaparte, *Sac de Rome*; in Buchon, *Choix de chroniques et mémoires*, XVI siècle (Paris, 1836, în-8); p. 204-5.

«Nimene nu fu cruțat; sângele curgea păriu în Du-năre; nu rămase nu numai un om, ci nici măcar un câne viu; nu rămase pîtră pe pîtră: pojarul nemici tot ce scăpase de sabiă . . .»⁵⁵⁾

Așa erau ómenii pe atunci.

Dacă Ión-vodă fu barbar, snopind pe musulmanii; apoi cu cât óre mai barbar fusese ducele de Bourbon, aducînd o armată de gâđi asupra grandioasei capitale a creștinătății.

Pentru a judeca de gradul civilizațiunii unui popor, nu trebuie să ne basăm pe propriile noastre idei moderne, ci să-l confruntăm, fără prevențiune, cu toate celelalte popóre din aceeași epocă.

§ 42. — După obiceiul seú, Ión-vodă permise armatei sale numai patru ȓile de odihnă:

Patru ȓile la Jilisce;

Patru ȓile la Bucuresci;

Patru ȓile la Brăila.

Acest interval de patru ȓile de repaos după o izbândă se pare a fi fost una din regulile militare d'ale lui Ión-vodă.

Stefan cel Mare, în asemenea casuri, se odihnea tot d'a-una numai trei ȓile⁵⁶⁾.

§ 43. — Citadela Brăilei rămase în posesiunea Otomanilor.

55) Gorecki, p. 54: «Ibi ingens caedes Turcarum facta fuit, nemini parsum: ubi ex caesorum cadaveribus sanguis instar rivi in Danubium profluxit . . . tota urbs direpta, ac per iram incensa, nullo hominum, ac ne canum quidem inter incendia ruinasque relicto. Nam a victore hoste ne una quidem domus integra relicta fuit; omnia eversa ac solo adaequata fuere . . .»

56) Letop. t. 1, p. 119, 125, 127.

Ión-vodă o lăsă în pace, din următoarele cauze:

1. Petru cel Schiop nu mai era acolo, fiind fugit peste Dunăre la Constantinopole;

2. Asediul ar fi adus multă scădere în cifra armatei moldovene; -

3. Generalii cei mari, începând dela Alexandru și pînă la Napoleon I, nu-și perdeau nici o dată timpul de'na-
 intea cetăților, ci băteau pe adversar în câmp deschis;
 și apoi forterețele cele mai tari, rămânând fără speranță
 de sprijin, se închinau dela sine.

§ 44. — Asigurat din partea Țerii-Românesce prin victoria dela Jilisce, ruina Brăilei și instalarea amicului
 său Vintilă, Ión-vodă nu mai avea temeri din această parte.

Dar acum îl mai amenința resăritul: Turcii și Tătarii
 se concentrau în sandjaceuturile otomane de peste Prut,
 gata a reversa «ciambulurile» lor asupra Moldovei.

Ión-vodă își mișcă armata, al căreia număr sporia
 neconținut pe drum prin înrolarea nouilor amatori de
 glorie și de pradă.

În avant-gardă mergea hatmanul domnesc Slăvilă cu
 Cozacii și cu 8,000 din cavaleria moldovenescă.

După el urma însuși principele cu totă infanteria.

Remășița cavaleriei închidea mersul și voltigăia, pentru
 pradă, la flancurile oștirii.

§ 45. — Teatrul luptei se strămută în Basarabia.

Astăzi sub acest nume se înțelege tot teritoriul româ-
 nesc, lungit între Prut și Nistru, cu picióarele muiate în
 Marea-négră și cu fruntea umbrită la pólele Carpaților.

În vechime, numai partea sudică a acestei regiuni se
 numia «Basarabiă», nordul purtând un singur nume cu
 restul Moldovei.

Într-o vreme, mai ales pînă la mórtea lui Mircea cel

Mare, tot ȣermul Dunării, dela Severin pînă la gura Nistrului, aparȣenia Muntenilor, a căroră țeră, după porecla dinastiei princiare, se numia «Basarabiă» sau «ȣéra Basarabilor» ⁵⁷⁾.)

După ce Moldovenii se lăȣiră cu incetul, bucată câte bucată, și, în fine, sub Stefan cel Mare, tăiară tocmai la Milcov hotarul ȣerii-Romănesci, teritoriul de 'ntre gura Nistrului și Dunărea conservă el singur, ca suvenir, numele de Basarabiă ⁵⁸⁾.

Sub Petru Rareș, sultanul Suleiman cucerind dela Moldova acest preȣios petic de pămînt, stabili acolo doē sandjacaturī otomane: unde fusese Cetate-albă a Romănilor se auȣi numele turcesc de Ak-kerman, érá Tighinea moldovenescă deveni Bender.

De atunci încóce, Basarabia perdu aprópe cu totul primitiva-ī poporaȣiune română, implēdu-se de Osmanlăi și, mai cu sémă, de Tătarī, năvăliȣi cu mii de peste Nistru și carī îi dederă pînă și un nume în limba lor: Budjac» adecă *unghiu*.

Un șanȣ antic, cunoscut la popor sub numele de Troian-de-Sus, începēdu-se dela Prut mai jos de Fălciiu

57) Raczynski, *Kodex dyplomatyczny Litwy* (Wroclaw, 1845, în-4); p. 351.—Karano-Tvrtkovics, *Srbskii Spomenitzi* (Biograd, 1840, în-8). — Venelin, *Vlacho-Bolgarskii gramaty* (Petersburg, 1840, în-8); p. 1-4.—Dogiel, op. cit.; t. 1 p. 623, unde este un document dela Vlad-vodă, din 1396, dat în Argeș, în care acest principe se intituleză: «Waywoda Bessarabiae nec non comes de Severino.»

58) Sarnicki în Mizler, *Historiarum Poloniae collectio magna Varsaviae*, 1761, în-f); t. 1, p. 259: «Besarabes autem in veteribus sedibus Gotthorum habitant inter Tyram et Istrum seu Danubium.»

și sfîrșindu-se la Nistru mai sus de Bender, despărția Moldova propriă de această nouă provincie musulmană.

§ 46. — Natura Basarabiei diferese și diferă tot-d'una cu desevirșire de cea a celor-lalte țeri române.

În loc de majestose păduri și daurite holde nu vedeai acolo decât monotone deșerturi, așternute cu luciul năsipului său preserat cu debile arbuste, pēducei său măceși, și cu sēlbatice erburī și buruene, iar între ele, ce-va caracteristic, fantasticul scaiețe, al cărui cap, rotund ca o mince, spinos ca un ariciu și ușure ca puful, se deslipesce tōmna de putreditul seū trunchiu și apoi, gonit de cea mai slabă suflare a vîntului, rotesce mereu d'a-lungul pustiului, pîn'ce se înecă în Nistru sau în Dunăre.

În loc de posomorîții Carpați, urieșe sentinele ale Moldovei, nu vedeai acolo decât pitulate și împrășciate grămēdōre de pămînt, cari se par a fi înălțate cu mîna omului, căci producerile naturei nu pot fi atît de meschine.

În loc de nenumerate ape și riulețe, vedeai cîte o baltă sărată, cîte un păriu efemer ce nu-l vei mai găsi mîni, sorbit de arșița sōrelui; sau dai din intămplare peste un puț. . . vei umbla mult, sārmane, pînă a-ți descoperi o perechiă!

§ 47. — Astă-đi pacea și industria impoporară Budjacul cu vr'o cîte-va orășele și mai multe sate.

În secolul XVI, sub tîmpitōrea dominațiune turco-tătară, afară de Ak-kerman și Bender, implântate tocmai la margine, nu intîmpinaai acolo nici o locuință umană pe suprafața pămîntului.

Bordeiele erau săpate pe sub-pămînt⁵⁹⁾, și numai fu-

59) Douza, op. cit.

mul ce se furişa din fundul acelor îngrozitoare suterane putea conduce câte-odată paşii rătăcitului călător.

Maî zăriaî ici-colea câte o turmă albind la picioarele vre-unei coline . . .

Adaüge o pestriţă societate de mîerle, ganguri, grauri . . . şi veî avé o ideiă completă despre tótă vitalitatea Basarabiei.

§ 48. — Maî sus de Bender, cam în prejmetele Lõpuşnei, deja pe teritoriul moldovenesc, avant-garda condusă de hatmanul Slăvilă surprinse un detaşament de inamici, Turci şi Tătari.

Eî eraū siguri că Ión-vodă se află departe, la Brăila. Atacaţi în pripă şi descuragiaţi chiar înainte de lovire, duşmanii fură infrânţi, răsipiţi, alungaţi, seceraţi.

Abia o miîă reuşî a scăpa telerî la Bender, ducênd cu sine cîuma spaîmeî.

§ 49. — Ión-vodă, ajungênd la câmpul luptei, nu permise nicî un moment de zăbavă.

Inainte cu toţiî!

Pe şes, sub muriî Benderului, stetea un alt detaşament de vrăjmaşi, cătră care se adauseră acum fugariî dela Lopuşna.

Astă dată îi lovi însuşi Ión-vodă.

Goniţi pînă la porţile Benderului, invinşiî intrară odată cu invingêtoriî.

Oraşul fu cuprins; puţinî isbutiră a se închide în citadelă.

Urmă, firesce, un jaf frate gemen cu acela dela Brăila, cu acea numai deosebire că, în casul de faţă, prêda, din necesitate, fu maî modestă.

§ 50. — Bătaea dela Lõpuşna şi cuprinderea Benderului se succesară cu atâta repediciune şi se realisară

cu atâta ușurință, încât nu credem să mai fie în istoria română un alt exemplu, cătră care mai bine să se pótă aplica sublimul laconism al lui Cesar: «veniți, veđui, vinseți».

§ 51. — După isbândă, eroul nostru, lăsând fără asediū citadela, după cum făcuse la Brăila, se aședă cu tabăra de 'nainte Benderului, cu fața spre inamic și cu dosul spre hotarul Moldovei.

Aci el dede armatei sale, pentru prima óră, un dublu interval de repaos: opt zile.

Acéstă neobicinuită prelungire avea o gravă cauză politică.

Încă la începutul resboiului Ión-vodă scrisese cătră doi dintre cei mai puternici din aristocrația polonă, rugându-i să-l ajute la nevoie chiar contra poruncelor turcitului lor rege.

Unul era celebrul Laski, pré-adesea menționat în cursul acestei istorie.

Cel-lalt era principele Ostrogski, guvernatorul Poloniei meridionale.

Laski era furios pe Turci pentru că în locul lui Ión-vodă puseră domn pe Petru cel Schiop, iar nu pe dînsul după cum stăruise; era furios pe Enric de Valois pentru că nu-și pusese pe lîngă Pórta Otomană tóte silințele în acéstă cestiune; era furios și pe Turci și pe Enric de Valois și, prin urmare, din rival periculos deveni acum amic devotat al principelui moldovenesc.

Ostrogski, pe de o parte fiind de rit grecesc, simpatiza cu coreligionarii Români și desprețuia fanaticul papism al noului rege polon; pe de altă parte, fiind cap al marginilor meridionale ale Poloniei, el nu se putea resufla de necurmatele invasiunii tatare și căpetă o ură

nestinsă pentru tot ce era musulman; încât rugămintea lui Ión-vodă îl atinse la córdă cea mai delicată.

Aşa dară, Laski şi principele Ostrogski răspunseră amîndoi într'o voce că, deşi deosebite impregiurări nu le iertă a veni în persónă în ajutorul scumpului prieten, totuşi se vor grăbi a-î trimete ostaşi, muniţiuni, bani, orî-ce le va sta în putinţă ⁶⁰).

Ambii magnaţi erau în stare de a pune sub arme 20,000 de ómenî aleşi, călări saŭ pedestri, prevăduţi cu arme de mână, însoţiţi de artilerieă, şi conduşi de căpitani descepţi; ei bine! pentru un asemenea contingent, mai frumos decât acel al regelui Sardiniei în campania dela Crimea,—penfru un asemenea contingent Ión-vodă putea perde patru űile peste număr.

Posiţiunea dela Bender era în casul de faţă cea mai potrivită: puţin mai sus, de cea parte a Nistrului, se

60) Orzelski, *Res post obitum Sigismundi Augusti gestae ab anno 1572 ad annum 1576* (MS. in Biblioteca dela Lemberg, in-f. sub Nr. CXIV); p. 92: «Lascus et Dux Constantinus litteras, quae ad manus Bassae venissent, praecaventes, et ad bellum stimulant, auxiliaque promittentes, dederint...»—Însăşi scrisórea e cuprinsă în acea vizirială ce am publicat'o din manuscript în *Arhiva istorică a României*, t. I, nr. 47, p. 43: «Amice nobis dilecte! «nunc agi de vita tua intelligimus, quod profecto dolemus vehementer; auxilium quoque tibi non denegaremus, si modo loci distantia non prehiberemur; nostris tamen ducibus et capitanaeis in illis finibus existentibus mandavimus firmiter ut advigilent, tibi quoque auxilium ferant: tuum ipsum est litteris illos sollicitare, ut illi modis omnibus tibi opem ferent.» — Cf. Charrière, t. 3, p. 523: «ledit bassa m'a faict dire qu'on luy avoit porté lettres que ledit «seigneur Lasky et le duc Constantin escrivoient audit voyvoda, «par lesquelles ils le confortent a la continuation de cette guerre, «avec promesse de luy mener bientost secourt d'hommes, de chevaux, d'armes et de toutes choses nécessaires a son entreprise.»

începea teritoriul polon, pînă la care era abia vr'o cîte-va ore de depărtare.

§ 52.—Aflând de bătea delă Lõpuşna şi de arderea oraşului Bender, sandjacul de Ak-kerman trimise 10,000 de păgâni. în sprijinul citadelei, rămase pînă acum în mânilor Otomanilor.

Ión-vodă chiamă pe Swierczewski, cel mai renumit dintre căpitani Cozacilor.

Voesc a-ţi arăta astăzi o deosebită a mea încredere, —îi dîse principele:—îea Cozacii voştri şi trei mii din călărimea moldovenescă; o ôste vrăjmaşă se apropiă pentru a ne respinge de aici; aştépt'o după acele motive,—el arătă cu mîna,—aştépt'o şi sdrobesc-o; fă astă-dată, ca slava biruinţei să fie numai a ta!

Cozacul se simţi măgulit pînă în adîncul amorului propriu: cuvintele lui Ión-vodă l'ar fi făcut eroû, să nu-l fi făcut eroû natura.

§ 53.—De ce ôre principele nu porni cu tôte forleţele sale întru întimpinarea inamicului?

Sau de ce ôre, detaşând un corp de ôste, el nu-î porunci a merge mai departe, iar nu de a aştepta pe duşman chîar în apropierea Benderului?

Aceste două întrebări sînt fôrte legitime: un general e dator a da sémă de toţi paşii seî, arătînd limpede, pentru ce a făcut aşa cum a făcut şi nu altminterea, şi probînd lămurit, că trebuia să facă anume cele făcute.

Să se fi mişcat Ión-vodă cu întreaga armată, el lăsa garnizónei din citadela Benderului facultatea de a-l lovi din dos, încât s'ar fi pus -el singur între două focuri.

Să fi înaintat detaşamentul seû pré-depart, rămînea fără sprijin la cas de nenorocire; iar detaşamentul fiind învins, pe de o parte demoralisarea intra în tótă masa

armatei moldovene, pe de altă parte garnizóna din Bender se unia cu contingentul dela Akkerman și ne ataca cu un adaus de forță materială și morală.

Așa dară, Ión-vodă fu constrins a nu porni cu toate forțele sale, ci numai a deslipi un detașament, poruncindu-i a nu se pré-depărta cum-va de prejmetele Benderului.

§ 54.—Locul, unde stetu Swierczewski, aținând calea Turcilor, era într'o așa distanță dela tabera lui Ión-vodă, încât urcând vre-o movilă din acele cu cari e acoperit aci în abundență tot litoralul Nistrului, principele observa cu ochii sei toate evoluțiunile bătăii.

Citadela dela Bender se afla la mijloc între dosul detașamentului lui Swierczewski și între fața taberei lui Ión-vodă.

Acastă ingenioasă dispozițiune a armatei moldovene îi asigura victoria chiar mai 'nainte de a se fi încins lupta; căci :

1. Să fi eșit garnizóna tureă din citadelă pentru a lovi pe din dărît detașamentul lui Swierczewski, în aceeași clipă Ión-vodă s'ar fi repeșit, lovind'o tot pe din dărît pe ea însăși, ceea ce ar fi adus după sine căderea citadelei în mâinile Moldovenilor.

2. Contingentul turc, venit dela Akkerman, să fi reușit a turbura detașamentul lui Swierczewski, Ión-vodă pe dată ar fi mișcat în ajutoru-i alte două sevă trei mii de ómeni, fără a înceta de a ține tot-d'o-dată închisă eșirea din citadelă.

§ 55. — In bătaea dela Bender Swierczewski fu ceea ce fusese Dumbravă în bătălia dela Jilisce : cel mai inteligent esecutor al ordinilor unui om de geniū.

Fără doi-trei ca aceștia, ore s'ar fi putut realiza miraculoasele izbânde ale lui Ión-vodă ?

Atingem o cestiune care interesează toate popoarele și toți secolii în genere; și care ne va interesa mâini-poimâni pe noi înși-ne, în specie.

A întreba cum ar fi mers Ión-vodă fără un Dumbravă sau un Swierczewski, este a întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes.

A întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes; este a întreba cum ar fi mers Columb fără busolă.

Columb ar fi inventat busola, și tot izbutia a merge înainte; Bonaparte ar fi descoperit pe mareșalii sei în toate unghiurile Franciei; Ión-vodă ar fi creat pe un alt Swierczewski și pe un alt Dumbravă.

Prima și fundamentală trăsătură a omenilor mari, în orî-ce ram, este că lor nu le lipsesc nici-o-dată instrumente; prima și fundamentală trăsătură a omenilor mici, iarăși în orî-ce ram, este că ei nu ved instrumente zăcînd la picioarele lor și în zădar își frîng capul căutându-le aiurea.

Sub Ludovic XVI Ney ar fi murit dogar, Lannes — vezeteu, Murat — birtaş; trebuia un Bonaparte ca să recunoască în ei stofa de generali.

Swierczewski nu fusese nimic cât timp se afla în Polonia, Dumbravă era necunoscut sub predecesorii lui Ión-vodă . . .

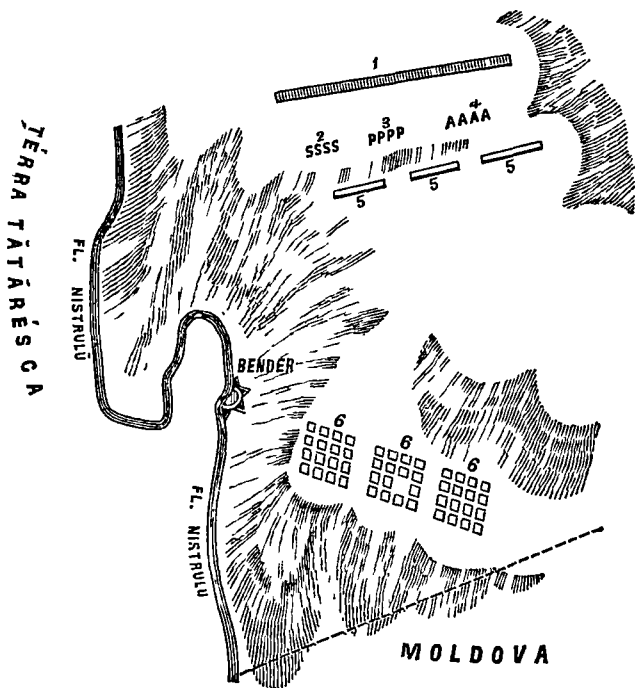
Omenii de geniu creâ tot, tot, pînă și uneltele creațiunii!

Prin dogări, prin birturi, prin grajduri, mulți Nei, Lanni și Murați români oltéză în tot momentul după un sóre, care să pătrundă cu rațele sale pînă la soiosul lor întuneric.

§ 56.—Swierczewski își aședă detașamentul în următoarea ordine.

Cozacii formaū linia de bătaia.

La aripa stângă erau patru centurie cu sulite, în cen-

Ordinea bătăii dela Bender.

Explicațiunea: 1—armata inamică; 2 Cozacii sulitași; 3 Cozacii pușcași; 4 Cozacii arcași; 5—regimentele moldovene din embuscadă; 6—lagărul lui Ión-vodă, ondulațiunea terenului.

tru patru centurie cu pusce, la aripa dreaptă patru centurie cu arce.

La spatele acestora se lungia un șir de colnice, din

dosul cărora se ascunseră trei mii de călărime moldovenescă.

De'ntâi pușcașii și arcașii descărcară o plóiă de săgeți și de glónțe, pentru a produce o desordine în centrul și în aripa stângă a dușmanilor.

Apoi sulitașii făcură atac asupra aripei drepte.

Inamicii concepură, și trebuia să concépă ideia, pe acest corp, azardat pré-înainte, să-l desparță de celelalte două corpuri cozace, remase pe loc.

Deci, ei își mișcară centrul și drépta asupra pușcașilor, punându-se la mijloc între aceștia și între sulitașii cei încăierăți cu aripa dréptă.

Pe basa atării combinațiunii, Turcii își închipuiau a fi căpătat un avantajiu decisiv, putând acum a încongiura pe cei opt-sute de Cozacî, lipsiți de o aripă, al căriia teren remase gol, și care și aceia, isolată la o parte fără nici un sprijin și compusă numai din patru sute de sulitaș, căta neapărat a fi tăiată în bucăți.

În acest mod câmpul bătăliei, în urma evoluțiunilor, presinta două grupe: mai încóce, peste 6,000 de Turci stringând 800 de Cozacî; mai incolo, din dos, 400 de Cozacî strinși de peste 3,000 de Turci . . .

Sosi momentul oportun.

Pușcașii și arcașii Cozacî, precum șiserăm, steteau rădemați de nesce colnice, la spatele cărora se ținea în embuscadă cavaleria moldovenescă.

Când cornurile atacului turc, silindu-se a încinge pe cei 800 de Cozacî, se apropiară de linia colnicelor, de o dată Moldovenii săriră cu răcnete la drépta și la stânga.

Turcii se treziră încongiurați ei-însiși.

Îi coprinse o panică.

Victoria fu completă.

Lupta durase numai o oră.

Totă perderea detașamentului moldovenesc abia trecea peste o sută de morți.

Din Turci, cei mai mulți așternură câmpul, puținii scăpară cu fuga, vr'o două sute fură prinși.

Ión-vodă, privind din tabăra de lângă Bender, aplauda pe copiii geniului seǔ. ⁶¹).

Oare să fi aplaudat și și garnizóna turcă, privind la spectacol și mai bine din vârful citadelei?

§ 56. — Meritul lui Swierczewski se cuprinde în următoarele:

1. El permise Turcilor să vedă în voiă totă puținătatea cetei cozace, ceea ce-î făcu a nu se forma în două linii, mai lăsând și o rezervă după obiceiul lor, ci să se grupeze cu toții într-o singură liniă de bătaie, în speranță de a scurta ast-fel lupta, turtind în clipă o mână de Cozacǐ sub greutatea multimi.

2. El puse în risc o aripă întregă, micșurându-și înadins lungimea frontului, ceea ce, înlesnind Turcilor facultatea de a încongiura pe Cozacǐ, îi îndemnă a profita de o greșelă imaginară și-î atrase drept asupra embuscadei.

§ 58. — Bătea delă Bender dede nascere unui episod, pe care îl reproducem aci, ca o poesiă purtând cașetul epochei.

Un mare filosof a ȓis:

«Când cine-va devine famos în bine sau în reu, poporul se grăbește a și-l închipui în cutare sau cutare împregiurare, și inventează apoi asupra-î fabule în armonie

61. Gorecki, p. 60: «Ivonia ex longinquo tam inclytae victoriae spectator fuit».

«cu caracterul eroului; cari sînt *minciuni factice*, dar «*verități ideale*, căci glótele nu imaginează decât ceea «ce este analog cu realitatea. ⁶²⁾).

Detașamentul lui Swierczewski prinsese, între alții, pe însuși agaia, capul armatei turce, bărbat frumos, nalt, plin de farmecul manierelor, și atât de bogat, încât voind a se rescumpăra din mînilor Cozacilor, pentru ca să nu-l ducă de'naintea teribilului Ión-vodă, le-ar fi propus să-l cîntărescă de șese ori, contra-balanțându-l o dată cu mărgăritar, de două ori cu aur, de trei ori cu argint.

Mărgăritar în greutatea unui om trupeș . . . nu scim dău, decă Rotschild ar fi în stare a se rescumpăra cu un așa preț, să fi cădut în robia păgănilor; dar fabula nu căuta la atari șicane de detaliu; ea tindea numai a da o idee pitorască de bogăția pașalelor turci de atunci și, în această privință, minciuna e adevărată.

Urmăm mai departe cu narațiunea.

Ori-cât de splendidă fuse oferta prinsului agă, totuși Cozacii nu se lăsară a se corumpe, ei-l depuseră viu în mînilor lui Ión-vodă, punînd credința cea jurată principelui mai pe sus de ori-ce avuție.

Nu ți de creșut că fidelitatea Cozacilor se va fi urcat

62) Vico, *Principes de la philosophie de l'histoire* (Bruxelles, 1835, în-8); p. 103: «Qu'un homme soit fameux en bien ou mal, «le vulgaire ne manque pas de le placer en telle ou telle circonstance, «et d'inventer sur son compte des fables en harmonie avec son caractère; mensonges de fait, sans doute, mais vérités d'idées, «puisque le public n'imagine que ce qui est analogue à la réalité. «Qu'on y réfléchisse, on trouvera que le vrai poétique est vrai «métaphysiquement, et que le vrai physique qui n'y serait pas «conforme devrait passer pour faux.»

vre-o dată tocmai pînă la un așa grad de cavalerism ; dar chiar cîta a fost, ea tot încă era pré mare și, am puté dice, neprobabilă din partea unei oștiri mercenare din secolul XVI⁶³) ; încât fabula avea ore-cum dreptul de a iperboliza acea minunată fidelitate, caracterisînd'o mai în relief.

În fine, adus de'naintea lui Ión-vodă, nenorocitul agă fu interogat de cătră principele în curs de câte-va zile asupra celor atingătoare de Turcia, și apoi dat soldaților să'l taie în bucăți cu cösele ; deși nici lui Ión-vodă, de sigur, el nu va fi uîtat să-'i propună cele șese măsuri de mărgăritar, de aur și de argint.

Mult mai eraū urîți păgânii în ochii eroului român : din acest punct de vedere, bine îl cunoscū fabula!

§ 59. — Pe cînd Swierczewski triumfa asupra inamîcilor, doă-șeci și cinci de luntri, pogorîndu-se pe Nistru dela fruntariile polone, aduseră lui Ión-vodă prima mică dovédă, cum-că Laski și Ostrogski sînt în adevăr decîși a-'i trimite ajutóre : era 600 de Cozacî pedestri sub comanda unui vechiū marinar Pokotilo.

Orî-cât de slab, acest contingent fu de o valóre nespūsă pentru trebuința momentului.

Ión-vodă porunci noilor veniți a se re'mbarca în luntrile lor, câte 24 în fie-care, lăsându-se în josul Nistrului asupra Ak-kermanului, unde nu puteau întimpina multă resistință, precedendu-'i spaîma victoriei dela Bender.

Însuși principele remase în escelenta-'i pozițiune, avênd

63) Veđi ce povestîa atunci Du Bellay (apud Buchon, op. laud. p. 329) despre necredința lefașilor Elvețianî din armata francesă, deși acestia întreceau fără comparațiune pe Cozacî în punctul moralității.

la spatele seǔ hotarul Moldovei, de unde își procura în abundență provisiuni și-și măria cadrele oștii, și în învecinarea Poloniei, de unde aștepta pe totă ora deplina realizare a promisiunilor lui Laski și Ostrogski.

Să se fi mișcat el singur pe uscat asupra Ak-kermanului, ariditatea năsiposului sol, lipsa de apă, ucigătorea căldură a acelei semi-africane regiuni, pe care am descris-o cu câte-va rînduri mai sus, n'ar fi întârziat a introduce fîmete, sete și bôle într'o armată crescută deja la o cifră destul de considerabilă.

Luntrașii Cozacî erau mai potriviți pentru atare misiune.

Desbarcând pe neașteptate la Ak-kerman, ei surprinseseră orașul, măcelărîră orî-ce li s'ar părut a fi musulman sau musulmănit, se încărcară de bogată pradă și, dănd foc caselor, lăsară numai citadela, înălțându-se ca un monument funebru d'asupra mormîntelor . . .

§ 60. — Să observăm, că Ión-vodă fu unicul principe român victorios pe uscat și pe apă.

§ 61. — Trecură numai două luni dela esplosiunea resboiului.

În acele două luni fu câștigată marea victoriă dela Jilisce, fu cucerită totă Țera-Românească, fură luate Brăila, Benderul și Ak-kermanul; mari detașamente inamice fură frînte, o data lingă Lopusna și de două ori lingă Bender

În acele două luni periră, de incendiu și de sabiă, cel puțin 200,000 de dușmani, pe când Moldovenii nu se vede a fi pierdut peste tot nici o miiă de ómeni . . .

Trecură numai două luni dela esplosiunea resboiului!

§ 62.— Pînă aci avurăm ocasiunea de a analiza numai resórtile parțiale ale fie-cării din bătăliile lui Ión-

vodă, explicând victoriile sale una câte una, fără legătură cu cele-lalte.

Până aci vedurăm cauzele succeselor în varietatea mijloacelor: diferite terenuri, diferite arme, diferite ordini de bătaie, diferite timpuri

Până aci aretarăm, bună-ora, cavaleria ilustrându-se în ordinea concavă pe șesul dela Jilisce în bruma dimineții, infanteria culegând lauri prin o furiasă escaladare a Brăilei, marina aruncând desolațiune în Ak-kerman, embuscada reușind pe terenul undoios de lângă Bender, și așa mai departe.

Până aci, în fine, nu ne atinserăm de loc de acele principie sintetice, cari fac să reușescă nu o singură bătălie,—ceia ce se poate întâmpla chiar unui general mediocru, prin efectul azardului,—ci cari fac să reușescă o campanie întreagă, cea ce nu se poate întâmpla decât unui geniū militar, prin forța combinațiunilor . . .

§ 63. — Elementele, adunate mai sus, ne permit acum a atribui minunile lui Ión-vodă, în Țera-Românească și în Basarabia, la trei cauze mari și generale, cari planază de-asupra tuturor celor-lalte, mici și speciale:

1. Marșul;
2. Alegerea teatrului luptei;
3. Maniera personală a capului.

§ 64. — Tote mișcările lui Ión-vodă fuseră ast-lel, încât inamicii nu-l puteau surprinde nici o dată, pe când el, din contra, îi surprindea la tot pasul.

Armata sa mergea închisă din față, din laturi și la dos prin o întinsă rețea de așa numite străji, compuse din ôste ușoră, și pe cari le străjuiau iarăși o mulțime

de sentinele, preperate în toate direcțiunile, prin sate, pe înălțimi, în strîmtori, la trecătorile apelor⁶⁴) . . .

Cea mai ascunsă urnire a dușmanului era pe minut cunoscută lui Ión-vodă, care se asvirlă asupra-î, îl sfărma, îl măcelăria, făcea să se simță trăsnetul mai înainte de a se fi vădut fulgerul.

Principalele rezultate ale acestei estreme răpediciuni, unită cu o extremă pază, fură :

1. Forțele mici învingeau forțe mari;

2. Inamicii perdeau mii de ómenî, iar ai noștrii rămăneau mai-mai intactî.

§ 65. — Alegerea teatrului luptei fu și mai fecundă în consecunțe.

Ión-vodă nu lăsă pe dușmanî să calce Moldova, ci-î înfruntă în propria lor țeră, de ntăi în Muntenia, apoi în Budjac.

În acest chip, el ajunsese la trei scopuri de o supremă importanță :

1. Moldoveniî, scutiți în întrul patriei de nemulțumirile, zăpăcéla și pagubele resboiului, remaseră ca o nesecată rezervă de bani și de brațe⁶⁵).

64) *Fredro Dzieje narodu polskiego pod Henrykiem Walezyszem* (Petersburg, 1855, în-8); p. 103: «Iwon, który zdaleka po wioskach, po zamkach, po skalach, u wód, na czele i z tyłu wojsk swoich, postawił podwójne i potrójne czaty, mając się na baczeniu tém pilniéj, im bliższe były wiadomości o nieprzyjaciolach. — Tot acésta, deși cu mai puțină claritate, se deduce și din Paprocki.

65) Niccollucci, *Discorsi politici e militari* (Veneția, 1648, în-4 ; p. 168: «Quel Principe, che ha i suoi popoli armati et ordinati alla guerra aspetti sempre in casa una guerra potente e pericolosa et non la vadi a rincontrare ; ma quello che ha i suoi suditi disarmati et il paese inusitato della guerra, se la discosti sempre da

2. Inamicul, simțindu-se atacat în propriul său cămin, primă pericolul asupra-și în loc de a-l da altora, esagera în imaginațiune-î puterea adversarului, se descuragă.

3. Aflându-se într'o țară vrăjmașă, ostașii lui Ión-vodă, din cari cei mai mulți fără soldă, aveau drept impuls perspectiva predeii.

§ 66. — Un vechi autor polon, care avu bunul simț de a cuprinde și pe Români în tractatul său universal asupra artei militare,—ceia ce n'a făcut pînă acum nici un autor nou frances sau german, — dice, între altele:

«Ión-vodă din Moldova, Mihaïu cel Viteaz din Țara Românească și Gustav-Adolf, regele Svediei, scieau a înfrîna pe numeroșii lor ostași numai prin prestigiul elocutenței și prin familiaritate. . . » ⁶⁶).

§ 67. — Trebuie ore să mai spunem, că Annibal, Cesar, Wallenstein, Frederic cel Mare, Napoleon, nu avură nici ei alte principie, afară de cele de mai sus? deși fie-care le aplică în modul cel mai potrivit cu împrejurările proprii sale epoce.

«casa il piu che può. Et cosi l'uno et l'altro, ciascuno nel suo grado
«si difenderà meglio »

66) Starowolski, *Instituta rei militaris* (Cracoviae, 1640, in-f.); p. 168: «Ita Ivonius Palatinus Valachiae, et Michael Palatinus Moldaviae, et nostra aetate Gustavus Rex Sveciae, sola suaviloquentia «ac libertate adhibita (numerosum exercitum in obedientia continuerunt)» — Cf. Imbert, *Eloquence militaire ou l'art d'émouvoir les soldats* (Paris, 1818, in-8).

IV

CATASTROFA

'Thus, sometimes, hath the brightest
day a cloud... Sirs, what's o'clock?

Ast-fel une-ori ziua cea mai senină
are un nor... Doamnilor, câte césuri
sînt?

Shakespeare, *Henry IV*; II, 4

§ 1. — Turcia din Europa presintă o mare asemănare cu planta numită *sensitiva*: de'ndată ce atingi cu indiscreta'ti mîna una singură din foile sale, tótă flórea resimte atacul și se strînge de durere.

Românii, Bulgarii, Sêrbii, Grecii și Arnăuții sînt cele cinci foie ale sensitivei otomane: cea mai mică mișcare produsă în vre-una din aceste naționalități, trage după sine imediată convulsione a tuturor celor-lalte.

Românii sînt Latini, Bulgarii și Sêrbii - Slavi, Grecii—o degenerațiune elenică,¹⁾ Arnăuții—o viță tracică, ast-

1) Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient* (Stuttgart, 1845, în-8); passim. — Deja în Tacitus, *Annales*, lib. II, 55, găsim următorul pasagiu chiar despre Atenianii: «non Athenienses, tot cla-

fel diferența sângelui îi desbină, dar îi unesc doi nervi puternici: frăția religioasă și frăția de sclaviă.

Când Mircea cel Mare bătea pe Turci, Bulgarii și Sârbii se îndesaă sub stégurile eroului român, a cărui memorie remase pînă astăzi în poeziile lor naționale²).

Când Petru Rareș se pregătia a scutura jugul otoman, Grecii îi serviau în toate modurile cu cel mai curajos devotament³).

Armatele lui Mihaîu cel Viteaz erau pline de Sârbi, Bulgari, Greci și Arnăuți...

În fine, câte-ș-cinci popoarele recunosceaă tot-d'a-una solidaritatea intereselor respective față cu faptul comun al apăsării turce.

§ 2. — Dar din totă această grupă, legătura fără îndoelă cea mai strinsă și cea mai traînică unesce, din vechime și pînă astăzi, pe Români și pe Bulgari.

În evul mediu ei formaă un singur imperiū, dela alpii Carpatici pînă la alpii Balcanilor, sub sceptrul unei glorioase dinastii române, de care tremura Constantinople și pe care o lingusia Roma.

În secolul XIII acea grandioasă monarhie se rupse în trei trunchiuri: Moldova și Țera-Românească începură a se nasce, Bulgaria începuse a muri.

În loc de un singur suveran apar pe scenă trei principii neatârnați; dar tradițiunea unității primitive nu fu uitată: câte-și-trei adăugauă cătră propriile lor numi

dibus extinctos, sed colluuiem illam nationum.» Acésta e decisiv în privința Grecilor.

2) Miladinovtzi, *Bulgarski narodni piesni* (Zagreb, 1861, în-8); p. 282—6. — Rakowski, *Poesie naționale bulgare și sârbe* (MS).

3) Document Nr. 11, în magistratul municipal dela Lemberg, fasc. 154. Îl vom publica cu timpul în *Archiva istorică a României*.

sacramentul prenume de *Ioan*, conservând ast-fel nemuritoarea memorie a împăratului Ioan Asén, fondatorul măririi româno-bulgare unite⁴).

În secolul XIV Bulgaria cădu cu desevîrşire sub jugul otoman: de atunci încôce nefericiţii seî fii refugiau în toţi anii cu miimi pe teritoriul ramas pe jumătate liber al Românilor, aşteptând cu rebdare mântuirea lor dela aceia, dintre cari avuseseră într'o vreme generositatea de a-şi primi o dinastie.

Diarul româno-bulgar «Viitorul», apărut şi din nenorocire apus mai an pe ospetósele maluri ale Dimboviţei, fu cea mai próspetă, dar nu ultima manifestatiune a acelei eterne simpatii internationale...

§ 3. — Inima Bulgarilor putea ea óre a nu fi tresărit în profundul seú, când frémetul fluviului-rege le aducea resunetul miraculóselor fapte ale lui Ión-vodă?

Serbiî, Arnăuţiî, Grecii remăneau ei óre de tot surdî la depărtatul echo de libertate?

Un luminos incendiú ardea cu vėpaiă de'ncóce de Dunăre; tăciunî inflăcăraţi sburaú pînă la Balcani; vr'o duoė-trei scănteî cădeau şi mai departe: unde-va pe stâncele Croiei saú pe ruinele Panteonului!

§ 4. Mare fu spaîma Porţiî Otomane, vėdėndu-se în pericol de a perde, prin o conflagraţiune generală, tot ce usurpase din astă parte a Bosforului⁵).

În zăpăcirea lor, pe Turci nu-î tăia capul, un prin-

4) Veđi articolul meú în *Buciumul*, 1863, Nr. 111, 119.

5) Gorecki, p. 61: «Interea Selymus, Constantinopoli tot Ivoniae «victoriis perturbatus, ac territus ne plane Valachia exueretur, ac «e Graecia quod illi opinor, contigisset, ni defectio Czarnievieci «ad Turcas obstitisset) pelleretur, cum suis Deo more suo sup-
«plicat».

țușor vasal, un simplu beiu, un sclav⁶⁾, cum să cuteadă el a întreprinde și cum să reușescă a conduce o revoltă atât de estravagantă, ale cării consecuențe amenințău însăși inima imperiului otoman.

Sultanul Selim recurse, în fine, la trei măsuri:

1. Se ruga Alahului și prorocului seü Mohamed în ȡiamia Sănteï Sofie;

2. Fulgeră contra guvernului polon, pentru ca să curme orî-ce comunicațiune cu Moldova;⁷⁾

3. Trimise asupra lui Ión-vodă o nouă armată, de care s'ar fi speriat atunci cel mai puternic monarc al Europei...

§ 5. — Ahmed-Pașa, beglerbeiu Rumeliei⁸⁾, și Adel-

6) Epistola vizirială în *Archiva istorică*; t. 1, p. 43.

7) Charrière, t. 3, p. 522, nota: «Il y a quelque temps que j'ay sceu de bon endroit que dès le commencement de la guerre de Moldavie ces gens entrèrent en opinion que Jean, vayuoda d'icelle, n'estoit pour s'y disposer et résoudre de la façon qu'il a fait, moins de la pouvoir supporter et maintenir, comme il se voyt, sans intelligence, appuy et moyen d'autrui, et pensèrent non seulement, mais eurent plusieurs advis que sa principalle faveur luy viendroi, d'aucuns seigneurs de vostre royaume...» Așa scriea ambasadorul frances în Constantinopole către Enric de Valois, deși veđurăți că tot ajutorul polon trimis în Moldova se reducea la 1200 Cazaci veniți la început și 600 sosiți mai târđiă.

8) Numele acestui cap se află număi în cronica turcă ap. Miġnot, t. 2, p. 212.—Baudier, *Inventaire de l'histoire generale des Turcs* (Paris, 1617, în-4); p. 470: «Cependant Selim iugeoit que le Vaivode Ivon pourroit croistre a telle autorité et a un pouvoir si grand si on le laissoit poursuivre, qu'il seroit par apres malaisé de l'abaisser... manda au Beglierbeq ou General de l'Europe d'employer toutes ses forces a dompter ce mutin: celui-cy arme, sa levee fut d'environ cent mille combattans...»

Ghiraïu, fratele hanului Crimului⁹⁾, primiră ordină de a intra cu toate forțele în Moldova; de a prinde viu sau mort pe «nebulul țărăie-brău și vîntură-țeră»—așa numia pe Ión-vodă Turcii supărați peste măsură¹⁰⁾;—și de a pune domn pe Petru cel Schiop.

O sută miș de Turci pășiau spre Dunăre; o sută miș de Tătari pășiau spre Nistru...

§ 6. — Aflând dispozițiunile dușmanilor, Ión-vodă nu mai putea rămâne lângă Bender: el trecu Prutul și își puse tabera la marginea Moldovei, în Huși.

Cu un secol mai înainte, acest orașel fu descălecat de o coloniă de Husiți, alungați din Boemia și din Ungaria, și pe cari Ștefan cel Mare, iertându-le eresul în favorul industriei, îi primise și-i căsnicise în Moldova¹¹⁾.

Fugarii își aleseseră un cuib, care să le pôtă aminti pierduta patriă: delurile și pădurile Hușului reproduc pînă acum imaginațiunii călătorului pitorescele situri de lângă Carlsbad.

Pînă a sosi momentul oportun, această forteretă firască era, pentru eroul nostru, cel mai nemerit și, putem dice, unicul punct de așteptare.

Posițiunea Hușului prezintă următoarele avantaje principale:

1. Inlesnire pentru hrană și pentru recrutăți din interiorul Moldovei;

9) Bandtkie, *Dzieje narodu Polskiego* (Wroclaw, 1835, în-8); t. 2, p. 136.

10) Charrière, t. 3, p. 522 nota: «ledict bassa m'adjousta qu'il «estoit remueur de mesnage et chercheur de nouveautez»—Ib., p. 524 nota: «ce fol...»

11) Timon, *Additamentum ad imagines Hungariae* (Cassovia, 1735, în-16) p. 27—29.

2. Apropiare dela fruntaria polonă, de unde Ión-vodă tot încă nu despera de a căpăta ajutoare mai serioase;

3. Localitate retransată prin însăși natura și în care nu putea fi forțat într'un cas de năvală neprevădută;

4. Facultatea de a porni, într'un moment, saū la Nistru contra Tătarilor saū la Dunăre contra Turcilor...

§ 7. — Aci Ión-vodă congediă tótă infanteria, compusă numai din țeranī.

Fie-care pedestraș fu însărcinat de a sbura la satul seū, de a aduce brânză și făină pentru mai multe ȕile, de a respândi în țără dulcea poveste despre victoriile deja obținute și de a înrola pe acei ce ar voi să ȕea parte la gloria și câștigul victoriilor viitoare.

Apoi dede poruncă la cei 600 de Cozacī marinari, carē arseseră Ak-kermanul, să se tot plimbe cu luntrile lor pe Nistru, pe Marea-négră și pe Dunăre, în linia de'ntre Bender și Brăila, pândind mișcările și intenȕiunile turce și tătare.

Cele-lalte centurie cozace, ecuestre, fură rinduite în altă parte, autorisați de a cutriera Budjacul în tóte direcȕiunile, tăiând, ardând și apucând tot ce le va sta în cale.

În fine, remânând în tabăra dela Huși de o cam dată numai cu garda personală saū curtenii, tótă cavaleria moldovenescă Ión-vodă o espedi la Dunăre, cu misiunea de a opri pe Otomanī.

§ 8. — Operând în unire cu Tătarii, Turciī nu se puteau transporta în Moldova decât prin un singur punct, între Prut și Marea-négră, pe la cetatea Isakcia, numită în vechile nóstre cântece istorice: «Vad dela Obluciță.» ¹²⁾

12) Cantemir, *Chronicul*; t. 1, p. 832: „din pomenirea moșilor

Ce-va mai sus, Dunărea, lărgită prin numeroasele-î guri, nu mai presintă nici o putință de trecere; ce-va mai jos, începându-se Prutul, Turcii nu puteau trece fără a căde în imposibilitatea de a se întâlni cu Tătarii.

Ast-fel, stând zid în fața Isakcei, mai fiind susținută și prin cele 25 luntre ale Cozacului Pokotilo, cavaleria noastră fără greutate putea să apere trecătorea Dunării în curs de mai multe zile, respingând cu succes toate încercările Turcilor.

§ 9. — Pe când Ahmed-Pașa cu Otomanii ar fi statut în nemișcare pe ținutul opus al Dunării, Adel-Ghiraîu cu Tătarii ar fi trecut Nistrul lângă Bender sau lângă Ak-kerman, unde nemie nu-l putea impede, fiind protegiat de artileria cetăților.

În acel interval Ión-vodă, concentrându-și totă infanteria, garda personală și cavaleria cozacăscă, s'ar fi răpedit cu furie asupra Tătării, ar fi zdrobit-o și apoi, cu o oște deja înaripată prin victorie, s'ar fi întors cu înălțare la Dunăre contra Turcilor...

Acastă mărșă combinațiune era de felul acelora, cari, cu un secol mai în urmă, ilustrară pe mareșalul de Luxembourg în bătălia dela Fleurus și pe celebrul Turenne în bătălia dela Sintzheim.

A preveni unirea duor armate inamice, bătând de'ntăiu pe cea mai slabă și apoi pe cea mai tare, este una din operațiunile cele mai frumoase în arta militară ¹³⁾.

„strămoșilor auzim, precum unde acum este Oblucița, căria Turcii îi dic Isakcia, să fie chemat vadul Dunării . . . încă și în cântecele prostesc pe la domnia lui Petru-vodă vadul Obluciței se pomenesce.”

13) Santa-Cruz, reproduș în *Encyclopédie méthodique; Art militaire* (Paris, 1784, în-4); t. 1, p. 16: «Si deux corps de vos

§ 10. — Ast-fel, tótă reușita campaniei depindea dela detașamentul, trimis la Vad dela Oblucița,

În fruntea lui fu pus părcalabul Jeremia Golia, care, precum vedurăm, se distinsese prin bravură în bătălia dela Jilisce.

El era cel mai intim amic al lui Ión-vodă;

El însoțise pe Ión-vodă în străinătate;

El intrigase pentru a procura lui Ión-vodă corónă, Moldovei;

Lui îi încredințase Ión-vodă fortereta Hotinului, una din cheile țerii;

Lui, deja în timpul resboiului, Ión-vodă îi dăruia două mari moșii ¹⁴⁾;

Lui, îi scăpă Ión-vodă viața în focul unei bătălii, cu pericolul propriei vieți;

Înainte de a pleca la Dunăre, el jură lui Ión-vodă pe sânta Cruce și pe sântul Evangeliu de a fi credincios până la mörte....

Garanțiile erau öre destule? ¹⁵⁾

Ei bine! pentru trei-deci pungi cu aur, al doilea Juda, părcalabul Jeremia Golia vîndu o suvenir, un amic, o patriă, o religiune! ¹⁶⁾

«ennemis doivent se joindre, marchez au plus proche avant leur jonction, comme Turrenne a Sitzheim, et Luxembourg a Fleurus...»

14) Actul de donațiune e publicat în *Zapiski Odeskago Obscestva*, t. 3, p. 254.

15) Cuvintele lui Ión-vodă în Gorecki, p. 87: «Nec ego tantam rem cuius commisi, sed huic, cuius mihi fides semper in dubiis ac difficillimis rebus perspecta est; quem comitem tot peregrinationum mearum, prope modumque exilii habui...»

16) Camerarius, *Operae horarum subcisivarum sive medita-*

§ 11.—Turcii trecură Dunărea. Trădătorul însciință pe Ión-vodă, cum-că ajunsese pré târdiu pentru ca să-i fi putut opri; dar că forța dușmanilor nu se ridică peste 30,000 de óste nedisciplinată ¹⁷⁾).

Planul primitiv e răsturnat: Domnul se vede silit a bate de'ntâi nu pe Tătari, ci pe Turci.

Fie-care minută e prețioasă.

El trece Pșutul și sbóră spre gura Dunării. . .

§ 12.—Cu toate astea, veselia și speranța domnia în óstea eroului.

Cu câte-va zile mai 'nainte, la 2 Iuniu, ea serbase în fecundele podgorii ale Hușului o ȕi mare, națională, de bun ogur: ȕiua sfântului Ión dela Sucéva, patronul Moldovei și tot-d'o-dată patron al vitezului principe.

Acum ea pășia la luptă cu voióse cântece: sgomotoasă musică de tobe, trâmbițe, surle, fluere ¹⁸⁾, o ducea la cunună. . . . cu mórtea!

§ 13.—Apropiindu-se de tabăra turcă, Ion-vodă trimise pe hatmanul Slăvilă, cu Cozacii și câte-va mii de cavaleriă moldovenescă, să afle numărul precis și dispozițiunile inamicului.

tiones historicae (Francofurti, 1658, în-4); t. 1, p. 253-261, pune pe părcalabul Jeremia între trădători celebri.

¹⁷⁾ Cronica turcă ap. Mignot, t. 2, p. 212: «ce perfide manda à Ivan que les Turcs avaient passé le Danube avant qu'il eut «pu atteindre les rives de ce fleuve; qu'au reste leur armée montoit au plus à trente mille hommes de mauvaises troupes. . . Cf. Fredro, p. 114.

¹⁸⁾ Paprocky în *Tesaur*, t. 3, p. 281: zog auff die Feinde zu, «lies Trompeten, Paucken und Trommeln schlagen, zogen also fort «mit lust. . . — Gorecki: «cum cantu cornicinum tubicinumque pervenit.

Ei dederă peste 4.000, ce formău avant-posturile armatei dușmane; dar fugărindu-î, nu putură prinde decât un singur Turc, greu rănit și carele espiră mai înainte de a fi putut răspunde la întrebările hatmanului.

Atunci însuși Ión-vodă, luând cu sine 500 călăreți, cari erau garda-î personală, se sui pe o înălțime, sperând a puté judeca de cifra inamicilor după spațiul ce va fi ocupat armata lor.

Dar nu vëdu nimic, afară de vr'o patru cete, cari pădău în diferite direcțiuni intrarea taberei păgâne.

Ast-fel, pentru prima oră, îi lipsia acum neapărata prefață a unei bătălii: să afle puterea, situațiunea și planul adversarului.

Norocul începu a-și schimba pasul.

Dar însăși fatalitatea dede astă-dată peste un Prometeu gata a provoca la luptă toate fulgerele Olimpului!

§ 14.—Când ostașii, turburați prin fel de fel de șopte, citind nedomerire pe frunțile căpitanilor și silabisând în propriile lor inimi presimțimîntul catastrofei, veniră să întrebe pe Ión-vodă de numărul păgânilor; — «îi vom socoti în luptă!» le răspunse eroul ¹⁹⁾.

§ 15.—Mai rămâne la mijloc o noapte!

A doua zi se va desbate cestiunea emancipării creștinilor de sub jugul Turciei.

Pînă acum stăpân al Moldovei, cuceritor al Țării-Românesce, desrobitor al Basarabiei, Ion-vodă mâine... peri-va?

Mai rămâne la mijloc o noapte!

Să aromim în așteptarea zilei.

¹⁹⁾ Fredro, op. laud.; p. 117: «gdy nieprzyjacieli wystapi, liczbe jego poznamy....»

Ión-vodă mâine va trece Dunărea, al cărei gemet răsună deja pînă la tabăra moldovenescă; va inarma brațele vînoșilor Bulgari și, înălțând pe culmea Balcanilor stégul libertății, va striga: «După mine la Constanți—nopole!»

Maî rămâne la mijloc o nópte.

§ 16.—Când se lumină de ȃi, trei boeri mari ȃipsiaă din tabăra moldovenescă.

Le punem aci numile pentru a rămâne în vecii vecilor stigmatizate în memoria strănepoților.

Fu vornicul Murgu, stolnicul Bilăe și hatmanul Slăvilă. În cursul nopții, ei fugiră la Turci.

Cronicarul Urechia se încercă a-ȃ scusa, ȃicînd: «se temeauă să nu cadă în primejdiă.»

Curios!

Cronicarul trebuia să fi fost boer pentru a seusa pe alȃi boeri cu atăta naivitate.

§ 17.—Cu tóte desavantajele sale, ba să maî fi fost altele și maî mari, Ión-vodă fu nevoit de a grăbi cu orȃce preț bătălia, din următóarele cauze:

1. Pentru a preveni sosirea lui Adel-ghirai cu Tătariȃ;
2. Pentru a profita de prima ardóre a ostașilor;
3. Pentru a curma calea deserȃiunii. . .

§ 18.—În fața cetăȃii Isakcia, din astă parte a Dunării, se lungesce, perpendicular fluviului, lacul numit Cahul, ale cărui maluri despre răsărit, unde se petrece scena, presintă un crescet rădicat cu maî multe ramuri lăturale, formănd văi și vâlcele, saũ maî bine amfiteatruri închise fie-care prin câte trei pereȃi de pămînt.

Maî înainte de a deveni celebră în analele Românilor, acéstă localitate își câștigase deja un nume istoric din timpȃi cei maî depărtaȃi: ea se deprinsese a vedé catastrofe!

Aci unde-va în apropiere se afla într'o vreme un oraș dacic, dărâmat de Macedonîi lui Alexandru cel Mare în expedițiunea lor dincóce de Dunăre;

Aci Perșii lui Dariu Istasp trecură și retrecură Istrul în nefericitul lor răsboi cu nomadii Sciți;

Aci, mai târziu, împăratul roman Valinte o pățise azardându-se contra Goților;

Aci, pînă astăzi, în prejmele satului Cartal, se desgroapă în toți anii din misterul țărinei prețioase antici-tăți grece și latine, testamente ale unei lumi pierdute.²⁰⁾

§ 19.—La dreapta Moldovenilor se întindea în lungime lacul, lat de peste 2,000 de stânjeni și fără vaduri; în centru terenul era foarte accidentat; la stînga se desfășura un șes; la spate—o terasă naturală.

Din partea Turcilor lacul eră la stînga; eră la dreapta și în centru terenul, formând o rădicătură cam paralelă cu frîntul Moldovenilor, se pogora înapoi pînă la țermul Dunării.

Armata noastră avea peste vr'o câte-va mii de glotă saū recruți; peste 20.000 de infanteriă, peste 10,000 de cavaleriă, peste 1,000 de Cozacî, 80 obusiere și 60 tunuri de câmp de cele mici moldovenesci, pe cari le-am descris cu o altă ocasiune; adecă peste tot pînă la 35,000 de ómenî și 140 piese de artileriă.

Turcii erau peste 130,000 de ómenî, cei mai mulți, după obiceiul lor, cavaleriă; și 120 gure de foc²¹⁾.

20) Brunn, *Notices sur la topographie ancienne de la Bessarabie* (Odesa, 1857, în-8); p. 43.

21) Cifra Turcilor se pôte cunósce făcînd o proporțiune între cifra unei aripe a lor, adecă în prima liniă 20,000, și acea a unei aripe moldovene, adecă maximum în prima liniă 5,000; încât totă armata moldovenă fiind aprópe 35,000, acea turcă, quadruplă, este

Fie-care Moldoven căta a se lupta, el singur. câte cu patru pângâni; dar Ión-vodă, ca un general adevărat modern, își asigurase un mare avantajii prin infanteria și artileria, mai ales având a face pe un câmp undoios, precum sînt tot-d'a-una termii lacurilor.

Pe lingă astea, fie-care călăraș moldovenesc avea câte un cal de rezervă, pentru a înlocui pe cel trudit sau ucis.

Parcul abunda în arme: săgeți pentru infanteria, pentru cavaleria sulite. . . .

Acestea erau mijlocele respective ale ambelor armate.

§ 20. — Despre ordinea Turcilor avem pré-putine indicii, după cari să ne putem orienta.

Istoricii o laudă: cu atât mai reu trebuia să fi fost pentru Ión-vodă.

Tot ce se scie, este că:

1. Linia lor de bătaia avea la aripa stîngă 20,000 de luptători;

2. Artileria nu se afla de'naintea frontului, ci la dosul lui, după coline;

3. Armata avea multe linii, lungite, una după alta, pînă la termul Dunării;

4. Batalioanele și escadronele erau profunde. . . .

§ 21.—Ordinea de bătaia a lui Ión-vodă se pôte desfășura cu destulă claritate.

În România, ca și în Franța²²⁾, armata națională se

minimum 130,000, cea ce se potrivește și cu termele mediiu tras din diferitele cifre, presintate de istorici, anume 90,000 în Mignot, t. 2, p. 211; 100,000 în Baudier, loco supra; 200,000 în Paprocki, Gorecki, De Thou, etc.; căci suma totală 390,000, împărțită pe 3, dă 130,000.—Despre cifra tunurilor, vezi Engel, t. 2, p. 224.

22) Du Bellay, op. cit.; p. 501: «Et afin que soudain il eust les hommes a son premier mandement, ordonna François I) avec ceux

împărția în pâlcuri sau regimente câte de 1000 de oameni sub câte un căpitan, subdivise în despărțiri câte de 500 de oameni, sub hodnogi, vatavi sau locotenenți.

Îon-vodă conservă această divisiune, afară numai de Cozacî, al căror număr nu se putea tăia decât cel mult în centurie; afară de glótă, care nu avea nici o organizațiune regulată; și afară de garda personală, o mică unitate excepțională.

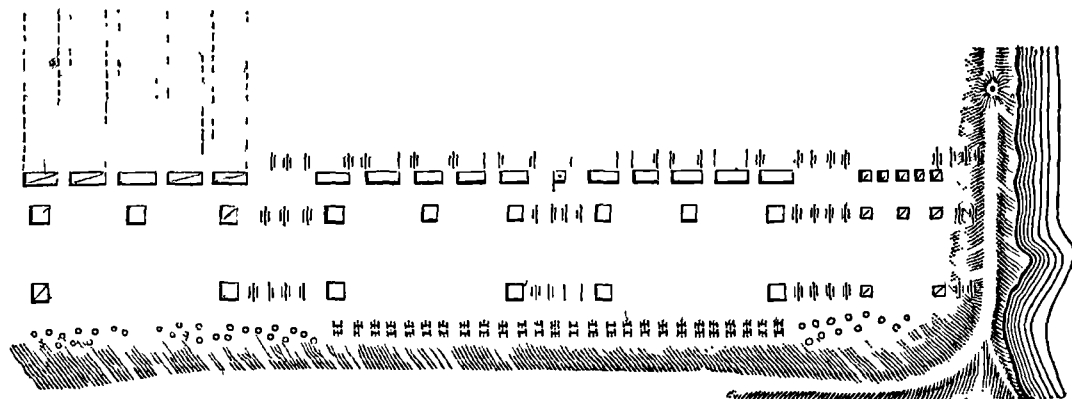
Pe această basă, principele își împărți acum armata moldovenescă proprie în 30 de regimente, 20 de infanterie și 10 de cavalerie; căută a da celei una miiă de Cozacî o așa pozițiune, încât fie-care centuriă a lor să aibe efectul unui regiment românesc; iar glóta o lăsă a fi de o cam dată numai spectatrice, călindu-se încet și de departe, ca într'o școlă, pentru ocaziuni viitoare, cu focul luptei.

Formațiunea tactică a acestor unități presintă trei linii, compuse fie-care, în proporțiuni diferite, din câte trei elemente separate: în centru stetea infanteria, la aripa stângă—cavaleria, la aripa dreaptă Cozacii.

Tóte aceste elemente -speciale erau prevedute fie-care cu un element comun: artileria.

Prin câte-și-trele liniile treceau trei intervaluri de o lărgime egală: unul despărțind cavaleria de infanteria sau aripa stângă de centru, un altul tăiând infanteria sau centrul în două jumătăți, un al treilea despărțind infanteria de Cozacî sau centrul de aripa dreaptă.

de son conseil de dresser, a l'exemple des Romains, en chaque province de son royaume, une légion de six mille hommes de pied, dont il bailleroit la charge a six gentils-hommes, les quels auroient pour chaque mille hommes deux lieutenans, et soubz chacune enseigne cinq cens hommes . . . »

Ordinea primitivă a armatei lui Ion-vodă în bătălia dela lacul Cahul.

Explicațiunea semnelor : *cavaleria moldovenescă desvêlită*; *idem în col'ne*; *infanteria desvêlită*; *idem în col'ne*; *centuriile cozace desvêlîte*; *idem în col'ne*; *oste de adunătură*; *artileria*; *parc*; *direcțiunea de atac*; *curtea lui Ion vodă*; *rădicătura terenului* *lacul Cahul*; *îndălțimea predominil're.*

În intervalul din mijlocul infanteriei, între prima și secunda liniă, stetea principele, încongiurat de garda personală, 500 voînici aleși din tótă armata ²³).

Acolo, la vèdul ôștii întregi, se înălța stégul cel mare al țerii ²⁴), cu capul unui zîmbu instelat pe o parte, și o cruce pe revers ²⁵).

Compozițiunea fie-cării linii diferia de cele-lalte două prin putere, fiind cu atât mai tare în tóte, cu cât mai mult se apropia de sfera acțiunii inamice: cei mai mulți ômenî și cele mai multe tunuri se indesaû în prima liniă, linia secundă era mai puțină și mai rară; proporțiunea mai scădea încă în linia a treia.

Ast-fel:

Prima liniă nûmera 16,000 luptători, anume 10,000 infanteriă, 5,000- cavaleriă, 500 Cozacî și 500 garda personală;

Secunda liniă numera ca la 9,300 luptători, anume 6,000 infanteriă, 3,000 cavaleriă, 300 Cozacî;

A treia liniă numera ca la 6,200 luptători, anume 4,000 infanteriă, 2,000 cavaleriă, 200 Cozacî;

Prima liniă avea 30 tunuri de câmp, secunda—18, a treia—12 ²⁶);

²³) Urechia, *Letop.*, t. 1, p. 165, pune garda princiară 600; Bielski, *Kronika*, p. 718, pune 300; noi preferim 500 nu numai ca un terme mediû, ci mai cu sémă ca cifra regulamentară a unei vătăvie de curteni domnesci la Românî.

²⁴) Nègoiă Basaraba, *Învățăture către fiu-seû Teodosie-vodă Copia* din 1654, MS. în Biblioteca din Bucuresci, în-4); p. 196: Stégul stă în mijlocul resboifului și caută tótă ôstea la stég. . . »

²⁵) Veđi *planul bătăliei dela Obertin*.

²⁶) Bielski, *Kronika*; p. 714: «Kazdy ufiec mial dwa dziala, «bylo y mozdierzow 80 miedzy nimi. . . »

Dispozițiunea precisă a celor 80 obusiere e necunoscută, fiind însă mai mult decât probabil cumcă o parte ocupa înălțimea predominantă ce se ridică pe țărmul lacului, la dreapta armatei moldovene, adică din partea Cozacilor; iar remășița va fi fost distribuită, ca și tunurile de câmp, în calcul de câte două pe regiment.

Prima liniă era menită a inaugura lupta; secunda trebuia să recăpă pe prima la cas de retragere, sau s'o susțină la cas de debilitate; a treia formă rezervă²⁷⁾.

Acastă caracteristică a fie-cării linii în deosebire implica luarea următoarelor măsuri necesare:

1. Prima liniă fu desvilită în lungime, pentru a avea un front egal frontului inamic²⁸⁾:

2. Prima liniă avea între regimente și între centurie intervaluri foarte mici, pentru a prezenta o rezistență compactă;²⁹⁾

3. Liniile a doua și a treia fură formate în coloane³⁰⁾, pentru a putea pași mai în ordine la ajutorul liniei precedentei respective;

4. Secunda liniă avea între regimente și între centurie intervaluri mari, în care să se pōtă încadra la nevoie prima liniă;³¹⁾

27 Fredro, p. 117: «jednym powierzajac główna bitwe, drugim posilkowanie . . . »

28) Cf. planșa *Bătăliei dela Obertin*.

29) Fredro, loco supra: «W niewielkich odstepach...»

30) Cf. *Bătălia dela Obertin*.

31) Macchiavelli, op. cit.; lib. 3 : «la seconda schiera, perche «ha prima a ricevere gli amici che a sostenere il nimico, conviene che habbia gli intervalli grandi, et per questa conviene che sia «di m'nor numero che la prima...» Cf. *Negoiă Basaraba*, op. cit., p. 179: și de se va întâmpla vre-o întâmplare străjei cei deîn-

5. Linia a treia avea între regimente și între centurie intervale și mai mari, în care să se poată încadra la nevoie prima și secunda;

6. Distanța dintre prima și secunda era mică, pentru ca sprijinul să poată fi mai grabnic;

7. Distanța dintre secunda și a treia era mare, pentru a păstra rezerva intactă de lovirile proiectilelor vrăjmașe pînă la momentul trebuinței estreme.

În fine, afară de cele trei linii de mai sus, mai era o a patra linie, suplimentară, în dată la spatele rezervei, în care se află pareul, cai, munițiuni, etc., avînd la dos un lung brâu de coline, iar glota la flancuri.

§ 22. — Acestă ordine primitivă de bătaie ni se pare a fi un cap-d'operă de bun simț militar: nu era cu putință a profita mai bine de toate condițiunile terenului și de marcata specialitate a diferitelor arme.

În privința terenului:

1. Un lac apărînd într'un mod inaccesibil aripa dreaptă a oștii moldovene, Ión-vodă, după un principiu foarte vechiu în tactică ³²⁾, putu să-și strămute totă cavaleria la aripa stîngă; unde, pe lîngă forța-î numerică aglomerată, ea devenia gróznică éráși prin un alt avantaj natural, prețios anume pentru acțiunea călărimii: șes.

2. La aripa dreaptă, asigurată prin pozițiunea locului și prin o înălțime garnită de artilerie grea, Ión-vodă credu pré-de-ajuns a lăsa numai o mână de Cozacî,

«tă'u, ea să vie să se amestece în cea de a doua...» Négoiă Basaraba este anterior lui Macchiavelli.

32) Vegetius, lib. III, cap. 26: «Qui pauciores, infirmioresque habere se novit, septimo modo ex uno latere, aut montem, aut mare, aut fluvium, aut aliquod debet habere subsidium...»

voinicî devotaţi şi cari, fiind călări sau pedestri, după trebuinţă, lesne se acomodaă cu tot felul de teren.

3. Sciind, că Tătarii vor pute supraveni chiar în cursul bătăliei, lovindu-l din spate, Ión-vodă şi-l acoperi prin căruţele parcului şi prin o ridicătură de teren, lăsând, din necesitate, mai descoperită numai cavaleria din aripa stângă, care însă, precum veţi vedé, era să aibă un rol mai important numai la începutul luptei.

În privinţa armelor:

1. Ión-vodă sciua a se feri de o greşelă comună generalilor europeni din secolul XVI, şi chiar mai târziu lui Gustav-Adolf, cari toţi obicînuiau a amesteca armele la un loc, făcând monstruóse batalióne equestro-pedestre: în armata eroului nostru, din contra, cavaleria stetea la o parte, infanteria la o parte, Cozacii — un fel de dragoni³³⁾ — éráşî la o parte.

2. Deşi în Europa nu se stinsese încă usul feudal din evul mediú de a plantă în centrul armatei cavaleria³³, în care servia mândra nobilime şi pentru care moşica pedestrime abia avea dreptul de a formă aripe; deşi o asemenea ordine se perpetuase, mai cu sémă, la vecinii noştri Unguri şi Poloni; totuşi Ión-vodă, ghicind prin geniul seú toate misterele artei militare moderne³⁴⁾, nu se sfii a aborda o cale de tot opusă obiceiului: el puse infanteria în centru şi cavaleria la aripe.

33) Cât de greşită dară e opiniunea lui Melzo, *Regole militari sopra il governo della cavalleria*: «l'uso degli Archibugieri a cavallo fu inventato da Francesi...»

34) De la Barre Duparcq, p. 279: «La cavalerie ne saurait former le centre de la ligne de bataille, parce que toute sa force réside dans le mouvement et que dans cette position elle ne pourrait se mouvoir, soit en avant, soit en arrière, sans désunir la ligne.

§ 23.—Studiând acum în quintesență întregul ordin de bătaie al armatei moldovene, lesne deducem următoarele trei puncturi principale:

1. Aripa dréptă—Cozacii—prin lac și prin tunuri era tare în privința defensivă;

2. Aripa stângă—cavaleria—prin șes și prin număr era tare în privința ofensivă;

3. Centrul—infanteria—așezat pe terenul accidentat cel mai propriu pentru această armă, era gata a susține, ofensiv sau defensiv, pe oricare din aripele sale.

§ 24.—Mai înainte de a începe bătălia, Ión-vodă mai urcă, pentru a duoa oră, piscul de pe malul lacului și vedu, astă-dată, totă armata turcă eșind în ordine din văi.

Era o mulțime spăimintătoare!

Eroul tot însă nu-î venia a-și închipui că l'a trădat pârcalabul Jeremia Golia, acela căruia,—după sublima espresiune a lui Tacit,—el îi dase tot ce pôte primi un supus! ³⁵⁾

În loc de a aresta pe criminalul, el se mulțumi cu scusele sale; în loc de a-î tăia capul, el îi lăsă cea mai importantă operațiune a bătăliei.

La Waterloo Napoleon cel Mare cređu pe Grouchy!

§ 25.—Buciumii începură a cânta.

Răsună fiorosul răcnet «Ucide! ucide!» ³⁶⁾, rămas nouă,

35) *Annales*, lib. XIV, 54: «uterque mensuram implevimus, et tu, quantum princeps tribuere amico posset, et ego, quantum amicus a principe accipere...»

36) Lasicki, p. 147: «Tollitur clamor Turcice, Gaur gaur, vur, vur, Valachice autem, Ocide, ocide. . . .»—Romănesce, în limba vechiă, a ucide însemna a lovi, precum veđi în *Biblia* și în *Pravila lui Vasile-vodă*.

ca moștenire, dela vechii Romani, cari strigaă în momentul atacului: «feri! feri!» ³⁷

Planul lui Ión-vodă, precum se putea judeca din însăși dispozițiunea armatei sale, în care una din aripele, acea stângă, concentrase în sine totă forța ofensivă, era de a începe bătălia în așa numita *ordine oblică*, ca Epaminonda la Mantinea, Cesar la Farsale, Gustav-Adolf la Leipzig, Bonaparte la Marengo.

Admirat deja în antichitate ³⁸), acest gen de atac căpătâ nesce sufragie și mai ponderose ³⁹) și se sancționă prin nesce exemple și mai strălucite în timpii moderni.

Frederic cel Mare resumă prețioșele avantaje ale ordinii oblice în următoarele câte-va cuvinte:

«1. Cu o ôste mică înfrângi o ôste mare;

«2. Lovesci pe dușmanii din partea, de unde însuți te «sciă a fi mai tare;

«3. Espuî pericolului numai o porțiune din armată, «restul conservându-se prospăt. . . » ⁴⁰)

37) Lipsius, *De militia romana* (Antverpiae, 1595, în-4) t. 2, p. 289: «In eodem (Plutarchus in Mario) lego, Romanos etiam usur-
«passe crebro illud Feri in acie, et cum sese mutuo adhortarentur.»

38) Vegetius, lib. 3, cap 26: «Qui imparem se iudicat, dextro cornu suo sinistram cornu pellat inimici. . . qui sinistram alam fortissimam habere se noverit, dextram alam hostis invadat. . .

39) *Encyclopédie méthodique; Art militaire*; t. 3, p. 290: «Ce «ordre de bataille est regardé par tous les auteurs militaires comme un des meilleurs moyens de s'assurer de la victoire. C'est, dit M. le chevalier de Folard, tout ce qu'il y a de plus à craindre et de plus rusé dans la Tactique. . . »

40) *Mélanges en vers et en prose* (Sine loco, 1792, în-8), t. 3, *Instruction militaire du roi de Prusse pour ses généraux*; p. 213: «C'est ici où l'on peut faire une application utile de mon ordre de bataille oblique. Car on refuse une aile à l'ennemi, et on

Ar pute crede orî-cine, cumcă eroul prusian justifică aci anume motivele eroului românesc!

§ 27.—Ión-vodă comanda centrul.

Swierczewski—drépta.

Stânga. . . părcălabul Jeremia Golia.

§ 28.—Precum vădurăm, acéstă din urmă trebuia să începă atacul.

Cele cinci regimente de cavaleriă se aruncară asupra aripei drepte a Turcilor.

Invecinatele cinci regimente de infanteriă se mişcară înainte pentru a sprijini lovirea, ameninţând centrul inamicului.

Dar vai!

Ión-vodă vede infanteria retrogradând, iar cavaleria plecând stégul, ridicând cuşmele pe suliţe, şi trecând la duşmani.

În capul acelei cavalerii,—o mai repetăm odată,—fu mascatul pînă atunci trădător, care, după ce vînduse păgânului trecătorea Dunării, se grăbia acum a câştiga deplin preţul patricidului: fu părcalabul Jeremia Golia.

§ 29.—Secolul XVI fuse fecund în cruşimî: Sânt-Bar-telemî, domnia lui Ivan cel Gróznic, furorile Incuisi-ţiunii, îl împestriteză ca nesce pete de tigru.

Varietăţile de pedepse, întrebuintate atunci mai la

renforce celle qui doit faire l'attaque. Par là vous portez toutes vos forces sur l'aile de l'ennemi, que vous voulez prendre en flanc. . . Par cette disposition vous aurez l'avantage: 1) de faire tête avec un petit nombre de troupes à un corps supérieur; 2) d'attaquer l'ennemi d'un côté où l'affaire sera decisive; et 3, votre aile ayant été battue, il n'y aura qu'une partie de votre armée d'entamée. . . . »

tóte popórele Europei, îţi ridică părul, îţi încreţesc fruntea şi-ţi închiagă sângele ⁴¹⁾).

Dar nu fu, nu este, nu póte fi nici o penalitate destul de crudă pentru a corespunde cu fapta unui vîndător de patriă!

A împinge milióne de fraţi pentru secolî în abisul sclaviei, este un atentat nu contra unui om, nici chiar contra unei singure naţiuni, ci contra a zece, a douăzeci de popóre, ce se nasc unul după altul şi se numesc generaţiuni.

Crima aste atît de monstruóasă, încât imaginaţiunea se refusă a-i inventa o pedépsă analógă: penalitatea cea mai potrivită ar fi de a da miserabilului viéta Jidovului Retăcitor, pentru ca să audă şi să simtă în curs de o miriadă de anî necurmatele blăsteme ale posterităţii.

Cain fusese sânt alături cu părcalabul Jeremia Golia!

§ 30.— O descuragiare generală cuprinse pe Moldovēni.

Numai Ión-vodă conservă o frunte senină: el devenia cu atît mai mare, cu cât mai mare devenia furtuna.

Turcū aşedară pe trădători de'naintea liniei lor de bătaia.

«Iată vîndătorii noştri!» strigă Ión-vodă, poruncind ca tóte focurile, tóte împuşcăturile, tóte lovirile să fie atîntate spre acea parte.

Mişeiî periră pînă la unul; curagiul renăscu în pepurile celor credincioşi.

Ión-vodă înaintă cavaleria din secunda liniă la locul celei trecute la duşmani, apropiă cavaleria din reserva, regulă din nou pedestreimea, restabili orânduiala în tóte...

41) *Acta Tomiciana*; t. 1 p. 11.

§ 31.—Folosindu-se de momentana teróre a infanteriei moldovene și pășind pe cadavrele trădătorilor, Turcii ne atacară acum în *ordine conică*, adecă mișcându-se cu centrul lor asupra centrului nostru și aținându-și aripele.

Ei sperau a rumpe armata română în două.

Ión-vodă era gata.

Tóte tunurile fiind de o cam-dată descărcate, el formă planul de a lua din cóste conul cel înaintat al păgânilor, poruncind Cozacilor să-l lovască cu puscele din drěpta, pe când cavaleria cea rennoită din stânga îl strîngea cu sulile, iar infanteria din centru ploua nourî de săgeți.

Turcii dederă dos.

Retrăgându-se, intențiunea lor era de a atrage pe Moldoveni asupra bateriilor ascunse după coline.

Ei uitară că Ión-vodă, fost amic al vizirului Mehmed-Sokolli, cunoscea toate finețele tacticei otomane.

După o scurtă gónă, Moldovenii primiră ordinul de a reveni înapoi în șiruri strînse.

Turcii nu puteau presupune că Ión-vodă să le fi pregătît lor întocmai aceiași embuscadă, în care ei nu reușiseră a-l ademini pe dînsul.

Așa déră, veděnd retragerea noastră, ei se aruncară din nou. De o dată șirurile Moldovenilor se desfăcură în laturi și, desmascând artileria, fulgerară, amețiră, alungară pe inamic.

Doă atacuri fură respinse.

Nesciind ce să mai facă, Turcii năvăliră pentru a treia óră, acum cu tótă linia lor de bătăiă, silindu-se a încongiura mica óste românească. . . .

§ 32.—«Sbor topórele-aruncate,

«Sbîrnău arcele 'ncordate,

«Și săgețile ușore
 «Nouréză mândrul sóre.
 «Caii saltă și nechiéză,
 «Lupta urlă, se 'ncleștéază,
 «Și barbarii toți grămadă
 «Morții crude se dau pradă!
 «Dece cad, o sută mor,
 «Sute vin în locul lor;
 Mii întregi se risipesc,
 «Alte mii în loc sosesc!
 «Dar vitézul cu-a sa pală
 «Face drum pîntre năvală,
 «Și pătrunde prin săgeți,
 «Că-î Român cu șapte vieți!
 «În zadar hidra turbéază,
 Trupu-î gróznic încordéază,
 «Geme, urlă și crășnesce,
 «Și 'npregiur se 'ncolăcesce,
 «Fiul Romei se aprinde,
 Hidra 'n mâne-î o cuprinde,
 «Ș'o sugrumă, și o sfarmă,
 Ș'o învinge, și o darmă...»⁴²⁾

§ 33. — După un potop de sânge din âmbé părțile, Turcii, respinși pentru a treia óră, fură goniți cu atâta înverșunare, încât garnisóna otomană dela Isakcia, pe malul opus al Dunării, în mică depărtare dela câmpul luptei, vedënd neregulata lor mișcare îndērît, cređu bătălia de tot perdută și rupse la fugă.

§ 34. — Pentru inlesnirea memoriei, resumám aci, prin câte-va cuvinte, într'un mod plastic, tot mersul

42) V. Alexandri.

acțiunii în această primă fază a bătăliei, rămasă în avantajul lui Ión-vodă.

Liniile duble semnifică armata inamică; acele simple pe a noastră.

1. Aripa stângă moldovenescă, susținută de jumătatea centrului, atacă aripa dreaptă a Turcilor:

2. Centrul inamic, susținut de ambele sale aripi, atacă centrul Moldovenilor:

3. Ambele aripi moldovene atacă din coste centrul Turcilor:

4. Ambele aripi turce atacă pe ambele moldovene:

5. Totă linia de bătăie a Turcilor atacă pe cea a Moldovenilor:

§ 35.—Apoi analizând în detaliu muvamentul corpurilor moldovene pe câmpul bătăliei, noi admirăm, mai ales, precisiunea și apropositul momentului când, după al doilea atac din partea Turcilor, aripele noastre, precum arătarăm, își despicară șirurile, golind focul artileriei: o evoluțiune foarte grea în genere, iar mai cu seamă în retragerea unei cavalerii.

Până atunci Turcii se credeau ore-cum numai ei singuri capabili de a opera această artistică mișcare, pentru care se esercita în specie din timpii cei mai depărtați, socotind-o ca pe unul din principalele resorte ale propriei lor tactice, prin care câștigaseră mai multe victorie strălucite asupra creștinilor, între altele pe acea dela Mohacs ⁴³).

Vedurăți cum că Moldovenii lui Ión-vodă îi întrecură până și în această privință!

§ 36.—După ultimul atac și desordinata respingere a păgânului, să fi avut eroul nostru o călărime proșpetă, adecă să nu'l fi părăsit la începutul bătăliei, prin trădarea părcălabului Jeremia Golia, cele mai alese cinci regimente de cavaleriă, victoria era completă.

O dată întorși la fugă, Turcii trebuiau goniți fără un minut de zăbavă: linia lor de bătăiă, alungată și tot lovită cu furie, s'ar fi resturnat peste cele-lalte linii, deja descurăgiate; iar neputința de a scăpa peste Dunăre ar fi topit într-o clipă totă armata, prin ferul Românilor și prin undele fluviului.

43) Bielski, *Sprawa rycerska*; p. 55: «tym hakiem ida, uste-
«puja sie nazad potrosze broniac sie niebroniac na dziala, a gdy
«im najbardziej przypra, rozstapia sie w strony, odkryja dziala,
«strzelbe puszcza na niaprzyjaciela, zbija tak, by najwietszy lud,
«jako uczynillj u Mochacza Wegrom . . . »

Dar lipsit de flórea și cea mai mare parte a caveriei sale, mica remășiță fiind stórsă de obosélă; ce óre putea face marele eroú al Moldovei ?

§ 37.—Și cu tóte astea, orí-care va fi de aci înainte rezultatul final al bătăliei, anarele militare trebuie să admire cu entusiasu pe acela care, ínfuntând o armată de trei orí mai númerósă, fiind în trei ríndurí vîndut, după ce susținuse trei atacurí teribile, tot încă părea a fi el ínvîngător.

§ 38.—Obosiți de crâncena luptă, Turcii se opriră; Moldovenii se puseră la repaos din dosul tunurilor.

«Și așa stînd și privind unii la alții,—dice cronicarul »Urechîa, — a dat o plóia mare de a muîat praful »cel de pușcă, de unde aveau Moldovenii nădejde de a- »jutor» 44).

Precum vedurăm, numai prin infanteriă și, mai ales, prin artileriă Ión-vodă íntrecea pe Turci, contrabalan- tînd grozava disproporțiune a forței numerice.

Infanteria era ostenită: artileria fu abimată.

Elementele se uniră cu trădătorii!

§ 39. Plóia domolind praful și ímprăștiind fumul ce s'aú fost rădicat de sub piclórele luptătorilor, cai și ómení, și din detunetele artileriei; Turcii se íncredințară acum limpede de tótă puținătatea armatei lui Ión-vodă.

La aripa dréptă, ei vedură o adevărată miniatură: numai vr'o câte-va sute de Cozací, pe carí îi apėraseră

44) Un cas de același gen raportéză Frontinus, lib. IV, cap. 7, ex. 30: «P. Scipio in Lydia, quum die ac nocte imbre continuo vexatum exercitum Antiochi videret; nec homines tantum aut »equos deficere, yerum arcus quoque madentibus nervis inhabiles »factos, exhortatus est fratrem ut postero, quamvis religioso, die committeretur proelium; quam sententiam secuta victoria est. . »

pînă atunci formidabile baterii, dar în urma plôei nu-î mai apăra nimica.

Ast-fel, cei 20.000 de Turci, cari formaū aripa stîngă a păgănilor, se grăbiră a se asvîrli cu tîtă furia siguranței asupra vitejilor aliați ai lui Ión-vodă.

Contra acestei inundațiunii de brațe steteaū peste tot 300 de Cozacî: 900 căduseră morți mai 'nainte în cursul bătăliei.

Eraū 70 de Turci pe un singur Cozac.

§ 40.—Spre culmea fatalității, sosesce în același moment Adel Ghirai cu 100.000 de Tătari, realisându-se nenorocirea, pentru a cării înlăturare Ión-vodă pripise a da bătălia cu o oră mai 'nainte.

Pe cînd aripa dreptă a armatei turce năvălesce din față asupra restului cavaleriei nîstre din stînga, Tătarii trec terasa din dosul Moldovenilor și lovesc dindărit,

Nu aveam în totul nici 5.000 de călărași, cari, puși între doē focuri, simțiră acum o sută de brațe rădicate asupra fie-cărui cap!

§ 41.—Cozacii aveaū pusce, se sprijiniaū de o parte de țermul lacului, de cea-laltă de infanteria, și eraū atacați numai din față: ei resistară contra aripei stîngi a păgănilor;

Cavaleria moldovenescă, lipsită de armă de foc, avēnd o cîstă descoperită, și fiind atacată tot-d'o-dată din față și din dos, de Tătari și de aripa dreptă a Turcilor, nu era chip a rămāne pe loc.

§ 42.—Infanteria se conservă pînă acum din trei cauze:

1. Prin pozițiunea-î centrală, care nu permitea inamicului a o distruge mai 'nainte de a fi nimicit aripele;

2. Prin parcul ce-î acoperia dosul, apărānd'o de năvala Tătărimii!

3. Prin naturala-î stabilitate în comparațiune cu esențiala mobilitate a unei căvalerie.

§ 43. Glóta scăpă furișându-se printre căruțe...

§ 44.—Rēmas numai cu infanteria, Cozacii și glóta; perđend o aripă întregă; părăsindu-l orī-ce speranță, orī-ce posibilitate de victoriă; ce óre mai putea întreprinde Ión-vodă?

În acest moment i se arētă la lumină tótă mărimea de suflet.

El ar fi putut să-și scape propria sa vieță.

Străvestit într'o haină țerănescă, încălecând pe un mândru cursier domnesc, nimic nu era mai lesne decât a eși pe din dosul armatei, a ocoli lacul Cahulului în direcțiunea Prutului, pe unde nu pătrunseră încă inamicii, a trece în Moldova și a fugi d'aci în Polonia, recurgēnd acolo la ospitalitatea lui Laski sau a principelui Ostrogski.

Cine scie dacă, în cursul timpului, el nu se va fi reconciliat cu Pórta Otomană?

Cine scie, dacă nu va fi adus din Polonia, ca Lăpuș-nenul său ca Despota, o nouă armată, cu care să-și recucerescă țera . . .

Ei bine! aceste impulsuri egoistice, deși au putut strebate în peptul unui Pompeiū sau Carol XII, totuși nu-și găsiră loc în sublimul cuget al lui Ión-vodă.

A scăpa remășițele armatei moldovene, fără a se gândi un minut la sine însuși; sau dacă nu, apoi cel puțin a peri cu gloriă de'mpreună cu iubita patriă . . . numai una din aceste doē putea alege restrānepotul mumei lui Ștefan cel Mare, care învăța pe fiii sei că: *paserea în cuibul seii pere!*⁴⁵⁾.

t

45) Neculcea, *Letopis.*, t. 2, p. 198.

§ 45. — Tătarii, împinși de ne'nfrânata lor lăcomie, purceseră în gônă după imprăștiata cavalerie, compusă din boieri și boierinași, adică, mai bine ȳicând, din blâni de samur, din săbii cu petre scumpe, din lanțuri de aur.

Acastă capitală imprudență eliberând de o cam dată spatele armatei moldovene, Ión-vodă, — minte limpede în impregiurări turburi⁴⁶⁾ — se grăbi a profita de greșela vrăjmașului.

El descalecă de pe cal, pedestresce pe Cozacă, grupéză glóta cu infanteria și, strigând cătră eroicele resturi ale oștirii sale: «Fraților! cadă capul meu unde vor cădé căpetelele vóstrie!» — face un atac atât de furibund, încât apucă dela Turci artileria lor, o strică pentru ca să nu le mai póta servi, și ı lasă înlemniți de ametele și uimiți de admirațiune!

Cu propriile sale mâni, în furia aceluı moment suprem, el trase din mijlocul păgânilor un tun de cele mari: atât de colosală era puterea fizică a acestuı Er-cule român.⁴⁷⁾

Apoi formând o compactă neștrăbătută colónă, Moldovenii se retraseră pînă la apropiatul munte, pe virful căruia fumeгаă ruinele satuluı Roșcani, ars cu câte-va minute mai ınainte de cătră urdiele tatare.

§ 46. — Ultimul atac, mai ınainte de a se retrage, ca și tóte cele-lalte manevre ale acesteı memorabile bătălie, este un strălucit testimoniũ de sciința militară.

Mult mai ın urmă, ilustrul Montecuculli ȳise:

46) Tacitus, *Hist.*, lib. IV, 77: «turbidis rebus intrepidus».

47) Un alt esemplu contimpuran de asemenea forță vedă la Camerarius, *Operae horarum*, t. 1, p. 380: «Baro a Fronsberg tormentum murale solus innitens humero, quo vellet, propelleret.»

«Cată să atacî pe duşmanî cu o violență eststraordinară mai cu sémă atunci când voescî a te retrage.» ⁴⁸ .

Plecați dară fruntea de 'naintea lui Ión-vodă, care înțelesese acésta la 1574 în momentul cel mai desperat al unei bătălie deja pierdute; nu de 'naintea lui Montecuculli, care rumega cu un secol mai târziu în liniscea cabinetului!

§ 47.—Din aprópe 35,000 de óste, eroul rămase abia cu 7.000 ⁴⁹).

Cel puțin 20,000 de Români au cădut într'o jumătate de ȕi, apărându-și cele trei idoluri, pe cari le recomandase odată marele Ștefan în instrucțiunile sale militare: Crucea, Țera și Stégul! ⁵⁰)

§ 48.—Scriind aceste rînduri în singurătatea nopții, când misterul naturei și tăcerea ómenilor duc imaginațiunea departe, departe—la ceea ce nu mai este sau ceea ce nu este încă, uítând prezentul și confundând într'o rađă trecutul și viitorul; mă cutremură bătea inimei, mă arde focul capului, mă furmică prin sânge fluvie de forță, mă electriséză o șóptă ce vine nu știu de unde, din mine sau din afară: «mare e Românul!»

Dar de odată se aude troscotul unei birje sdrobind pavelele stradei; mă arunc la feréstă; luna întinde o melancolică lumină; un ȕune cu mânuși albe, cu ȕiam la ochi, cu havana în gură, se întórce palid de obosélă după o petrecere nocturnă....

§ 49.—Aședându-se printre dărămături, Ión-vodă ocoli

48) *Mémoires*, p. 168: ne charger jamais plus fortement l'ennemi que quand on se veut retirer . . . »

49) *Fredro*, p. 121: «*niewiecéj nad 7,000 rozbitków*. . . »

50) Veđi un articol al meu în *Buciumul*, 1864, nr. 214.

cu șanțuri platoul muntelui ⁵¹⁾; puse în fața inamicului, în gîrurul așa numitei *creste militare* (crête militaire), adecă pe linia cea mai înălțată a pogorișului, pe cei mai buni arcași și pușcași; îi întări prin o secundă liniă; și, în fine, formă o rezervă, pentru a susține la cas de trebuință puncturile cele mai amenințate.

Cu apropiarea nopții Turcii și Tătari, unii revenind din zăpăcălă, cei-lalți din gónă după fugărita cavaleriă, blocau noua tabără a lui Ión-vodă.

Răsbóiele franceze în Algeria probéză pînă astă-đi, cât de greu este a ataca o înălțime chiar lipsită de fortificațiuni și apărată de un mic număr de Beduin; cu cât dară, mai tare era pozițiunea Moldovenilor, plantați pe un munte șanțuit, grupați în număr de mai multe mii de cei mai buni, și unind avantajele înălțimii cu nisce avantaje nu mai puțin prețioase ale ruinelor: «atacul unui sat costă pré mulți ómeni,» ȓicea Frederic cel Mare.

Mai adăugați că Ión-vodă, în ultimul seú atac, stricase o mare parte din artileria turcă; iar câte tunuri le mai rămăneau bune, tóte își perdeau în zadar glónțele printre zîgzagurile ruinelor, fără a nemeri pe Moldoveni, pe când aceștia, din contra, țintind dintr'ascuns și în liniște, trimiteau păgănilor cu fie-care descărcătură un sigui mesagiú de mórte.

§ 50.—Istoricii acúsă pe Ión-vodă de a-și fi ales o pozițiune fără apă și de a nu fi luat nici o măsură pentru a și-o procura prin mijlóce artificiale ⁵²⁾.

51) Urechia numesce satul fără detalie topografice, carí găsim numai în cronica turcă ap. Mignot, t. 2, p. 213: «une montagne sur laquelle il se retrancha».

52) Fredro, p. 121: «zamiast próznych ubolewań, zdolalby snadz

Acuşaţiunea e basată pe necunoscinţa localităţii:

1. În tot cuprinsul Budjacului apa e aproape tot atât de rară, ca şi în centrul Africei;

2. Căutând izvoare pe vârful unui munte, trebuia săpat pământul pînă la o adâncime foarte mare;

3. Chiar reuşind în asemenea azardosă şi grea operaţiune, o fântână n'ar fi ajuns pentru îndestularea a 7,000 de omeni. . . .

§ 51.—În curs de trei zile şi trei nopţi Ión-vodă respinse toate atacurile a 200,000 de păgâni.

Lipsiţi de o picătură de apă, Moldovenii aşteptau venirea nopţii pentru a întinde petice de pânză d'asupra erburilor: ei îşi ungeau buzele cu rouă! ⁵³⁾

Adesea cu Ión-vodă în frunte, o sémă eşiau din şanţuri, se repeđiau cu turbare asupra celor mai espuse posturi inamice, tăiau, măcelăriau, doborau toate dinaintea lor, şi apoi, crunţi de sânge, se întorceau cu mulţumirea lui Ugolino din Infernul lui Dante, când rodea capul vrăjmaşului seü Ruggieri!

§ 52.—În cursul acelor trei zile şi trei nopţi, demne de timpul lui Oraţiū Cocles, Ión-vodă, să se fi gîndit el cît de puţin la propria-î siguranţă, scăpa.

Vorbind turcesce ca un Turc, el putea trece în crepuscula sereî chiar prin mijlocul păgânilor, precum deja făcuse odată Ţepeş.

Dar toate demonştră, că eroul nostru, gróză numai pentru păgâni, pentru cîcoi, pentru călugări, îşi iubia ţera mai mult decăt pe sine însuşi.

«zaradzic zlemu, gdyby, rozdzieliwszy robote pomiedzy zastepy, iial wspólnemi silami kopac studnie. . . .»

53) Ibid. ; p. 122.

§ 53.—În a patra zi Turcii încep a parlamenta.

Ión-vodă arată celor trimiși tăria pozițiunii sale și numărul vitejilor ce-î mai rămân.

«Precum vedeți,—le dice el,—sînt în stare de a mai susține lupta».

Apoi le propune următoarele trei condițiuni:

1. Mîna dușmanilor să nu se atingă de ostașii Moldoveni, cari să fie liberi a merge pe la casele lor, fără a fi prigonit vre-odată pentru trecut de către viitorul domn al Moldovei ⁵⁴);

2. Cozacii să fie lăsați a se întorce la țera lor;

3. Insuși principele să fie trimis, viu și nevătănat, d'a-dreptul la sultanul Selim. . .

§ 54.—Păgânii primiră tractatul.

Condițiunile fură jurate de șapte orî de către begler-beiul Ahmed-Pașa și de șapte orî de către Petru cel Schiop, devenit în fine în realitate domn al Moldovei:

Ahmed-Pașa le jură de șapte orî pe Cartea lui Mahomed;

Petru cel Schiop le jură de șapte orî pe Cartea lui Crist. . . ⁵⁵)

54) Cronica turcă ap. Mignot, t. 2, p. 214: «Il offrit au Béglierbeg de se rendre à lui à condition qu'on le conduiroit à Constantinople, où il jouiroit de sa liberté et d'une pension proportionnée à la dignité qu'il perdoit; qu'on laisseroit tous les siens retourner chez eux, sans attenter ni à leur vie, ni à leur liberté, ni à leurs biens, et que le nouveau Voivode de Moldavie accorderoit une amnistie générale pour tout le passé.»

55) Ibid.: Ces conditions furent jurées solennellement jusqu'à sept fois différentes par le Beglierbeg sur le Koran et sur la tête de l'Empereur; par Pierre nouveau Voivode, sur l'Évangile. . . Tóte acestea sînt desnaturate în relațiunea lui Paprocki și a celor-lalți.

§ 55. — Cu lacrimi în ochi, fără a puté vorbi de emoţiune, Ión-vodă se despărţi de credincioşii sei tovarăşi.

Cozacilor, ómenî străini, veniţi a servi pentru plată, el le lăsă toate sculele ce avea lângă sine;

Moldovenilor, fraţi ai sei, cari se luptau pentru libertatea patriei, le lăsă suvenirul de a le fi fost un mare domn şi vega speranţă de întórcerea sa la domniă...

Eroul era convins că va reuşi prin profunda-î diplomaţiă a recâştiga graţiile sultanului Şelim, precum altă dată, tot într'o asemenea situaţiune, Petru Rareş, numai prin bărbătesca-î elocuenţă, reuşise a îmblândi mânia sultanului Suleiman.⁵⁶⁾

Ómenî mari nu desperă nici chiar pe insula Elba!

Pînă atunci — adio!

Cozacii plîngeau; Moldovenii nu puteau plînge: escesul durerii seca izvorul plînsului.

§ 56. — Capitulaţiunea dela Roşcani amintesce o altă, încheiată tot cu Turcii, nu mai departe decât cu vr'o trei ani mai 'nainte, pe când însuşi Ión-vodă petrecea încă în Constantinople.

După o eroică apărare a cetăţii Famagusta în Chipru,

56) Giovio, *La seconda parte dell'istorie del suo tempo* (Venezia, 1560, în-4) p. 693: «havendo egli racconta le cagioni et i successi delle guerre mosse da lui, la povertà del suo erario, il «caso del Gritti, gl' inganni del fratello et de Baroni, et le ragioni antiche de suoi confini co Poloni, et umilmente hebbe dimandato perdono, parve che e'fosse stato indegnamente trattato dalla «Fortuna di maniera, che i Bassa, ancor che non fossero stati «corrotti con alcun dono, havrebbero in ogni modo difeso questo «valoroso huomo illustre per tanti casi, il qual con animo invitto non cedeva punto all'insolente Fortuna...»

comandantul Bragadino, redus nu prin arme, ci prin fomete, impusese păgânilor condițiunea de a permite garnizonei o liberă retragere.

Seraskirul turc iscălise fără greutate, și tot fără greutate se grăbi a-și călca iscălitura: după deșertarea cetății, vitezul Bragadino și flórea juneței venețiane periră în torture.

Cunoscând dară perfidia otomană, Ión-vodă nu se mulțumi cu o simplă iscălitură a pașalelor: el ceru și dobândi, ca garanția, un septuplu jurământ, mahometan și creștin, din partea lui Ahmed-Pașa și din aceea a lui Petru cel Schiop, dela inamic și dela rival....

Ei bine! prin acésta tractatul deveni el óre mai sacru?

§ 57. — Povestirăm trădarea, să povestim sperjuriul.

§ 58. — Pe lângă persóna lui Petru cel Schiop, pentru a-l instala cu firman, — o inovațiune nepilduită pînă atunci în Moldova ⁵⁷⁾ — se afla capigibași saú prim-ușorul Porții Otomane, un personagiú deja important, dar care mai în urmă ajunsese și mai sus, vizir, ginere și cumnat al sultanilor....

Era Scipione Cigala, dintr'o familiă aristocratică neapolitană, renegat sub numele de Djigala-zade ⁵⁸⁾: un june móle, desfrinat, nestatornic, mîncăcios, bețiv.. dar cu atît și mai puternic la curtea unui sultan ca Selim II.

57) Analele turce ap. Ricaut, p. 113: «Jean le Vaivoda ayant esté tué en trahison, cette Province fut entièrement soumise à la puissance du Turc et réunie à cet Empire en l'année 1574...»

58) Rym, *Bericht v. J. 1574*; ap. Hammer, t. 3, p. 608: «Zum Voivoden der Moldau ward Peter ernannt, und durch den Kapidschibaschi Dschigala-sade, den Sohn des in der Schlacht vor Dscherbe gefangenen Cicala, installirt...» — Despre origina-¹ veđi

Când Ión-vodă intră în cortul beglerbeîului, Ahmed-Paşa era încongiurat de eniceri, agale, beî, sangiaci, cari toţi se îmuldîiaşă să vedă pe teribilul eroû dela Jilisce, Brăila, Lopuşna, Bender. . . .

Seraskirul începînd cu muştrări, Ión-vodă îi respunse cu totă demnitatea unui principe, că, pe basa capitulaţiunii sale, el nu are a da sîmă decît numai cînd îl va fi întreat însuşi sultanul.

Mîndria vitezului înfioră pe musulmani; dar grandórea-î se părea a fi înlîntuit braţele lor: ei se uitaşă nedomeriţi unul la altul, indemnându-se care de care a da prima lovitură, şi nemine nu cuteşa. . . . trebuia un apostat; trebuia un om indobitocit prin escsul banche-telor şi un dobitoc ameţit prin furia opiului; trebuia un monstru pentru a face un asemenea pas contra onoriî şi contra jurămîntului.

Acel monstru fu capigibaşi Djigala-zade.⁵⁹⁾

§ 59.—Munténul Petru cel Şchiop aduse armele păgân timer asupra eroului Moldovei;

Italianul Scipione Cigala îi înfipse cuţitul în inimă.

Un Muntén, un Italian, un Moldoven.

Se sfîşieaşă fraţiî: rîdea Otomanul, zîmbia Némţul, se pregătia a rînji Muscalul.

§ 60. — Când gigantul fu căduť sub perfidul pumnar al Neapolitanului Cigala, enicerii, îmbărbătaţi prin iniţiaťivă, se asvîrliră asupra victimei, tăiară majestosul cap ce-î speria mai de-ună-đi pînă şi'n taîna visurilor, şi-l înălťară pe o sulită.

Moréri, *Le Grand Dictionnaire historique* (Paris, 1712, în-f); t. 2, p. 306-7.

59) Gorecki, p. 108-9: «Ibi Bassa Capucius stricto gladio ven-trem faciemque ejus discidit. . .»

Apoi temându-se, pôte, ca un al doilea cap să nu resară cum-va pe desfiguratul corp, ei legară trunchiul martirului de còdele a două cămile, cari gonite în direcțiunii opuse, îl rupseră în hidóse fragmente.

§ 61.—După ce finitul spectacolului le recise mințile, păgânii nu putură a nu recunósce propria lor nulitate în alăturare cu sublimul eroism al mortului.

Cređând că virtutea lui Ión-vodă își va fi avut izvorul în ósele din cari fusese țesut și în sângele ce-î circulase prin vine; ei își împărțiră între sine, ca móști, fărâaturele acelor óse, și-și încruntară săbiile în acel sânge, rugându-se lui Allah ca să le dea și lor tuturor inima principelui român!

Calăii purtau pizmă jertfei lor.

§ 62.—Cât timp a trăit Ión-vodă, Turcii, boerii și călugări nu-l suferiau de o potrivă.

După ce murise, inamicii străini se arătară mai generoși decât inamicii casnici.

Pe când enicerii se puseră a adora remășițile vitezului, ciocoii cei cu islice și cu comanace cređură sosit momentul de a-și bate în fine joc de acela, de'naintea căruia ei nu îndrăsniău pînă atunce să rădice ochii dela pămînt.

Pentru a-î răpi chiar gloria postună, ei respândiau acum în popor odioasa anecdotă, cumcă în momentul când îl rumpeau cămilele, Ión-vodă să fi ȑis: «Ah! caută că eă multe feluri de morți gróznice am făcut, iar căznă ca acésta n'am sciut să fac!» ⁶⁰⁾

Dar cine óre să fi putut rosti acéastă barbară și atroce

60) *Letop.*, t. 1, p. 196.

glumă: capul cel lipsit de trunchi? sau trunchiul cel lipsit de cap?

Nu pentru prima și nu pentru ultima oră o neputincioasă ură inventa absurdități!

§ 63.—Cronicarul Urechia—o mai diseram deja nu o dată—este un echo al partitului aristocratic.

Așa dér, el nu numai profanează prin satiră ultimele divine momente ale lui Ión-vodă, ci încă se încercă a scusa mârșava trădare națională a părcalabului Jeremia Golia.

Când vine vorba de vindărea trecătorii Dunării, analistul-cocon declamă cu un aer de criminală inocință: cu greu este celor puțină a opri pe cei mulți și celor slabi pe cei tari; căci trecând întâiu puscele cu eniceri și cu pedestriimea să apere vasele, aci și totă a-laltă ôste turcască a sosit, unde vedând Ieremia părcalabul că nu-î pôte opri, s'a întors. . . .»

Când ajunge la defecțiunea celor cinci regimente de cavaleriă, el se ferește măcar de a menționa numele părcalabului Jeremia Golia, alunecând numai în trecăt următoarea frasă obscură și diminutivă: «la începutul resboiului dic că o sémă de Moldoveni să se fi închinat la Turci. . . .»

Însiși cronicarii otomanî sînt mai Români!

§ 64.—După măcelul dela Roșcani, Petru Schiopul se grabi a trimite căimacam la Iași, ca să-î pădêscă tro-ul, pe unul din miserabiliî vindători ai lui Ión-vodă, tolnicul Bilăe, înălțat acum la demnitatea de mare vornic l țerîr de jos, ocupată pînă atunci de bravul Dumbravă.

§ 65.—Nu numai vitejiî dela Cahul, nu numai «frațiî e cruce» ai lui Ión-vodă, desarmați prin jurămînt și năcelăriți prin sperjuriî, avură sôrta de a peri, ca tălhariî ei osândiți la môrte, fără a se puté apêra; nu! nu

numai pe ținut Cahulului și pe ruinele Roșcanilor curse cel mai pur sânge și cădura cele mai nobile capete ale Moldovei; nu!—«s'au pornit Tatarii în pradă peste totă țera,—dice cronica,—cât n'a fost nici o dată mai mare pustietate decât atunci; că pre toți i-au cuprins pe la casele lor fără grijă, unde pînă astă-zi între Prut și între Nistru de atunci a ramas pustietate, de nu s'a mai împlut de oameni. . . .

Petru cel Schiop, în fruntea urdielor păgâne, privia cu o sacrilegă nepăsare, cum inamicii Românilor și ai Crucii îi așterneau pînă la Iași o cale domnască de purpură din sânge și arcuiri triumfale din capetele Moldovenilor,

§ 66.—Mórtea lui Ión-vodă fu semnal de peire pentru trei miniștri, credincioși pînă în fine lucéferului libertății naționale:

Vintilă-vodă,

Vornicul Dumbravă,

Episcopul Isaia Radouțenul . . .

§ 67.—Fostul principe muntenesc, alungat d'împreună cu frate-seu Petru cel Schiop, espedi acum o armată turcă să cuprindă Bucuresciul. ➤

Deși Vintilă-vodă nu avea lîngă sine decât pe vitezul vornic Dumbravă cu o mână de Moldoveni, totuși lupta, încinsă pe câmpia unde este astă-zi Radu-vodă, fu atât de cruntă, încât învingătorul credu de cuviință a-î eternisa memoria, zidind o biserică pe locul bătăliei și înființând o serbare anuală, remasă pînă astă-zi sub numele de «Moși.»

O victorie, o biserică, o serbare, cari ne aduc aminte de rușinea discordiilor române!

§ 68.—Vornicul Dumbravă reușise a scăpa în Transil-

vania, având nobleța de a căuta refugiū la generositatea unui inamic, ale căruī oști se luptară contra Moldovenilor în bătălia dela Jilisce.

Un eroū muntén fu trimis pentru a cere mórtea unui eroū moldoven: Ivașco Golescu mijloci estradițiunea vornicului Dumbravă.

Ce infamiă, ce timpuri, o Dómnă !

Călcând acele legi, cari prin sublimul lor meritară ca ómenii să le numescă divine, Ștefan Batori, bejul transilvan, dede pe Dumbravă, legat la mâni și la picióre, in dispoșițiunea ambasadorului muntenesc. ⁶¹⁾

Sosind la Bucuréscli, demnul tovarăș al lui Ión-vodă fu descapilat.

§ 69. Vlădică Isaia Radouțenul nu întârziă a fi scos din scaunul episcopal de cătră Petru cel Schiop ⁶²⁾: de atunci încóce numele seū, ilustrat un moment prin negociațiuni diplomatice cu Polonia și cu Moscovia, despare pentru tot-d'a-una din analele țerū....

§ 70. — Nu putem trece cu tăcerea, în acest dureros martirologiū, pe bravul Swierczewski.

Fară a fi fost Român, el merită să-l punem și pe el in numărul *Sânților*: epitet ce poporul nostru îl dedea n vechime nu ipocrisieī ascetice, ci numai apărătorilor țerii ⁶³⁾.

După bătălia dela Cahul, Swierczewski nu mai apare

61) *Conдика MS. dela Vieroș*, p. 102.

62) In locu-ī urmă George Movilă, precum se vede din documentele episcopiei de Rădăuți.

63) *Letop.*, t. I, p. 145: «după mórtea lui îi dăcea Sfântul Ștefan-vodă, nu pentru sufletul, ci pentru lucrurile sale cele vitejesci»...

pe scena istoriei; product al geniului lui Ión-vodă, el se stinse odată cu creatorul seü... ⁶⁴).

§ 71.—Cel-lalt Cozac, marinarul Pokotilo, învingătorul dela Ak-kerman, după ce se văduse în imposibilitate de a apăra el singur trecerea Dunării contra colosalei armate otomane, lăsă portul Galațului, unde se ținuse în embuscadă, și . . nu-î găsim urme în istoriă!

§ 72.—Mai peri atunci, peri fără de veste, o ființă gingașă, de care n'am vorbit nimic în tot cursul acestei tragedii, pline de caractere saü pré-mari, saü pré-mici, dar numai bărbătesci: îi rezervam pateticul finalului.

Era o femeia, care iübăia atât de mult pe Ión-vodă, încât îl întovărășia în toate bătăliile sale, de'mpreună cu un prunc de țiță. . . .

Nu vă mândriți, Româncelor: era o străină, o Săsöică, un blond și melancolic căpșor german din Transilvania.

În focul ultimei lupte, cuprinsă de acel presimțimînt profetic ce însoțesce tot-d'a-una un amor profund și pur,—fie acel amor pentru un bărbat, pentru o patriă, saü pentru însuși D-deü!— ea nu lasa pe Ión-vodă, —dice cronica țerii,—să stea între östea cea călaréță, temêndu-se să nu-l viclenescă boierii!⁶⁵).

Cădênd prisionieră, veduvă a fericirii sale, condusă în robia la Constantinopole, ea se evaporéază din istoriă, după expresiunea poetului:

⁶⁴) După Paprocki, *Tesaur*, t. 3, p. 286, el scăpă mai în urma din robia; dupa pöesia națională cozacă, peri în bătălia dela Cahul «aprópe de orașul Kilia, de unde șoimii și vulturii însciünțară în «sbor Țera Căzácescă că hatmanul seu nu mai este.» Veđi Sreznew skii, *Zaporozskaia starina*, t. 1, nr. 1, p. 31.

⁶⁵) Miron Costin, *Letop.*; t. I. apendi e, p. 91.

«Ca o fantasmă dragă, ce 'n vise lungi și rele,
«Trecând printre morminte, șoptește: am trăit!...»⁶⁶⁾

Sugarul seü, născut așa ȑicând pe un câmp de bă-
tăliă, crescü în haremü unui pașă.

Peste ȑoă-deci și cinci de ani Turcia, sigură că na-
tura părinților degenerase cu desevrșire în această ră-
murea transplantată a unui nēm eroic, îl trimise domn
în Țera-Românescă.

El domni ce-va peste un an, nu făcu nemic, și abăa
figurază în cronice sub porecla de «cel Surd»⁶⁷⁾.

În adevăr surd, surd la vocea măreței sale origini:
fiiü desnaturat al unui tată eroü și al unei mane eroine,
mai purtând spre derisiune numele strămoșesc al ma-
relui Stefan!

Bruma sclaviei ucide în rădăcină chiar florile cele
mai alese.

§ 75.—Dela amorul nelegitim, dar pasionat și poetic
al junei Germane, să trecem la călduța proză a căsă-
torieii lui Ión-vodă cu fēta marelui boer Lupea Huru.

Vēdurăm că Dómna, de'npreună cu fiiu-seü Petru,
declarat prin votul țerii moștén al tronului moldovenesc,
refugise contra neliniștii resboiului la marginea Poloniei,
după muriü formidabilului Hotin.

(6) Bolintinénu.

67) Cronica muntenescă în *Magazin istoric*; t. 4, p. 276: «Ste-
fan voda Surdul a venit domn dela Pórtă cu stég, și a domnit ani
unu și jumătate... « *Chronicon Fuchsio-Oltardînum*; p. 37 anno
1591: «mittitur Stephanus, filius Vayvodae quondam Moldaviae Ivan,
quem ante annos 26 camelis alligatum pedibus et manibus discer-
pserat Princeps militiae Turcicae, ut et supra anno 1574. Hic tan-
dem regnum occupat die 23 Iulii. . . » Documentul din Bucuresci
1591, oct. 1, la **Venelin** p. 231: «Ión Stefan voevoda i gospodin vsoi
zemli ungrovlahijskoe, sin velikago i predobrago Ioanna voevodi . . »

Insuși socrul princiar comanda celatea, ca unul ce avea un interes personal în mântuirea fiicei sale și a coronatului său nepotel.

Familiele celor mai însemnați boieri căsătoră siguranța lor pe lângă familia domnască.

Ajungând scirea despre calamitatea dela Cahul, ei cu toții trecură Nistrul, ducând cu sine tezaurul princiar, însoțiți de 200-nobili Poloni, cari se grăbiră a forma o frumoasă escortă în gîrul nefericitelor Românce, și familia domnască se retrase la moșia unui magnat vechiu amic al lui Ión-vodă.

În zadar Turcia ceruse în mai multe rînduri estrațiunea fugarilor, mai ales a principesei cu copilul și cu bogățiile lui Ión-vodă: ospitalierul magnat, credincios suvenirului amicieii, respînse toate stăruințele Porții Otomane și chiar ale regelui polon, pînă ce, în fine, fiind amenințat, el se căsătorî cu vedușa eroului moldovelesc, și numai așa o putu scăpa de robia păgână.

Dómna Moldovei deveni soția lui Cristof Strus.⁶⁸⁾

Pe lângă prestigiul său de mîntuitor, noul bărbat al veduvei lui Ión-vodă avea o calitate ce-l făcea demn de o asemenea însoțire: el se trăgea dintr'o familie atît de eroică, încât în Polonia devenise proverbial că fie-care Strus móre pe câmpul bătăliei⁶⁹⁾.

68 Orzelski; p. 102: «Interea temporis Ivani Satrapae Valachiae conjux vidua Christoforo Strussio nuptura, curae Palatini Polandiae una cum Thesauris cum ea ablatis mandata est.» — Așa dără e greșită aserțiunea lui Heidenstein, p. 64: «Uxor Chrosco-vam ad Strussios confugit, postea per Czaussium repetita deditur.»

69) Potocki ap. Niesiecki, *Herbarz Polski* (Lipsk, 1841, în-3); t. 8, p. 538: «Ex Strussia gente raro aliquis integrum corpus sepulchro intulit.» — Starowolski, *Sarmatiae bellatores*, în *Tractatus tres*

Două-deci și patru din acest nēm periră în lupte cu păgânii ⁷⁰⁾.

Peste trei-deci de ani, fiastrul lui Cristof Strus, eredele lui Ión-vodă, strîngînd o mână de Cozacî, năvăli în Moldova ca să cuprindă tronul părintesc, pe cînd Domnul Aron-vodă se afla atunci dus la Constantino-pole: după o domniă de două luni, neputînd să reziste unor forțe centuple, el fu silit a se întorce în Polonia, fu arestat și trimis în esiliu la forteréța Marienburg.

Prin un azard curios, tot acolo în esiliu 'și-a fost petrecut junețea un strămoș și omonim al seū, famousul Petru Rareș. ⁷¹⁾

§ 74. — Așa finiră cele două femeî și cei doi fii ai lui Ión-vodă.

§ 75. — Voind a încheia acest registru mortuar, îmi tremură mâna, ca și cînd prin descrierea crimelor aș resimți eū, în locul ucigașilor, remușcările conștiinței!

Puțin în urma bătăliei dela Cahul, un străin vizită Bucuresciul.

Pe pórta palatului domnesc el vėdu espuse două domnesci capete.

(Vratilslaviae, 1734, în-4); p. 147: «Multa claritudine generis et «veteri origine conspicua Strussorum domus, improspera semper fuit. «Nullusque sane illorum aut pauci sua morte perierunt, sed in «acie quilibet et pro tuitione patriae libertatis, a barbaris interempti «propemodum omnes.» Warszewicki, *Turcicae Quatuordecim* (Cracoviae, 1595, in f., p. 139:) sic ut unos illos in Polonia Strussos, «a quarta aut quinta iam progenie, non nisi in patentibus contra Tartaros campis in acie cecidisse constiterit.»

70) Paprocki, ap. Niesiecki; loco supra.

71) Despre acest fact veđi o sumă de documente în *Acta Tomiciana* passim, necunoscute istoricilor precedinți.

Unul, de curând secerat, conserva încă ce-va sufletesc, asemenea undei de care atingându-se în sbor aripa unei păsări, întipărise în ea pentru o clipă o vagă mișcare.

Cel-lalt, cosit de demult și adus de departe, livid, fix, speria prin un aer de ironie mortală, nu din astă lume, ci din nesce sferă superioară: teribila expresiune a capetelor morțe pe pânzele lui Caravaggio!

Acele două infernale trofeuri era capul lui Vintilăvodă, Domnul Țerii-Muntenesci, și capul lui Ión cel Cumplit, Domnul Moldovei . . . ⁷²⁾

Frați pînă la morțe, frați după morțe: adevăratul simbol de Unire !

72) Strykowski: «Ivonie Wołoskiego hospodara glowa na bramie «w Bukorestu stolecznym dworze i miescie multanskim, i Draku-
«lina podle niego, ktorego byl wsadzil Iwonia na gospodarstwo
«multanskie wygnawszy Alexandra . . . »

V

DUPA EL...

Tak stróny lutni od tegożego ciosu'
Zabrzmia i penkna: zmieszan mi dźwi
[enki
Zdaja sie glosic poczatek piose ki,
Ale jéj konca niłt sie nie spodziewa.

Ast-fel córdele alăutei, lovite ré
tare, resună și plesnesc: confu ni s n
se pare a promise abia începutul cân-
tecniui, dar nimene nu se mai așteptă
a-I auđi sfirăitul !...

Mickiewicz ; *Konrad Wallenro 1.*

§ 1. — Era anul 1577: trei ani dela peirea lui Ión-vodă.

Pe tronul Moldovei, după ce și-l cumpărase cu un tribut îndoit și cu përaie de sânge românesc, domniã în linisce, ca într'un cimitir, Petru cel Schiop, încungiurat de ciocoî, cari îl numiau «matcă fără ac»¹, și de călugări, cari îi admiraü cunoscințele în astronomiã și în musică²).

1) Urechia, t. 1. p. 205.

2) Dorotheos, op. laud.; p. 455.

Țeranii nu aveau ce mânca.

Visteria era secă³⁾).

Enicerii, cari formau garda princiară, erau stăpâni prin orașe și prin sate⁴⁾).

De o dată sosesc un curier: Cozacii se pregătesc a trece Nistrul, având în fruntea lor pe un frate al lui Ión-vodă . . .

§ 2. — Mult póte un nume!

La Roma era de ajuns, ca un Commod sau un Eliogabal să se numescă Antonin pentru ca pe dată tot imperiul să-î aclame cu entuziasm, aducându-și aminte de fericirii timpî sub Antonin cel Piú și sub Marc-Aureliú Antonin!

În ochii Francesilor, unul din cele mai mari merite ale lui Napoleon III fu calitatea sa de nepot al lui Napoleon I.

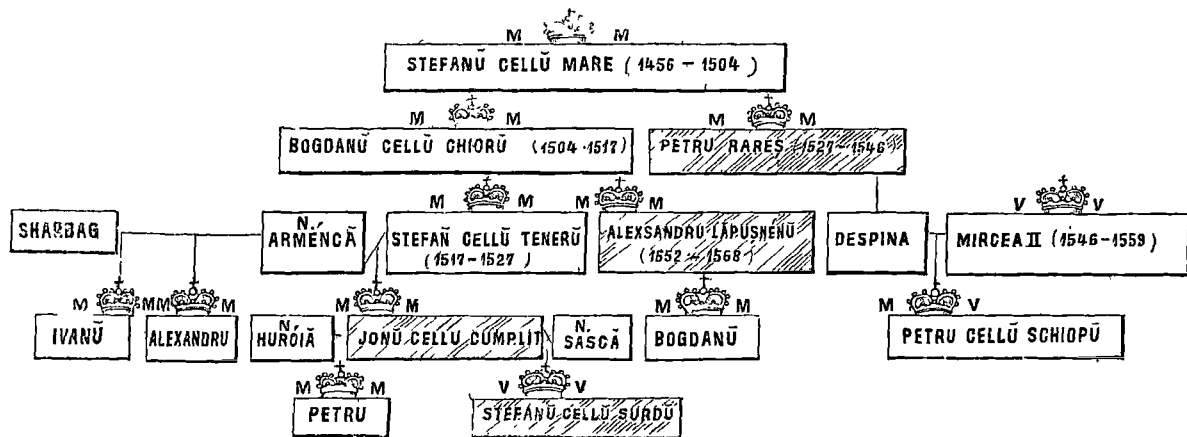
Judecați dără de impresiunea, produsă asupra Moldovenilor prin vestea venirii unui frate al neuitatului martir dela Cahul!

§ 3. — Pretendintele era fiul Armencei, mumei lui Ión-vodă; însă fiú din un alt tată, un tată ne-domn și chiar ne-Român.

Dacă boierii și călugării imputau ca o crimă originea armenescă numai maternă a lui Ión-vodă, apoi cu cât

3) *Languet*, op. laud., p. 169, o epistolă din 1576: «tantam ibi esse rerum omnium penuriam, ut ipsi (Bathoreo) per Moldaviam facienti iter Voivoda (Petrus) cui erat notus, miserit panem hordeaceum pro eximio munere.»

4) *Paszkowski*, *Kronika* (Krakow, 1611, în-f); t. 3, p. 35: «skazac sie przy tym na Piotra Wojewode swego, iz od niego wiele krzywd nieznosnych cierpieli, takze i od Turków, w ktorych sie on kochal, i na dworze swym mial . . . »

Genealogia lui Ión-vodă,

în legătură cu acea a rivalilor săi Bogdan Lăpușneanu și Petru Șchiopul, și a fraților săi de numă Ivan Potcovă și Alexandru.

Notă : cuadraturile trăsurile arată bastardeț.

mai pronunțată cată să fi fost aversiunea lor pentru acest frate, nu fiiu domnesc, Armén și de pe tată și de pe mumă !

Prima aședare a Armenilor în Moldova fuse anterioră descălecării așa numitului Dragoș-vodă⁵⁾; dar în curs de trei secolî de emigrațiune mica lor coloniă nu sciu a se întruni cu Româniî: ea remase diferită prin religiune, prin limbă, prin obiceiuri, prin ocupațiuni, prin incuscrii.

Din această cauză, Moldoveniî priviaû tot-d'a-una cu un despreț suprem pe laborioșii Armeni, acufundați cu totul în negoșul lor, numindu-i *păgânî* și bisericeî lor dicându-i *capisce*.

Ei bine! un Armén, un paria al societățiî moldovene, fu primit acum cu brațele deschise, numai pentru că avuse aceiași mumă cu nemuritorul eroû al României!

§ 4.—Carabied Serbega — așa-i era numele armenesc — e cunoscut în cronicile nôstre sub porecla de Ión Creșul, după caracterul părului, iar în analele cozace sub acea de Ivan Potcôvă, fiind că frângea între degete potcôva de cal.

Nalt, bine-făcut, avênd o forță estraordinară, brav pînă la temeritate, acest domn, adevărat frate cu Ión-vodă, fugind în urma catastrofei dela Cahul, își găsisse un refugiû peste Nistru.

5) Soutzo, *Notions statistiques sur la Moldavie* Iassy, 1849, în-8); p. 52-3: «Dès le XI siècle des Arméniens abandonnant leurs foyers envahis par les Perses se réfugièrent en Pologne et en Moldavie. Des émigrations subséquentes eurent lieu en 1342 et en 1606 . . . Ils ont huit églises en Moldavie, dont les plus anciennes sont celle de Botochany bâtie en 1350 et celle d'Iassy qui date de 1395 . . . »

Antipatiile sale și ale Cozacilor erau comune: îi însuflețea de o potrivă același simț de resbunare contra păgânilor.

Așa dără, în curând Potcôvă își câștigă un renume teribil, care resuna pînă 'n fundul Moscoviei, ⁶⁾ și pînă la haremurile Stambulului: vitejiile sale contra Turcilor din Budjac și a Tătarilor din Crim îl făcură gróza mahometanilor ⁷⁾ și «Roland» al poeziei slavo-orientale! ⁸⁾

Născut și crescut în Moldova, frate al unui mare domn moldovenesc, el se scârbia de numele de Armén și se fălăia cu acela de Român, pe temeiul că e Român ori-cine voesce și simte românesce: la anticii noștri străbuni doi împărați din cei mai eminenti, Traian și Alexandru Sever, a fost unul — barbar din Spania, cel-lalt — barbar din Siria...

Ast-fel, gloria personală a lui Potcôvă măgulă amorul propriu național al Moldovenilor, cari își atribuiau și aveau cuvînt de a-și atribui loruși cu mândrie victoriile înstrăinatului vitez, și figura lui apărea cu atât mai mare, cu cât mai mult o esagera fama depărtării și cu cât mai mică se vedea de aproape caricatura domnască a lui Petru cel Schîop...

6) Un document la Karamzin, t. 10, nota 193: «takova rytzaria Podkova, kakova u vas i ne byvalo...» adică: «un vitez ca Potcôvă nici n'aŭ avut vre-o dată Poloniŭ,» diceau ambasadorii moscoviți regelui Stefan Batori.

7 *Lvovskaia russkaia letopis* reproducă în *Ruskii istoricheskkii sbornik* (Moskva, 1839, în-8); t. 3, sub anul 1578: «Batoryi kazal kozaka Podkovu stiati, bo posol turetzkkii skarzil na nego sczo «Tataruv bil...»

8) Kostomarov, *O znaczenii russkoi narodnoi poezii* (Harkov, 1843, în-8); p. 94—95. — În poeziile cozace Potcôvă conservă numele seŭ armenesc Serpega saŭ Serbega.

§ 5.—După fatala bătlăliă dela Cahul reușise a scăpa în patriă căpitanul cozacesc Kopycki ⁹⁾, păstrând în inimă un devotament postum și religios pentru memoria lui Ión-vodă.

Tot atunci se retrăsese peste Nistru, de frica persecuțiunii lui Petru cel Schiop, fostul părcălab de Roman (Țopa ¹⁰⁾); își cumpărase o bucată de pământ la hotarul Moldovei; se însurase cu o femeie Cozacă ¹¹⁾ și, privind cu dor de pe țărmul fluviului la părăsita țară, gemea după un trecut, ofta după un viitor.

Acești doi, Kopycki și Țopa, întreprinseră acum a da lui Potcová coróna frăține-seu lui Ión-vodă, vestejită de trei ani pe fruntea unui trândav cirac al Porții Otomane.

9) Paprocki, în *Tesaur*, t. 3, p. 286: «Die Polaken aber so [von Tuercken lebendig gefangen wurden, waren diese... Kopytski... Diese allen wurden von iren Herrn vider ausgeloeset und er-kaufft.—» Istoricii lui Potcová scăpară din vedere acéstiă legătură a lui Kopycki cu repozatul Ión-vodă.

10) Documentele din 1572, Decembre 13, și din același an, Decembre 20, ambele în *Condica MS. moldovenescă* sub nr. 101^r, în Archiva Statului, p. 119, 130, unde el este specificat ca unul din părcălabii de Roman, cel-lalt fiind un Tóder. Un portret antic pe pânză al acestui strămoș al familiei Hasdeu se află în județul Hotinului, Basarabia, în satul Cristinescu moșia părintelui meu. Intru cât îmi aduc aminte, este o figură foarte brună, cu ochi mari, și cu o manta roșie. Vechea genealogie a familiei Hasdeu, depusă din parte-mi la Biblioteca din București, și pe care, confruntând-o cu documente originale, a confirmat-o guvernul moscovit, îl numesc: Gavrilă Hăjdeu poroclit «Ciampa.»—La Engel, t. 2, p. 228, stă «Țampa.»—Urechia, t. I, p. 197 îi dăce «Cepla.»—Noi însă preferim forma Țopa, care ne întîmpină în toate documentele, și pe care-o adoptase și Miron Costin, *Letop.*, t. I, apendice, p. 96.

11) Paszkowski, op. laud.; t. 3, p. 35—6: «Czapa Woloszyn icden, ktory sie tu byl ozenil, y w Braclawskiej wlosci mieszkal.

Pe de o parte, ei își formară un puternic partid în interiorul țerii, pe'ntră vechile slugi ale glorioasei domnii trecute; de de altă parte, prin bani și promisiuni, adunară câte-va centurie de Cozacă; în fine, arătând lui Potcova scrisorile Moldovenilor, cară-ă propuneaă cu stăruință tronul fratern, îl îndemnară a profita de ocașiune.

§ 6.—Aflând despre mișcarea periculosului rival, Petru cel Schiop începu a-și organiza armata, rugând tot-d'odată pe comandantul polonă de pe la fruntariile Moldovei, ca să oprească Cozacimea de a călca tractatul de pace dintre Polonia și imperiul Otoman.

Potcova, Kopycki și Topa, ne având încă sub arme mai mult de 300 de voănici, creăură de cuviință a mai amână întreprinderea pînă la un moment mai oportun, se retraseră dela hotarul Moldovei, și se împrăsciară cu scop de a recruta mai multe forțe: Kopycki merse la cetatea Bar, Topa la orașul Braslaw, însuși Potcova se aședă în tîrgușorul cozacesc Nemirov.

În acest interval, guvernul polon, strîmtorat de cere-urile unui cêuș turcesc venit din partea lui Petru cel Schiop, se vėdu silit a aresta pe turburătoră: un căpitătan fu espedit la Nemirov cu trei escadrone pentru a pune mână pe Potcova.

Vitezul avea pe lingă sine numai 50 de Cozacă pedestri cu pusce; dar în peptul seă bătea inima unui frate al lui Ión-vodă ¹²⁾: el nu se înfricoșă a eși în câmp întru întîmpinarea unui detașament de șese oră mai numeros, înfruntând Polonia în mijlocul Poloniei.

12) Espresiunea lui Titus-Livius, I, 47: «fratri similior quam patri.

Pentru a puté intra în Nemirov, căpitanul polon trebuia să trecă un rîuleț: Potcová se puse în cale ă, vărîndu-se cu aî seî în apă pînă la brău, cu pusce ațîntate.

Renumele adversarului și tăria pozițiunii ce-și alesese speriară pe trimisul regal: el se retrase cu cele trei escadrone fără a fi slobodit un singur foc; Potcová se întorseră liniștit în tîrgușor ¹³⁾.

Dar orizontul seî se posomorîse: el nu mai putea rămâne în Polonia,

În acest moment hatmanul cozăcesc Șah îi propuse serviciile sale, cari, unite cu ale lui Țopa și Kopycki, se rădicaî în totul pînă la o miî de ostași de frunte.

Nu era timp de a se mai gîndi.

Tobeles resunară; Potcová trecu Nistrul, lăsând la spate resbunarea guvernului polon și privind în față armata lui Petru cel Schiop...

§ 6.—Invasiunea Cozacilor în Moldova se operă prin județul Soroca.

Poporațiunea acestui district, o amestecătură de Români cu Tătarii-Pecenegi din secolul XIII ¹⁴⁾ și cu o coloniă de Genovesi din secolul XIV ¹⁵⁾, se distingea prin spiritul seî resboinic.

13) Paszkowski ; t. 3, p. 36: «Ale sie Podkova w czas postrzegł, <y wyjachał z miasta, majac przy sobie 50 pieszych z rusznicami, <przysiachał na ieden brod, w ktory webrnawszy koniem do brzucha, <postawil strzelce przed soba na czolo. Gdy Bobolecki w on brod <przysiachał, obaczywszy lud sprawiony w mieyscu dobrym a trudnym do potkania, wrocil sie nazad...»

14) Constantin Porfirogeneta, *De administrando imperio*, 37, menționeză între orașe pecenege Krakna saî Sracna-katai, pôte orașul Soroca, finalul katai însemnând *locuință* în limbile mongole.

15) Brunn, op. laud., p. 54.

Așezați la hotarul țerii, ei scieau tot-d'a-una a-l apăra cu peptul lor, când contra Polonilor, când contra Tătarilor: abia se arăta inamicul pe sacrul ținut al Nistrului, în clipă Sorocenii se strîngeau grămadă, îl respingeau, și-l goniau adesea chiar de'ncolo de fluviu ¹⁶).

Inșiși Cozacii o pățiseră nu o dată, și o pățiseră foarte reu, cu *Hânsariu*,—așa se numea brava miliție districtuală, comandată de părcălabul Sorocei ¹⁷).

Prin urmare, să fi fost iubit sau, cel puțin, să fi fost respectat Petru cel Schiop, Potcova cu o miiă de aventurierii cu greu străbătea prin resboinicele maluri ale Nistrului.

Dar Sorocenii, ca și totă țera, urând și desprețuind pe necapabilul lor domn, Cozacii fură primiți ca nesci amici, Potcova—ca un mântuitor. . . .

«Acolo mulți i s'au închinat», dice cronicarul Urechia.

§ 8.—Apropiindu-se de Iași, eroul nostru fu oprit de armata lui Petru cel Schiop, care puse în prima-i linie 500 de Turci, dându-le ordinul de a trage de'ntăiu

¹⁶ Bielski, *Sprawa rycerska*; p. 138: «lecz na tym porzadek dobry iz sie predko na nie zbiora y nie dadza sobie szkod czynic.»

¹⁷ Urechia, t. 1, p. 204: «In anul 7095, genariu 8, rădicatu-s'au o semă de Cozaci ca nesce lupi învățați de pururea la pradă, și au intrat în țeră și multe bucate din ținutul Sorocei au luat; iară Părvul părcălabul de Soroce s'a îndemnat cu hânsari și cu alții câți au vrut de bună voiă, de a mers după Cozaci și i-au ajuns la Periaslav; acolo Cozacii vrînd să nu dea dobânda, iar Moldovenii să scotă al seii, tare resboiu s'a făcut, și în două zile bătîndu se abia au spart pe Cozaci; și dacă i-au biruit, pre toți i-au tăiat, numai unul dîc să fi scăpat. . .»—Acest pasagiă pôte servi de lecțiune istoricilor poloni, cari esagerază în toate importanța specială a Cozacilor.

din tunuri și apoi a se arunca în atac cu armă albă¹⁸⁾.

Dar Potcová moștenise o scînteie din acel geniū militar, care caracteriza într'un grad suprem pe răposatul Ión-vodă, făcându-l să prevadă și să preîntîmpine toate planurile inamicilor.

Înțelegînd gîndul lui Petru cel Schîop, el porunci Cozacilor a se culca jos la pămînt, pînă ce glónțele tunurilor vor trece d'asupra capetelor.

Atunci, sărind pe neașteptate în picióre, ei descărcară în Turci toate puscele: trei-sute Otomanii cădură morți.

Petru cel Schîop creșu totul pierdut și rupse la fugă. Victoriă, gónă, măcel. . .

§ 9. — Moldovenii nu luară de loc parte la bătălie.

Totă acțiunea se petrecuse numai între cei 500 Turci din prima linie și între Gozaci.

Din dată ce Otomanii fură bătui, óstea cea curat moldovenescă a lui Petru cel Schîop se grăbi a trece la Potcová, pe care-l doră mai de'nainte.

§ 10.—Prin o singură victoriă Potcová luă acel tron, pe care Petru cel Schîop nu-l putuse lua cu totă armata turcă-maghiară-munténă de cât cu ajutorul celei mai mârșave trădări, după trei luni de o luptă necurmată, unde fusese bătut și tot bătut în dece rînduri; acel tron, pe care încă mai nainte Ión-vodă el-însuși l'a fost luat dela Bogdan-vodă fără a vîrsa o picătură de sînge!

În această cronologie se cuprinde o profundă lecțiune filosofică, la care cată să se gîndescă mult, foarte mult, toți Domnii de pe fața pămîntului: tronurile se dobân-

18) Paszkowski, t. 3, p. 37: «wyciagnal z ludem, ktorego przy «sobie mial niemalo, i naprzod Turki, ktorych bylo piecset, przy «strzelbie na czolo uszykowal.»

desc lesne și se perd cu greu de cătră acei ce-î vrea țera, se dobândesc cu greu și se perd lesne de cătră acei ce țera nu-î vrea.

Așa fu, așa este, așa va fi tot-d'a-una.

§ 11.—Intrând în Iași, Potcôvă fu coronat sub memorabilul nume de Ión-vodă.

Dar domnia-î fu atât de scurtă, încât nu e chip a ne pronunța asupra capacității administrative și diplomatice a acestui mare ostaș.

Prima-î grijă fu de a trimite ambasadori la Constantinopole, ca să cerce de nu cum-va vor reuși a-î scôte investitura domnască.

Apoi eliberă de prin închisori glóte de prizonieri creștini, căduți în trecut la mâna păgânilor și păziți în capitala Moldovei, sub preveghierea teŋnicerului turcesc —Petru cel Schiop.

În fine, numi boieri: Țopa deveni mare vornic al țerii de jos, Kopycki—părcalab de Hotin, Sah—hatman . . .

§ 12.—Nu trecu mult timp și eternul nostru fugar, Petru cel Schiop, reveni cu o puternică armată de Munteni, Tătari din Budjac, Turci din Dobrogiă, adunați prin firmanul imperial al lui Amurat III . . . uitasem a spune, că sultanul Selim II nu mai era: el murise de bețiă în anul morții celei vitejesci a lui Ión-vodă.

Mai mulți Moldoveni, — Moldoveni, vai! de felul părcălabului Ieremia Golia, — se adăuseră cătră óstea păgână, ridicată ea singură la o cifră de 'naintea cărui ar fi tremurat orî-cine afară de Potcôvă.

Fidel sistemului fratern, acesta nu aștepta a fi atacat a-casă, ci cu mulți- puțin, câți avu lângă sine, eși cu semețiă el-însuși drept contra inamicului, ajuns deja în prejmetele Iașului.

§ 13. — Reposatul Bălcescu analiză bătălia dela satul Docolina în următoarele câte-va cuvinte, pline de acea limpediciune critică, care distingea pe nemuritorul nostru istoric:

«La 1578 vedem pe Petru cel Schiop a întrebuința «aceiași tactică, ce vestitul Catargines Annibal întrebuința în bătălia dela Zama.

«In lipsă de elefanți însă, el puse în fruntea liniei sale de bătălie cireți de vaci și hergheli de cai, pentru ca să calce pedestreimea lui Potcovă.

«Lui i-se prileji aceiași nenorocire, ce întâmpină vestitul biruitor dela Canne; căci Cozacii, stând pe loc și lăsând să se apropie oștirea lui Petru-vodă, de o dată «slobođiră focurile într'însa.

«Atunci acea hergheliă de cai și ciredă de boi spăimîntându-se, se întorse înapoi, și, năvălind peste oștea «lui Petru-vodă, o puse în neorînduélă.

«Cozacii se folosiră d'acéstă împregiurare, o isbiră de «o dată d'a dreapta și d'a-stînga, și lesne o învinseră. ¹⁹⁾

§ 14. — Ciudat lucrul!

Petru cel Schiop, carele sciea bine elinesce ²⁰⁾, citise pe Polybiu numai pentru a imita greșelele lui Annibal, dând ast-fel lui Potcovă o frumósă ocaziune de a birui întocmai ca marele Scipion.

Natura, nu lectura face adevărați generali, cari sînt și ei poeți, adesea poeți sublimi prin varietatea și mărirea ideelor, prin frumsețea și armonia formei, prin ușurința concepțiunii, prin efectul finalului, prin darul de a improvisa.

19) *Magazin istoric*, t. 2, p. 57.

20) *Dorotheos*, p. 455.

§ 15. — După victoria dela Docolina, Pórta Otomană se speria, întocmai ca și când ar fi vădut înviând din morți pe teribilul Ión-vodă: noui ordini fură expedite la Munteni, la Transilvani, la Tătari și la beglerbeul Rumeliei, ca să intre cu toții în Moldova, reședând pe tron pe Petru cel Schiop.

§ 16. — Caracterul lui Potcova presintă un tip de cavalerism din evul mediu: despreț pentru folose materiale, amor furios de renume.

Cu o mână de ómeni, el arătă lumii că scie să-și cucerească o purpură.

Cu o mână de ómeni, el arătă lumii că scie a învinge o hidră.

De patru ani în luptă necurmată cu păgânii, el nu fu bătut nici o dată . . .

Ei bine! decât să-și riscă o reputațiune, câștigată prin un șir de vitejii minunate, el preferă acuma, după o lună de domniă și după două victorii strălucite, să renunțe de bună voiă la corónă fraternală, perdând tronul, dar conservând gloria.

Pe când Petru cel Schiop fuge cu rușine și cu desparare de pe câmpul Docolinei, Potcova adună divanul țerii și-î declară, cu demnitatea unui învingător, că el nu voesce a mai domni».

Apoi ȋea cu sine cele 14 tunuri, cucerite în bătălia de lângă Iași și pe cari le socotia cu tot dreptul ca un netăgăduit trofeu personal, și se retrage în linisce peste Nistru.

§ 17. — Prin capriciul azardului, guvernul polon însărcină cu arestarea lui Potcova tocmai pe generalul

Mielecki²¹⁾, acela care, decă vă mai aduceți a-minte, se încercase cu cinci ani mai 'nainte a restabili pe tron pe Bogdan-vodă și fuse alungat de pe teritoriul Moldovei de cătră vornicul Dumbravă.

Mielecki cunoscuse pe Ión-vodă, aușise de Potcǒvă, și pățit o dată dela unul din frați, se temea a nu mai păți o a doua ȳră și dela cel-lalt: ast-fel, deși avea la dispozițiune-ı tȳte forțele armate ale regatului contra unui singur om, totuși el credu mai demn a birui prin trădare.

Amăgit cu promisiuni de ıertare și chıar de resplată pentru mărețele sale fapte contra vrăjmașilor numelui creștin, Potcǒvă se dede el-ınsuși, cu tȳtă artileria și cu tȳte tesaurele sale ın ghıarele perfidiei²²⁾: fu ferecat la mări și la picıȳre și aruncat ın temniță.

§ 18. — Cozacii și Moldovenii fură cuprinși de indignațiune; dar o resimțiră mai cu sémă Kopycki și Țopa, ın carı o nestinsă iubire pentru familia lui Ión-vodă se unia cu o ură mortală contra lui Petru Schiopol.

Hatmanul Șah și de astă-dată se ıntelese cu dınșii.

Potcǒvă avea un frate bun, mai mic de ani, numit Alesandru; ca și dınsul, Armén prin sânge și Român prin cuget; ca și dınsul, refugit peste Nistru; ca și dınsul, semenând la caracter cu neuitatul Ión-vodă.

21) Senkowski, *Collectanea z dziejopisów tureckich* (Warszawa, 1825, ın-8); t. 2, p. 303.

22) Paszkowski, t. 3, p. 39: «iachal z woiwoda do Hetmana, «ktoremu 12 dzial darowal, a Hetmanowi dwie; takzec go Hetman «Krolowi odeslal do Warszawy na Seym: wszakze go Krol nie wdziecznie przyial, y kazal go zaraz do wiezienia dac, a okowy na «nogi wlozyc, y straz pilna nad nim miec...» Mielecki ınselă pe Potcǒvă prin intermediul principelui Zbaraski, voevodul de Braslav.

«In lipsa potcovei avem o talpă!» strigară Cozacii, aducând în Moldova pe noul pretendent²³).

Petru cel Schiop remase fidel principiilor sale: el fugi sprinten mai înainte de a fi vădut fața inamicului²⁴).

Alexandru-vodă intră în Iași și primi coróna țerii.

§ 19.—Acastă domniă, ca și a lui Potcova, ținu abia o lună.

Noul principe nu avuse încă timpul de a-și organiza o armată, când iată o puternică oște turcă, transilvană și muntenescă cotropescă țera.

Alexandru-vodă, cu vr'o câți-va Cozacă, se închide în palatul domnesc, decis a susține un asediū.

§ 20.—Pentru un Ión-vodă fu de ajuns o zi, o noapte, să ție o cetate ca Brăila sau ca Benderul.

Petru cel Schiop perdu un șir de zile și de nopți fără a pute reduce o casă!

23) Ibid.; t. 9 p. 27: «powiadaia, ze choc Podkowy niemasz, <przedsie podeszwa zostala...>

24) Charrière, t. 3, p. 733, nota: «Jeudi dernier, 20 de ce mois <(février, arriva un ulla de Moldavie despesché par le sangiac <de Saliștria pour donner avis qu'un frère de celui qui estoit dernièrement entré audit pays et en avoit chassé le vayvode, y estoit de nouveau entré fort acompagné, et avoit contraint ledit voyvode de quitter sa demeure et se retirer, ensemble ledit sangiac qui estoit près de luy, bien blessé, et plusieurs de siens, et quelque nombre de janissaires tués. Le premier bassa fut si fasché de ceste nouvelle etc.... L'on a nouvelles certaines à ceste Porte que le Tartare est party, quarante jours a, avec plus de <100,000 chevaulx pour aller faire une autre course audit Polloigne, et se dit publiquement que c'est pour chastier ceux qui ont donné passage et favory ces deux frères entrés en ladite Moldavie, s'assurant que les gens dudit dernier sont la pluspart Co-sacques>».

«A bătut pregiur curtea din căşlegi pînă la mēdi-pă-răsimi»; dice cronica țerii.

Lipsit de praf de puşcă şi de provisiuni, Alexandru-vodă tot însă nu capitulă.

Eşind cu ai seî din palat, el străbătu în întunericul nopţii prin posturile armatei inamice, şi fugi în direcţiunea lacului care scaldă o cōstă a capitalei,

Aci însă îl ajunseră gonaşii.

După o luptă furiōsă, puîl de erou fu prins şi—orore!—deja pe jumătate mort din rănile primite în bătăliă²⁵⁾, el espiră în țepă.

§ 21.—Aprōpe de locul bătăii, Petru cel Schîop zidi monastirea Galata, precum frate-seu domnul muntenesc zidise adiniori o biserică pe locul bătăliei cu vornicul Dumbravă.

Şi biserica unuia, şi monastirea celui-lalt, încăpură amîndouē în grifele a nisce Greci, îmbrăcaţi în haine de călugări.

Iată cine trăgea folōse din sinuciderile Românilor!

§ 22.—Dar pe cînd Alexandru-vodă mōre în Iaşi din mîna unui calău turcesc, ce ore va fi făcēd grōznicul Potcōvă, pe care îl lăsarăm în fundul unei puşcării?

Va muri şi el, nu vē îndoiiţi; va muri şi el tot din mîna unui calău turcesc: căci așa fu scris în Cartea Destinului pentru câte-şi-trei fraţi, legaţi prin sînge prin eroism şi prin martiriū!

§ 23.—Enric de Valois de demult nu mai domnîa în Polonia.

25) Charrière, t. 3, p. 739, nota: «ayant Pietro-Vayvoda faict «journée avec son ennemy, qu'il a vaincu et prins vif, mais si «tort-blessé qu'il est mort». Heidenstein, p. 125: «Alexander enim «cum vivus in hostium potestatem venisset, palo suffixus . . . »

Chiar în anul peirii lui Ión-vodă, el fugi dintr'un regat ce nu-l meritase, alergând la tronul Franței, rămas vacant și pe care urcându-se, dovedi în curând și acolo, că nu merita nici pe acela.

După el Polonii își aleseră rege, éráși și éráși din îndemnul Turciei, pe Stefan Batori... acel beiu transilvan, carele d'întâiu trimísese oști contra lui Ión-vodă, și apoi estradase Mantenilor pe vornicul Dumbravă.

§ 24.—Cu câte-va zile mai 'nainte de oribila peire a lui Alexandru-vodă, regele polon primi dela sultan următórea epistolă, reprodușă aci după original ²⁵⁾:

«Etern-victoriosul fiú al lui Selim-han, nepot al lui «Suleiman-han, Amurat-han.

«Lăudatule între cei mai aleși monarchi creștini! «cármaciule popórelor lui Isus! tu, carele tárii după tine pólele generosității și ale venerațiunii! măestosule și respectabilule stăpân al ȣerilor polone! rege Stefan Batori! a cáruí viețá dea Allah să se sfirșescă pe calea cea dréptă!

Pe data ce acéstă scrisóre imperială va ajunge la manile tale, ȣea a-minte ceea ce urmăzá.

«Nu e mult timp, de când un turburátor al ordinii publice, punându-se în capul unei monstruóse adunăturí de Cozačí din Mankerman, din Czerkas, din Kanev și din Braslav, de'ntâiu cucerise Moldova și apoi, după mií de pustiiri și neoríndueli, se întórse înapoi în regatul teú.

Deși mai în urmă hatmanul teú reuși a pune mâna pe cei vinovați, totuși, grăbindu-se a merge întru în-

25) Textul turcesc și o traducțiune polonă sint publicate în Senkowski, op. laud, p. 302-308.

«timpinarea persónei tale, el se mulțumi a-î distribui
«sub pază prin felurite casteluri, o dată cu turburăto-
«rul cel de frunte.

«Aflând noi tóte acestea, chîiar când ne pregătiam a
«cere cu stăruință estradițiunea capului invasiunii, viũ
«saũ mort; iată că tocmai atunci, spre mai marea nóstră
«mirare, primim sciri dela legitimul beũ moldovenesc
«și dela pré-onorabilul Daud-beũ, sandjac de Silistria,
«cumcă un alt nemernic, ce se ȃdice a fi frate cu acela
«de mai 'nainte, năvãli acum cu vr'o 2000 de pușcașĩ
«Cozacĩ cãlãri și pedestri, tãiãnd și ardẽnd tóla țera
«Moldovei și amenințãnd însãși capitala Iașii.

«Sciĩ bine, cumcă din timpĩi respectabililor și ono-
«rabililor strãbunĩ aĩ noștri,—ale cãror morminte Allah
«sã le încunune cu o lumină eternă! — și pînă 'n ȃiua
«de astãȃ, ambele nóstre popóre, pãzind strict condi-
«ȃiunile pãcii, consideraũ tot-d'a-una tractatul ce ne lęgã
«a fi un izvor de putere și o temelie de prosperitate,
«pentru fie-care din ele.

«Dar acum, când un hoț netrebnic, eșind din hota-
«rele Poloniei în fruntea unei bãnde de vagabonȃi și
«tãlhari, cutedã a inrumpe în Moldova, țerã atãrnatã
«de posesiunile nóstre cele de D-deũ ferite; când el o
«pustiesce în miĩ și miĩ de moduri și apoi se întorce
«ĩnapoi în hotarele Poloniei, fãrã a gãsi acolo pedepsa
«crimelor sale; óre unele ca acestea nu sînt ele o ve-
«deratã cãlcare a tractatului nostru de pace?

«Mai apoi, când hatmanul teũ, punẽnd mânia pe tur-
«burãtorul cel de'ntãiu, îl lasã în lĩnise, fãrã a ni-l
«trimite nouẽ la Fericita nóstră Pórtã, viũ saũ mort;
«óre toȃi vagabonȃii și toȃi trãntorii din Polonia nu sînt
«eĩ încuragãȃi a crede, cumcă nesce asemenea hoȃii

«și amestecături nu numai nu vor fi pedepsite, ci încă
«din contra respătite și susținute ?

«În adevăr, nepăsarea și moleciunea din parte-ți sînt
«singura cauză atât a cutedării primului turburător,
«precum éráși a invasiunii celui de al doilea !

«Adu-ți aminte, că numai prin înalta noastră protec-
«țiune urcându-te pe tronul regal, tu însuși ne promi-
«teași nouă un nemărginit devotament intereselor noastre;
«óre evenimentele astea din urmă, întămplăte sub re-
«gimul teú și prin negligența ta, óre ele să fie realisa-
«rea acelor promisiuni ale tale ?

«Așa déră, îndată ce atingerea acestei epistole îți va
«onora mánile, prudența ta și spiritul amicieii ce ne u-
«nesce cer de o potrivă ca să nu întărđii a trimite la
«Fericita noastră Pórtă, viú saú mort, pe turburătorul
«Moldovei, care se adăpostise în hotarele Poloniei și se
«află pînă acum în a ta dispozițiune.

«Încât privește pe secundul turburător, apoi ți se
«cade neapărat și nezăbovit a te pune tu însuși în ca-
«pul oștilor tale, cu cari, dacă poți, prinde-l și-l pedep-
«sesce cu toți ai seii; iar dacă alți inamici esteriori
«saú debilitatea forțelor tale saú vr'o altă împedecare
«te va fi oprind dela acésta, atunci fă-ne cunoscută
«nouă slăbiciunea-ți, și noi înși-ne îți vom trimite în a-
«jutor nenumărate armate.

«Pe de altă parte, întămplându-se cum-va, ca pové-
«țuitorul acestor nemernici să scape din mánile óștilor
«nóstre și să fugă în Polonia, apoi vei fi dator în orî-
«ce chip a-l prinde și a ni-l espedi nouă viú saú mort.

«Căci îți declarăm ție, că nemic nu te va puté scusa
«înaintea noastră, la cas de nu ne vei trimite viú saú
«mort pe capul primei turburări, saú de vei protege

«ori-și-cum pe turburătorul ăst de al doilea: atunci pacea noastră internațională fiind săpată în cele mai profunde ale sale fundamente, resboiul va sfâșia fericirea și binele popórelor!

«Prin urmare, îți mai recomandăm încă odată de a nu cruța și a nu amâna nici unul din mijlócele, câte se pot închipui prin energiă și prin înțelepciune, pentru ca să conservi bine-facerile păcii și ale legăturilor de vecinătate, de cari se bucură ambele nóstre țeri.

«Scriș în ultimele zile ale sacrei lune Zil-hidjdje, în anul hegirei noă-sute opt-đeci și cincă, în capitala Constantinopole».

§ 25.—Reproduserăm textual această curióasă epistolă, sau măi bine, această seméță poruncă, pentru a arăta deplin gradul de înjosorire vasală, la care ajunsese mândra Poloniă față cu Pórta Otomană. prin stupíditatea unui Enric de Valois și prin slugărnicia unui Ștefan Batori.

§ 26.—Sórta grăbise finitul lui Alexandru-vodă, fără participarea regelui polon.

—Dar Potcóvă remânea: așa déră fostul persecutor al lui Ión-vodă și al vornicului Dumbravă tot încă măi avea în rezervă o ocașiune de a-și demonstra acum, ca rege polon, zel și supunere la ordinele lui Amurat III, precum și-le demonstrase altă dată, ca beiu transilvan, la ordinele lui Selim II.

§ 27.—Scena, ce o vom descrie, se petrecu în Leopole, seculara capitală a Galitiiei, respectată sub toate dominațiunile: ruténă, polonă, austriacă.

Acest oraș se afla tot-d'a-una în cea măi strînsă legătură cu Moldova și chiar cu Țera-Românescă.

Când amic, când neamic, istoria lui adesea se con-

fundă cu istoria română, în cât timp avuse și el o istorie a sa, și noi o istorie a noastră.

Aliată cu Alexandru cel Bun și cu Mircea cel Mare, Comuna Leopoliț se bucură în secolii XIV și XV de nesce imense prerogative comerciale în tot cuprinsul României, dela Nistru și pînă la Severin ²⁷⁾.

Apoî Stefan cel Mare, în resboiul seü cu Poloniä, a-junse cu fer și sabiä pînă sub murii acestei capitale, pustiind într'un mod înfricoșat tôte satele din pregiur și chiar mahalalele ²⁸⁾, și se ñice — noi nu ne pronunțăm — se ñice că în jaful palatului unui magnat galițian ar fi gäsit acolo cea mai veche cronică moldovenescă, descoperită — ñice-se — în aniî trecuți sub numele de Cronică lui Huru ²⁹⁾.

De aci înainte Bogdan cel Chior, pășind în urmele tă-tăni-seü, veni și el cu o puternică armată a brava zidurile Leopoliț, și se întörse încärcat de pradă.

Ca antic și unic deposit al mărfurilor moldovene în Polonia, acest oraș se împluse în cursul timpului de ne-

27) *Archiva istorică a României*; t. 1, nr. 1 și 189.

28) În memoria acestui eveniment pe pörta numită «Halicka» se afla săpată pe pētră următörēa curiosă inscripțiune: «Nobilis, at «nunquam nubilis Uirgō sum, semper Vestalis, ex quo per tria saecula mille procis exambita, omnibus casta virago, repudium «feci; et armatis precibus Stephani Palatini Moldaviae, talem me «praestiti; primus ille malo caduceatore cum XL. M. filiorum Agar(?) «paranympus, thalamos meos exambivit, sed cum omnibus abacibus, expers coronae virginalis, plenus ignominiae recessit ac in minoribus oppidis ardorem conceptum consumpsit. Anno nati ex Virgine Dei Hominis MCCCCXCVIII.» — Veđi Chodyniecki, *Historya miasta Lwowa* Lwów, 1829, în-8) p. 68 nota.

29) Asaki, *Nouvelles historiques de la Moldo-Roumanie* (assy, 1859, în-8) t. 1, p. 22.

guțători Români, din cari unii, ajutați d'întăiū de Alexandru Lăpușnéul, cel mai bigot dintre tirani, fundară aice, pe la mijlocul secolului XVI, o frumósă biserică de rit oriental, cunoscută pînă astăđi sub numele de «biserică moldovenéscă» ³⁰⁾.

§ 28. — În 1578 petrecea din întâmplare în Leopole un Italian din Florența, numit Filip Talducci.

El lăsă în manuscris o narațiune, păstrată pînă astăđi în Archivul Mediceu, și pe care o traducem aci din literă în literă, precum în tribunaluri se înregistrează fără nici o schimbare depunerile unui martur ocular. ³¹⁾

§ 28. — «Plecând din Varsavia, regele poruncise a «închide în castelul Rawa, în provincia Masovia, sub cea «mai aspră pază, pe fostul domn moldovenesc Potcová.

«Mai în urmă dede ordin a-l strămuta la Leopole, «unde venise un céuș turcesc, nu cu alt scop, precum «sciea tótă lumea, ci numai pentru a cere capul lui «Potcová.

«Tot cu aceiași țintă sosi și un ambasador din partea lui Petru cel Schiop, aducend regelui peșkeș 50 «boi, 4 buți de tămăiósă, 2 buți de lămăi sárate de «cele mici, și un frumos armăsar.

«De aci luni deminéta, în 16 a lui Iuniū, regele se «depártă pe doé đile din oraș, sub pretext de vînă- «tóre, după ce mai întăiū poruncise ca tótă poliția să

30) Zubrzycki, op. laud. p. 192.

31) *Archivio Mediceo Vecchio*; sezione Stroziana, filza 303, nr. II. — Acest manuscris se află și la Milan, *Biblioteca Ambrosiana*, Mss. R. 94. — Noi cunoșcem traducțiunea polonă, publicată de Przewdziecki, *Listy Annibala z Kapui* (Warszawa, 1852, în-8) p. 253-258.

»stea sub arme, precum și garda regală, iar porțile orașului să fie închise.

«Ciaușul turcesc fuse îndemnat a eși din Leopole, atât pentru a se feri de pericol personal, cum și pentru a se masca rușinea vasalității guvernului în privința Turciei.

«Tóte aceste măsuri fură ocașionate prin neobiceiul concurs de ómenii armați, veniți la Leopole sub cuvînt de a onora presința regelui, dar în realitate, precum se vorbea, mai ales pentru a asista pe Potcová.

«După plecarea regală și regularea celor poruncite, ce-va mai înainte de amedîi, principele prisionier fu adus pe piață, fără ca să-l țină cine-va, căci își ceruse această singură grație, după ce îi fusese anunțată sentința de mórte.

«Scena răsună de sgomotul ómenilor și de vuetul tobelor.

»Potcová trecu de doă orî d'a-lungul pîetei, netedindu-și barba și privind la public fără cel mai mic semn de یرică; apoi rugă să-l asculte și, făcîndu-se tăcere, rosti polonesce următoarele cuvinte:

«Domnilor Leși! merg la mórte nu sciú pentru ce, căci nu 'mă aduc aminte să mă fiú învrednicit prin faptele mele de un asemenea sfîrșit.

«Sciú atáta, că tot-d'a-una m'am bătut bărbătesce și vitejesce împotriva dușmanilor numelui creștinesc, lucrând numai pentru binele și folosul țerii mele, cu hotărîre de a-i fi ca un zid pentru ca păgânii să nu pótă trece Dunărea.

«D-deú scie de ce nu pu'ui isbuti în această dorință; pricina cea de căpiteniă este trădătorul, care prin înșelăciune mă aduse în starea în care mă aflu.

Dar bun e D-zeu! și cânele cel vîndător curând își va primi plata pentru nevinovatul meu sânge.

Atîta știu; ba mai știu încă, mai știu că trebuie să mor acuma din mîna acestui călău creștin; — arată la acela—căci acestuia îi porunci așa craiul vostru, iar craiului vostru așa îi porunci stăpânul «seu 'turcul, cânele de păgîn!

«Mie unuia puțin îmi pesă de viața mea; dar țineti-minte, că peste puțin timp vă-așteptă și pe voi înși-vă aceiași sortă: de câte ori va vré cânele de păgîn, capetele și averile voștre, ba și capetele și averile craiilor voștri vor fi trimise la Țarigrad!»³²⁾

§ 30.—Ne întrerupem aci, neputînd a nu ne întrerupe.

Ultimele cuvinte din energicul discurs al lui Potcova erau nu numai o prorocie, ci chiar un fel de a doua vedere; căci apröpe în același moment, în care fură ro-

32) Przewdziecki; p. 254-5: «Panowie Polacy, ide nie śmierć; nie pamiętam abym w życiu mojem uczynił co zasługującego na taki koniec. To wiem że zawsze bilem się meźnie i po rycersku przeciwko nieprzyjaciolom imienia Chrześcijańskiego, i, zem praco-wałem zawsze na pożytek i dobro kraju, z mocnym postanowieniem być dla niego murem i warownią przeciw niewiernym; tak aby oni w granicach swoich pozostali, i nie mogli przebyć Dunaju. Ten dobry zamiar nie przyszedł do skutku; Bogu to wiadomo dla czego; ale najbardziej przeszkodził temu ten, na dobra wiare którego dałem się przywiesić do tego kraju. Ale w Bogu mam nadzieję, że wkrótce jako pies zdradziecki, odniesie karę za moja krew niewinnie pszelana. Nic więcej nie wiem, tylko że mam umierać z ręki tego; ponieważ Turek, pies poganin, rozkazał to waszemu Królowi, a swojemu poddanemu; a wasz Król, temu rozkazał. Nareszcie dla mnie jednego, to nie wiele znaczy; ale miejcie w pamięci że nie zadługo, to co ze mna się dzieje, i wam się przytrafi, i że wasze majątki, wasze głowy, i waszych królów, ile razy ten pies poganin roskarże, do Carogrodu zawiezione będą.»

stite, un nobil polon, amic personal al lui Ștefan Batori, fiind trimis din parte-î în Turcia pentru a cumpăra cai orientali, fu ucis din porunca sultanului și banii sei încăpură în tesaurul otoman ³³).

Aflând mai în urmă această flagrantă călcare a dreptului ginților, începutul realizării predicțiunii lui Potcova, Polonia pufni de mânie și . . . tăcu!

Revenim la narațiunea lui Talducci.

§ 31.—«Apoi după o scurtă pauză, arătând la opt ómeni «ce-l însoțiau, Potcova dîse:

«Acești slu,bași și tovarăși ai mei fiind tot atât de ispravă ca și mine însumi, ómeni cinstiți și vrednici prin nisce slujbe făcute crăiei vóstre; așa dără vė rog ca, după mórtea mea, nu numai să nu fie bántuiți, ci încă din potrivă resplătiți după vrednicia lor ³⁴.

Apoi adaose:

«Vė mai rog ca pe acest om lipsit de cinste, —

33) Bulengerius, op. cit., p. 230: «Dum in Belgio dubio marte res cernitur, per summam injuriam a Stephano Rege Poloniae Potcova Casacchorum dux fortissimus, qui Tartaros et Turcos bello saepe fregerat, Amurathi per clarigatorem deposcenti traditus est (?), in quem omni supplicio saevitum. Mox Podolovius Stephani cubicularius, qui Amurathis voluntate XX equos Turcicos pecunia mercatus erat, ejusdem jussu per clarigatorem ex insidiis obtruncatus est, equi ad Amurathen deducti, quod Stephanus tam dolenter accepit, ut de bello Turcis inferendo cogitaret . . .»

34) Przewdziecki, p. 255: «Proszę was, aby tym slugom i towarzyszom moim. którzy sa tak zacni jak ja sam, po mojej smierci nic zlego sie niestalo; poniewaz przedewszystkiem sa to poczciwi ludzie, a potem dobrze zasluzeni tej Rzeczypospolitej, a zatem nietylko wypada, aby zadnej krzywdy nie doznali, ale nawet aby dostali nagrode wedlug zaslug swoich.»

«arătă la calău, — carele nu e vrednic a se atinge de
 «trupul meu cât timp sînt viă, să nu-l lăsați a mă
 «pângări cu mîna-î nici după mörte; ci îngăduiți
 «acastă sarcină ömenilor mei, cari numai pentru astă
 «de pe urmă slujbă mă însoțiră pînă aici³⁵.

«De aci tăcu.

«Tot poporul plîngea; mai cu sémă plîngeau o mul-
 «țime de ostași, veniți la Leopole numai pentru Potcövă,
 «dar pe cari marea forță de rezistență din partea gu-
 «vernului îi împedica de a scăpa pe eroi.

«Pe fețele lor se citiau durerile sufletesci.

«Unul din ei, — se ăice că după rugămintea lui însuși
 «Potcövă, — îl abordă cu o mare cupă cu vin.

«Principele îi mulțumi, luă cupa, o deșertă fără a
 «răsufli și, uitându-se în ochii aceluia ce-î dase, îi ăise,
 «după obicei, că bea pentru sănătatea lui și a tuturor
 tovarășilor lui.

«Apoi érá trecu de doé orî de-alungul piaței și, în
 ajunul momentului fatal, zărind o legătură de paiă pe
 «care trebuia să ingenunchie, strigă cu indignațiune:

„O Dómne! óre să nu fiú vrednic de a ingenunchia
 «pe ce-va mai bun decât asta!³⁶)

«Și adresându-se cătră ömenii sei, le ăise:

35) Ib. p. 256: «O to jezcze was prosze, abyscie temu czlowiekowi
 «bez czci jako niegodnemu dotknac sie mego ciala za zycia, nie
 «pozwolili dotykac sie go i po smierci mojej, ale zeby to zostawione
 «bylo tym moim ludziom, ktorzy dla tego jedynie tu sa, aby mi
 «te ostatnia przysluge oddac.»

36) Ib: «O Boze mój, czyliz nie godzien jestem uklęknac na czems
 «lepszem od tego!»

«Aduceți covorul ce-mă mai rămase din lucrurile mele?»³⁷⁾

«Când tapetul fu adus, Potcova se puse în genuchi cu demnitate, recită rugăciunea, făcu cruce după modelul grecesc și închise ochii, în așteptarea lovirii mortale; dar când simți că gîdele nu se mișcă, se întorse către el cu întrebarea:

«Ce mai stai?»³⁸⁾

«Călăul răspunde:

«Stăpâne! mai întâiu haina trebuie așezată astfel încât să nu mă împedecă.

«Bine, bine»³⁹⁾, zise principele.

«Atunci el singur își așază haina, invocă numele lui Dumnezeu, și, poruncind călăului să-și împlinescă datoria, muri cu liniștea cea mai senină.

«Unul din oamenii guvernului, voind a arăta că totul e sfîrșit, rădică de trei ori în sus, în spectacol, des-trunchiatul cap al eroului.

«În acest moment din toate gurile izbucni un singur țipăt de durere.

«Indignațiunea poporului fu atât de mare, încât garda regală apucă puscele, temându-se de o revoltă...»

§ 32. — Capul lui Potcova fu al doilea cap princiar din Moldova rostogolit pe piața Leopoliî din mîna unui gâde, într'un scurt interval de 14 ani.

În 1564 fusese descapitat tot acolo, din ordinea regelui Sigismud-August, Ștefan-vodă Tomșa, fugit de 'nain-

37) Ib. p. 257: «Idzcie do moich rzeczy i przyniescie mi dywan co mi ieszcze pozostal.»

38) Ib.: «Co ty robisz?»

39) Ib.: «Bardzo dobrze.»

tea lui Alesandru Lăpuşnénul: testamentul seǔ ⁴⁰⁾ şi un petic de catifea din mantaua domnască ⁴¹⁾ se păstrează pînă astăzi în capitala Galiţiei.

Dar între Stefan Tomşa şi Potcǔvǎ, între Sigismund-August şi Batori, între anul 1564 şi anul 1578, este un abis de diferenţă.

Stefan Tomşa, în domnia sa cea de câte-va luni, făcea paradǎ de o antipatieǎ febrilǎ contra Poloniei, mergînd cu estravanţǎ-î pînă la aceea, încât pe neguţitorii din Galiţia, abătuţi din întămplare la Sucéva, poruncia armaşilor sǎ-î înece în riǔ ⁴²⁾. Descapitând pe un asemenea vrăjmaş al numelui polon, regele Sigismund-August esecuta o rěsbunare naţionalǎ.

Batori avu el óre vre-o umbrǎ de scusǎ măcelărind pe Potcǔvǎ ?

§ 33. — Archiescop catolic al Leopoliǐ era pe atunci, saǔ cu vr'o cincǐ ani mai tǎrziu, învęţatul Solikowski, carele ne lǎsǎ o interesantǎ istoriǎ a timpului seǔ.

Deşi inamic declarat al ortodoxilor şi, prin urmare, al tuturor Romănilor ⁴³⁾, totuşi el nu se sfiesce a mărturisi în gura mare o profundǎ indignaţiune în privinţa morţiǐ lui Potcǔvǎ.

«Aprópe toţi cetăţenii,— ęice el, — plănserǎ peirea a-

40 *Liber Testamentorum* (Mss. in Tabula Magistratului de Lemberg, în-f) t. 2, p. 225, feria 6 post festum Inventionis S. Crucis 1564.

41) Chodynieski, op. laud.; p. 91 nota.

42) *Notabilia ex Actis Leopoliensibus* (MSS. nr. 1076 în Arhivul Municipal din Lemberg, în-f); p. 673: «Stephanus Tomsa «in locum Despoti ad Palatinatum Moldaviae suffectus et Moczuc «gentis primas praedas agebant, et mercatores spoliabant aquisque «submergebant...»

43) Zubrzycki, p. 109.

»cestui vitěz Moldoven; și nu puțin perdu regele chiar «în stima popórelor străine. . .»⁴⁴⁾

Atare testimoniū este de o greutate estremă.

§ 34.—Depus într'un cosciug împodobit cu cunună de trandafiri, cadavrul lui Potcova fu înmormântat în biserica cea românească. . . .⁴⁵⁾

Despre Kopycki nu se mai aude nemica; Topa abia peste cinci-spre-dece ani cuteđă a se întórce în Moldova⁴⁶⁾; Șah se călugări și muri într'o monăstire⁴⁷⁾.

§ 36.—Petru cel Schiop, afară de o scurtă întrerumpere, își conservă letargica domniă pînă la anul 1591.

Atunci începu a cresce în grațiile Porții Otomane, refugit la Constantinopole, un frate măi mic al celui Vintilă, care a fost împărțit în bine și în reu tótă sórta lui Ión-vodă: era famosul Mihaïu, cunoscut de'ntăi sub titlul de «Mare-ban , apoi sub porecla domnescă de «cel Vitěz».

44) *Commentarius rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti* (Dantisci, 1647, în-4); p. 105: «Advectus erat Varsaviarum Ivan quidam Podkova Moldavus .. rex) iratus Podkovam supplicio «afficiendum decrevit. Quod cum in Comitibus facere non posset, propter crebras et vehementes Nuntiorum Equestris Ordinis pro illo intercessiones, quae tamen apud eum locum non habuerunt, «denuo illum Leopolim vinctum remisit, ubi postea jussu ejus capite plexus est, omnium fere hominum dolore et non exiguo apud «exteris existimationis Regiae detrimento, erat enim Vir procerus, bene formato corpore, et tantis viribus corporis praeditus, ut inter digitos equorum ferreas soleas frangeret. . . .»

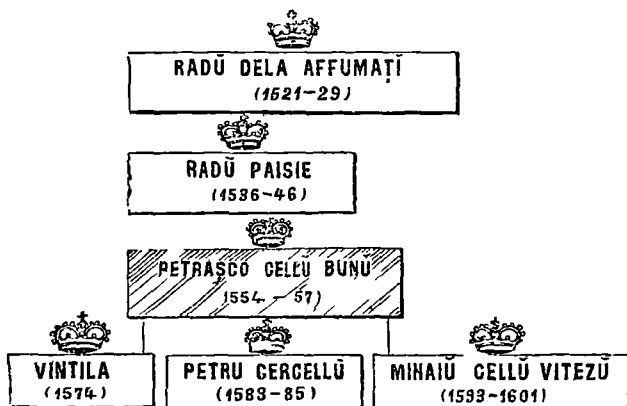
45) Chodyniecki, p. 95: «Zwłoki Podkowy, Bractwo ruskie do «cerkwi swojój zanosło, i tam w grobie przybraném w wience rozane, pochowało. . .»

46) *Documente de familiă*.

47) Koniskii, *Istoriia Russov* (Moskva, 1846, în-8); p. 30-31.

Și ca fiu al lui Petrașcu cel Bun, și ca frate al nenorocitului Vintilă-vodă, urind cu înverșunare tot némul lui Petru cel Schiop, acest nou personagiú nu contenía a-l sápa mereú în opiniunea Turciei, pínă ce, în fine, reuși a face sá se numéscă un alt domn în Moldova.

Aflându-se acum în starea în care pusese altă dată pe nemuritorul Ión-vodă, Petru cel Schiop avu el óre inima de a imita pe predecesorul seú? chiemă óre la arme pe tóți fiú țerii? stete óre în fruntea vitejilor?

Genealogia lui Vintilă-vodă.

sburá sá apere cu peptul hotarele Moldovei? umplu lumea de fala isbîndilor sale și pe păgânî de teróre?... nu; el își strînse catrafusele și plecá în Germania! ⁴⁸⁾

48) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* ; p. 88.-Cf. Simon Massa, áp. Wolf, *Beitraege zu einer Beschreibung der Moldau* (Hermannstadt, 1805, fn-8); t 2, p. 107: «allein um diese Zeit befand sich der tyrannische krayowacr Ban Michael in Konstantinopel, wo er bei dem Sultan Murat eine so hohe Gnade sich erworben

Suflet slab și minte mică, om născut nu pentru grandórea purpurei, ci pentru a se supune orbesce astăzi la ordinile Turcului, mână la șoptele Jésuitilor—pe cari el cel de'ntăiu se încercase a-î introduce chiar în Moldova ⁴⁹⁾),—acest principe tărîtor muri peste puțin timp în esil, devenind catolic și tocmai atunci când mergea la Roma să sarute papucul Papei! ⁵⁰⁾.

Aci apune *secolul lui Ión cel Cumplit* și resare *secolul lui Mihaiu cel Vitéz*; două serbători române atât de înrudite, încât istoricii cei vechi, cari descriseră pe una din ele, credeau de datoriă a descrie tot ei și pe cea-laltă gémenă ⁵¹⁾.

«hatte, dass der walachische und moldauische Voivode wegen seiner grosse Furcht gerieten. Als dieser von der erhabenen Pforte zurueck kam, verliess Peter mit seinem Sohu die Moldau. . . »

49) *Archiva istorică a României*; t. 1, nr. 257.

50) Soranzo, *Ottomanus sive de Imperio Turcico*, reproduc în Conring, *De bello contra Turcas gerendo libri varii* Helmestadi, 1664, în-4; p. 127: «Petrus Moldaviae Vaivoda, qui anno 1594 in montibus Rhaeticis prope Balzanum mortuus est, cum Romam ad osculandos Beato Pontifici pedes, quamvie religione Graeca imbutus, veniret; de quo ego, mandatu ejus, apud Pontificem egeram».

51) Paprocki scrie despre Mihaiu în *Ogród Krolenski* Praga, 1599, în-f).—Gorecki în cartea perdută, cunoscută numai după titlul *Historia de bello Hungarico-Valachico 1598*, și despre care vorbește Wiszniewski, *Historya literatury polskiej* Kraków, 1851, în-8); t. 8. p. 71.

EPILOG

Aşa, drumaşul sereî, în câmp vrând
să se cîire,
E fericit când plăcă p' o flóre frun-
tea sa...

Bolintinénu.

§ 1.—Pînă acum Ión-vodă jucă un rol secundar în analele române şi formă o lipsă în istoria universală.

§ 2.—Nu vorbim nimic despre periodul cel aventuros al vieţii sale, saŭ de tot necunoscut, orî în totul desfigurat la Engel, Wolf, Şincai, Photinos, Vaillant, Laurian, şi la toţi cei-lalţi, câţi credură de ajuns o pagină saŭ doă pentru a cuprinde un om pe care nu-l putuse cuprinde o ţeră; ne vom pironi tótă atenţiunea noastră asupra altor elemente, prin cari persóna individuală a lui Ión-vodă se contopesc cu persóna cea colectivă a României şi atinge colosul umanităţii.

§—Ca domn, el fu judecat pînă astăzi numai de pre înveninatele spuse ale vrăjmaşilor sei: ciocoî, farisei şi străini.

Ast-fel marele Julian Apostatul, unul din cei mai subtili împăraţi ai Romei deja cădute, zăcea osîndit fără

reservă în cursul secolilor, pînă ce, în fine, trebuia să vină un Bayle și un Voltaire pentru ca să întorcă Cesarului ceea ce este a lui Cesar.

Ast-fel, de asemenea, uriașul Napoleon apare și mai puțin decât mic în pamfletul lui Victor Hugo; dar nu Victor Hugo este istoricul lui Napoleon.

§ 4.—Ca ostaș. Ión-vodă fu micșorat pînă astăzi după viclenele relațiuni ale Polonilor, când dușmani neputincioși, când aliați perfidi, cari, în ambe casurile, voiau a-l răpi, sau totă gloria, sau partea-î cea mai frumoasă, împăunându-se ei înșiși cu miserabilul plagiat de pene strălucite.

Acastă sortă o avură, vai! toți eroii României.

Maghiarii ôre nu-și atribuiău ei loruși, în fața nedomertei Europe, cele mai falnice și mai legitime victorii ale lui Mircea, Tepeș, Stefan și Mihaïu ?

§ 5.—Numai un democrat pôte înțelege domnia lui Ión-vodă, a căruî totă administrațiunea fuse ca o luminosă presimțire a cuvintelor lui Saint-Simon:

«Nu lăsați ca cei săraci, despoiându-se de puținul ce
«aū, să mai adaugă la prisosul celor avuți;

«Nu lăsați ca hoții cei de frunte să fie puși judecă-
«tori peste greșelele cele mici;

«Nu lăsați ca nesciința, superstițiunea, lenea și des-
«îrînarea, născute pe puful salónelor, să calce în picîore
«capacitatea și moralitatea, eșile din întunericul unui
«bordeiu . . . »

§ 6. — Numai un soldat pôte înțelege răsbóiele lui Ión-vodă, cari se povestiau pînă acum ca un lung înșirăte-mărgărite fără plan și fără succesiune; dar în cari arta militară descopere cu uîmire o prodigiósă diversitate

de mijlôce, cârmuită de o minunată unitate de direcțiune.

§ 7. — Ce e dreptul, ca Domn, Ión-vodă se arată câte-o-dată pré crud; dar Mircea, Ștefan, Mihaiū, fost'au ei ôre mai blândi? dar secolul al șese-spre-decelea întreg nu fu el ôre unul din secolii cei mai încruntați în tôte țerile lumii, în Spania, în Francia, în Anglia? dar pînă și capiî bisericilor, pînă și predicatorii păcii evangelice, pînă și Luther și papa Piū V, nu strigau ei ôre atunci cu furiă: «tăiați! tăiați! tăiați mereu!

§ 8. — Ce e dreptul, ca ostaș, Ión-vodă, după ce făcuse miracole, cădu; dar nu uitați cuvintele lui Frederic: «nici un geniū militar nu pôte ține contra trădării»; dar nu uitați mórtea lui Cesar, Enric IV, Gustav-Adolf, și chiar pe a lui Mihaiū; dar nu uitați Waterloo!...

Nu tot-d'a-una succesul este ceea ce distinge pe ômenii cei mari; căci adesea sînt lórte mari tocmai nenorociți, cari mor semănând, pentru ca mediocra posteritate să aibă fericirea de a culege mai târđiū rodul cel ce se còce cu greū,

§ 9. — Mircea domnise aprópe 40 de ani;

Ștefan — de asemenea;

Mihaiū tot încă, cu bine cu reū, își trăgână pînă la 9 ani eroica-î domniă...

Mircea, Ștefan, Mihaiū, avênd puternici dușmani, avură însă și puternici amici, regi și împérați.

Dar căutați cu lumînarea, ca Diogen, nu numai în România, ci căutați în tótă istoria universală, un singur principe, carele cu mai puține mijlôce să fi executat în pace și în resboiū, ca Domn și ca ostaș, într'un interval de douē-deci și opt de luni, nisce lucruri mai gigantice decăt reformele administrative și bătăliele lui Ión-vodă!

§ 10. — Fie-care fact istoric este o învățătură, adresată la un moment ôre-care ce se va ivi când-va în viitor, precum în poesia lui Heine cedrul Livanului se gândesce la depărtatul brad din codrii Scandinaviei.

Dilele noastre mi se par a fi anume ôra, care răspunde la vechea lecțiune a lui Ión-vodă: sintem slabi și desorganizați, nu avem amici, dușmanii ne împresoră, ne amenință, ne năbușesc din toate părțile.

Dar trebuie ôre să desperăm . . . ? Lipsescă un părcălab Jeremia Golia, lipsescă nisce vornici Bilăe și Murgu, lipsescă un hatman Slavilă, lipsescă negrul stol de lacomi vinđători; și atunci, sub un alt Ión-vodă, ne vor ajunge doi ani, numai doi ani, fraților Români! pentru a răsădi în scumpa noastră țerișoră un paradis, păzit la hotarele sale de mii de îngerî cu săbii înflăcărate.

§ 11. — Pentru cine vrea, în puțin timp și din nemica se fac multe și mari.

F I N E.

N O T E

I

Originea lui Ión-vodă.

Engel dice: «Wer war dieser Ivonia? Er selbst gab «sich fuer einen mit einer Beyschlaeferin erzeugten Son «des Voivoden Stephan, aus. Nach einer in Pohlen verbreiteten Sage aber war er ein gebohrner Grosspohle «aus Mäsovien. Der Mold. Geschichtschreiber Ureke heiss «ihn einen Armenier. Fredro hat das Geruecht, dass er «aus Reussen gebüertig gewesen.

Aci sînt adunate tóte opiniunile despre originea lui Ión-vodă, și anume: 1) fu bastard al unui Ștefan-vodă; 2) fu Polon din Masovia; 3) fu Polon din Galiția; 4) fu Armén.

Să analizăm câte-șî-patru părerile.

Tóte făntânele, Forgacs, Gorecki, Lasicki, Paprocki, De Thou, Bielski, Isthuanfi, Urechia etc. recunosc, cumcă Moldovenii își aduseră domn pe Ión-vodă din caasă că predecesorul seú, Bogdan, iúbia pe Poloni, pe cari aí noastră de loc nu-î puteau suferi.

Apoi este óre vre-o umbră de probabilitate, că alungând pe un polonofil, Moldovenii să fi chiămat și îmbrățișat pe un altul chiar Polon?

Să vedem însă, de unde își are începutul această absurdă afirmațiune.

1. Despre polono-masovismul lui Ión-vodă:

Tot, dar tot ce s'a spus în această privință, decurge din următoarele cuvinte ale lui Gorecki, care însuși recunoște că nu crede în ceea ce relatează: «Erat Ivo-
«nia, quem quidam Polonum fuisse in Masovia nātum dicunt, stirpis Valachicae...» ceea ce înseamnă: «Ion, pe care unii îl fac Polon născut în Masovia, era de «ném moldovenesc.»

Slabă temeliă pentru a polonisa pe eroul nostru! Dar de unde derivă ea óre, așa cum este? Isvorul îl găsim în Lasicki, care ȑice, că în 1561 Ión-vodă se afla la Lublin, pe lângă magnatul Ión Firlei. Orașul Lublin fiind în Masovia, étă de unde se născoci ridicola poveste de masovismul lui Ión-vodă, ca și când ar fi Turc cine petrece la Constantinopole sau Némț în Viena.

2. Despre polono-galițismul lui Ión-vodă:

De acesta vorbește numai Fredro, înțelegend reū un pasagiū din Bielski, unde cronicarul polon numesce Po-
cuția *patrimoniū*, iar nu *patriă*, al lui Ión-vodă: Po-
cuția fiind o parte din Galiția, iată de unde se născoci și acea a doua ridicolă poveste, despre originea cea galițiană.

Ambele aceste fabule se păreau unora cu atât mai de cređut, că Ión-vodă vorbea polonesce ca un Polon; dar el vorbea și turcesce ca un Turc....

Deci, originea polonă, fie masoviană, fie galițiană, a principelui nostru este o imposibilitate pe de o parte și un *quiproquo* pe de altă parte: nesce asemenea fantasii nu merită a figura în istoriă; și cu toate astea le îmbrățișară Miron Costin, Wolf, Șincai, Palauzov și alții.

Remân cele-lalte două aserțiuni: 1) fu bastard al unui Stefan-vodă; 2) fu Armén.

Originea moldovenescă a lui Ión-vodă o atestă cronicel

turce la Mignot și la Ricaut, Isthuanfi, cronicile cozace, Forgacs, Bullenger, Gorecki, etc.; Lasicki și Loewenklau¹⁾ mai adaugă anume, cumcă era bastard al unui Ștefan-vodă; tot așa se intitula el-însuși în toate crîsovele sale; și tot așa îl recunoscurea și toți Moldovenii, chiamându-l la domniă, ceea ce este de o greutate covîrșitoare.

Dar al căruî dintre Ștefani să fi fost bastard? căci dela Ștefan cel mare pînă la 1564 istoria Moldovei număra patru principî de acest nume: 1) Ștefan cel Tânăr, fiul lui Bogdan cel Chîor; 2) Ștefan Locustă, fiul unui Alexandru-vodă; 3) Ștefan fiul lui Petru Rareș; 4) Ștefan Tomșa.

Care anume din aceștia să fi fost tată lui Ión-vodă? Pînă acuma istoricii nu știură a se pronunța asupra acestui punct; și eu însumi, sînt patru ani, greșisem într'un articol, scris în răpediciune și mai mult din memorie pentru diarul «Tribuna română», unde l'am numit bastard al lui Ștefan Rareș.

De curînd am avut ocasiunea a descoperi în Archiva Statului, Condica Moldovenescă Nr. 1015, pag. 132-34, următorul document al mănăstirii Golia, din 1573, Martie 6, ce-l reproducem textual în transcripțiunea latină:

Milostiiu bozieiu Ion voevoda, syn Ștefana voevodi, «gospodar zemli moldavskoi. Oze priidosza pred nami i «pred naszimi moldavskimi bolieri Sofiica doczka Iurii, «i vnutzi ei Ion Tzogoe i brat ego Alexa, i sestri ich «Annuszka i Fedia i Nastia dieti Marini, i plemenitzi «ich Iliia syn Kobaku tiz vnuk Iurii. . . i prosili sebe «ot nas urik na ich pravoiiu otninu i diedninu i daanie «sczo bil dal diedu ich Iurii ot dieda naszego Bogdana «voevodi na edno miesto ot pustini na Veliki Czuluk «sczo sia teper imienuet selo Kobiaczanii; i privile sczo imal died ich Iurii za danie ot Bogdana voevodi na «togo viszepisanago sela na imia Kobiaczanii u Velikii «Czuluk, on bil zakopal u zemli koli przšli Tatari u

1) *Annales sultanorum Othmanidarum* (Francofurti, 1596, in-f) p. 59.

zemli s Alexandru voevoda, ta pognil i takmo
 «my i s naszimi bolieri iskachom i obrietochoom s na-
 «szimi duszami oze est im prava otnina i diednina. . . .
 «i dadochom im i utverdichom im naszim znamenitom
 «listom, kako da est im i ot nas urik iakoz i .prezde s
 «vsem dochodom, im i dieti ich i vnuczatom i prav-
 nuczatom i praszczoriatom i vsemu rodu ich kto sia
 «im izberet naibliznii neporuszeno nikoliz na vieki; a
 «chotar toe predreczenoe selo na imia Kobaczanii da
 «est ot vseh storon po staromu chotaru pokuda iz
 vieka ozivali; a na to est viera gospodstva viszepisa-
 «nago Ion voevoda syn Stefana voevodi, viera prevoz-
 liublenago syna gospodstva-mi Petra-voevodi, viera boiar
 «naszich: viera pana Dumbravy dvornika dolniei zemli,
 viera pana Pakuraria dvornika gornei zemli, viera
 «pana Kosmi Murgu, viera pana Ion Karaghiuzele
 «i pana Lupe Huru prakalabove chotinskich, viera pana
 Maxima i pana Romaszka pcrakalabove niemetzkih, viera
 pana Toadera. . . prakalabi romanski, viera pana Gyrli
 «portar suczavski, viera pana Krysti i pana Danczula
 «prakalabi orcheiski, viera pana Malai . . viera pana Gri-
 «gorie spatar, viera pana Iani.. viera pana Buczuma czas-
 «nika viera pana Bilye stolnika, viera pana Nikoari ko-
 misa, viera vseh boiar naszich velikich i malich; a po
 «naszemu zivotie kto budet gospodar ot dietei naszich ili
 «ot naszego roda il pak . . . izberet gospodarem naszei
 «moldavstiei zemli, tot bi . . . naszego daania i potvre-
 «zdenia, ale bi dal i ukriepil zaneze . . . i dali i potvre-
 «dili . . . est im prava diednina; a na bolszii kriepost i
 potvrezdenie tiem vsem viszepisanim velieli esmi na-
 szemu viernomu i pocztenomu bolierinu panu Ion Golie
 «logofet pisati czto ta viszepisana peczat ot dieda na-
 szego Bogdana voevodi, priviesiti nasze peczat k
 seinu istinomu listu naszemu. Pisal Kristia Michailiskul.»

Precum vedeți, în acest prețios document Ión-vodă
 în doă rînduri se numesce lămurit «fiiu al lui Ștefan-
 «vodă fiul lui Bogdan-vodă», adecă al lui Ștefan cel
 Tînăr, și, prin urmare, strănepot al lui Ștefan-cel Mare.

Cum dără cronicarul Urechîa îl numesce «Armén»? și nu numai cronicarul Urechîa, ci încă și un alt contimporan, Francesul Languet, un diplomat pre-bine informat asupra evenimentelor Moldovei? aceste două mărturii atât de penerose, cum ore să le împăcăm cu originea cea domnescă a lui Ión-vodă?

Credem a fi găsit o cheiă pentru a descifra cimilitura.

Concubina lui Ștefan cel Tânăr, care dede nascere bastardă eroului nostru, mai avu un bărbat legitim, cu care făcu alți doi fii: Potcová și Alesandru, frați bunî între ei, dar pe cari istoricii de atunci, Bielski, Paszkowski, etc. îi numesc numai frați de mumă sau uterini —bracia przyrodzoni—cu Ión-vodă.

În poesia națională cozacă, unul și cel mai celebru din acei doi frați, vitezul Potcová, e numit Serpega: nume neslavon, netătăresc și neromân, ci pur armenesc²⁾, în care e mai cu sémă caracteristic finalul gutural *eg* sau *ag* precum este în cele mai multe numiri armenice: Kakeg, Armenag, Arpeg, Havanag, Vashdag, Haigag, Ampeg, Arhneg, Korheg, Endsag, Kelag, Pazug, Huseg, Farnag, Gornhag, Nerseh, Zareh, Sanadrug, Sahag, Vasag, etc. Asemenea numi le poți vedé la tot pasul în istoria armenescă a lui *Serpos*³⁾, al cărui însuși numele ne dovedesce și mai limpede decât toate armenismul familiei *Serpega*.

Deci, e clar și decisiv cumcă muma lui Ión-vodă fu Armencă.

Recitesce acuma, drept verificațiune, cele duse asupra fisionomiei acestui principe, și mai studieză și însuși portretul seú; căci în istoriă se cere, mai pe sus de toate, o armoniă de probe.

2) Eugène Boré ap. Barancz, *Zywoty slawnych Ormian w Polsce* Lwów 1856, în-8); p. 410.

3) *Compendio storico sopra la nazione Armena* (Venezia, 1780, în-8).

II

Ión-vodă în Lublin

În Lasicki întimpinăm următoarea frasă: «Ivonnia. . . . anno salutiferi partus 1561, rege Sigismudo Augusto comitia Lublini agente, Iohannis Firlei. . . . minister «fuit».

D. Papiu traduce așa: «Ión. . . . pe la anul mântuirii 1561, când regele Sigismund August celebra comițiile în Lublin, era *servitorul* lui Ión Firlei. . . .»

Ast-fel pentru D. Papiu, a fi «minister» e a fi «servitor»; de asemenea îl tradusese și Engel prin «Diener».

Dar ore puternicul Laski și, mai ales, ilustrul principe Constantin Ostrogski, «le plus riches et plus puissants Prince du Royaume»⁴⁾; ore ei, flórea Poloniei, să fi putut deveni amici personali cu o fóstă slugă polonă?

Dar ore Bogdan-vodă, gonit din Moldova, n'ar fi muștrat pe fericitul seú rival de a fi fost cîocoiu mai 'nainte de a pretinde la domniă?

E pré-vederat, cumcă *minister* al lui Lasicki nu e nici *servitor* al D-lui Papiu, nici *Diener* al lui Engel, cari amîndoi nu aprofundară organizațiunea curților boeresci polone din secolul XVI.

Fie-care din acele curți se compunea din junii din familiile cele mai nobile, dar cari saú căduseră în sărăciă, orî căutaú prețiosul sprijin al unui patron cu multă influență, și care se întâmpla une-orî ca el însuși să-și fi început cariera în același mod. Ei erau «clienți», nu *servitori*, nu *Diener* . . .

Asupra acestei remarcabile instituțiuni naționale Polonul Golembiowski scrise un volum întreg⁵⁾, fără care cu greú s'ar puté înțelege cum se cade pozițiunea lui Ión-vodă față cu magnatul Firlei.

4) Du Fossé, *Trésor politique revenu et augmenté* Paris, 1611, în-8; p. 181.

5) *Domy i dwory* (Warszawa, 1830, în-8).

III

Ión-vodă în 1564—1565.

Pînă acum se sciea numai atîta, cumcă Ión-vodă trecu din Polonia în Turcia și de aci la insula Rodos; despre trecerea din Polonia în Turcia vorbesc mai toți autorii, despre trecerea la insula Rodos numai cronicarul Urechîa.

Actele diplomatice ale ambasadei franceze în Constantinopole, publicate din manuscripte oficiale de către Charrière, aruncă o nouă lumină asupra acestei faze din viața lui Ión-vodă: estragem tóte pasagele relative la cestiune.

1. La 29 Iuliú 1564 agentul Petremol scrie din Constantinopole: «Il court aussy un bruict, de par deça, que le frère de Tumpcha, celui qui avoit occupé la Moldavie l'année passée, estoit en armes avec sept ou huit mil hommes, sous la faveur, aide et protection de Maximilian, roy des Romains, pour entrer en ladicté Moldavie et vanger la mort de son frère . . . »

2. La 23 Ianuariú 1565 el scrie éráșî: «Les Moldaves se plaignent dudit empereur (Maximilian), disant que le frère d'un certain Dimitrasco, qui fut l'année passée executé en ceste ville, est en armes soubz sa faveur et protection pour assaillir et occuper la Moldavie, et en déchasser Alexandre, que le Grand-Seigneur y a constitué après la fuite et mort de Tumpcha . . . »

3. O altă scrisóre din 7 Aprile 1565: «Le chaoux qui a apporté les nouvelles de Bude a amené avec soy le frère du Despot qui régnoit en Moldavie, lequel s'est retiré et fuy de l'armée de Maximilian, et le bassa l'ayant cogneu luy a faict beaucoup de faveur, en attendant qu'il face entendre son affaire au Grand-Seigneur...

4. In fine, scrisórea din 23 Maíu 1565: «le frère du Despot s'estoit retiré vers le Grand-Seigneur, lequel Sa Haultesse a envoyé en gardes à Rhodes avec douze aspres, monnoie de ce pays, de paye par jour, qui sont

«dix ou onze sols de France; où au contraire le pauvre homme pensoit à son arrivée que le Grand-Seigneur le deust faire tout d'or, et qui le deust remettre en la Moldavie et en déchasser Alexandre...»

E vederat că, în câte-și-patru epistolele, Petremol vorbește de unul și același personaj, deși de'ntăiu îl numește frate cu Tomșa, de aci frate cu cnézul Dimitrie Wiszniewiecki, apoi frate cu Despota.

Tomșa fu Moldoven, Wiszniewiecki — Polon, Despota — Serb; Tomșa ucisese pe Despota și trimise pe Wiszniewiecki la peire la Constantinopole.... vă puteți dără închipui galimatia genealogică în care cade diplomatul frances, făcând pe un cine-va frate cu trei personaje atât de diferite!

Cumcă vorba e anume despre Ión-vodă, o probază:

1. Cronologia, pe basa cărui reconstituim următoarea armonioasă serie de evenimente: în 1561 Ión-vodă petrece în Masovia; în 1562 trece în Crim; în 1563 se întorce în Polonia; în 1564 apare în Austria; în 1565 fuge la Constantinopole și se trimite surgun la Rodos.

2. Impregiurarea esiliului la Rodos, despre care vorbește în unire Petremol și Urechia, și care, sub anii în cestiune, nu se poate aplica fără numai către Ión-vodă, de vreme ce Turcii, din politică, nu surguniau nici o dată doi principii moldoveni, prin urmare rivali, în aceeași localitate.

3. Despota nu avu nici un frate, precum mărturisese el-însuși în genealogia sa, publicată de Sommer; Wiszniewiecki nu avu nici un frate, precum arătă Niesiecki; Tomșa să fi avut vre-un frate, ar fi fugit de împreună cu el în Polonia de'naintea lui Alexandru Lapușnénul, ceea ce nu fu.

E remarcabil, că fiul cel legitim al lui Ión-vodă, Petru, pe care Urechia îl pune la anul 1593 sub numele de Petru Cozacul, și despre care Heidenstein dice sub același an: «Sub hoc tempus fictum aliquem Palatinum Valachiae, qui se Ivoniae posteritatem esse praedica-bat, sub patrocinium Cosaci receperant... quem Mariem-

«burgum carceri perpetuo adjudicat Rex», iar tot așa se exprimă și Ioachim Bielski ⁶⁾, amîndoi contimpurani; e remarcabil, că Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum îl face pe acel Petru fiu al lui Despota, întocmai precum pe Ión-vodă Petremol îl făcea frate cu Despota: atât de confuze sînt, în genere, noțiunile autorilor asupra genealogiei principilor români!

IV

Cătră Capitolul I § 12.

Photinos dice: «Istoricul Guagnini la cronologia Poloniei, cartea XXI, spune că el (Ión-vodă e de viță Polonă, și că ar fi fost chiar în serviciul voivodului Cracoviei. Cunoscător de mai multe limbi, s'a dus pe «lingă ambasadorul Poloniei ca Dragoman la Constantinopole. Acolo petrecînd mai mult timp, a intrat cu «încetul în dragostea ómenilor influinți, și a ajuns să se facă mare Dragoman al Porții Otomane; dar fiind în-«trigant și amestecându-se în trebile Moldovei, l'a esilat la insula Rodos . . .»⁷⁾

Tóte aceste sînt un șir de neadevăruri:

1. Noi cunoscem toate scrierile lui Guagnini, și nu numai n'am descoperit în ele ce-va analog, dar chiar o mărturie opusă, și anume: «tot ce vorbesc despre Ión-vodă,—dice Guagnini,—am prescurtat din alte cronice, «căci eu—insumi mă aflu atuncî departe dela hotarele Moldovei, tocmai la granița Moscoviei, servind în curs «de 18 ani în garnizóna dela Witebsk.»⁸⁾

2. Toți Dragomanii cei mari ai Porții Otomane dintre anii 1560-1572 sînt cunoscuți din Hammer; încât des-

6) *Dalszy ciag kroniki polskiej* (Warszawa, 1851, în-8 ; p. 146.

7) Trad. lui Sion; t. 3, p. 55.

8) Ap. Paszkowski; t. 1, p. 189.

pre Ión-vodă, noi nu găsim acolo, iar aiurea și mai puțin, nici cea mai mică alusiune.

De unde dără să fie aceste curioșități d'ale lui Photinos ?

Scim numai atâta, cumcă ele nu sînt din Guagnini.

La Cantemir ne întîmpină ce-va și mai curios: el confundă pe Ión-vodă cu Despota, reproducînd, în loc de a corege, un pasagiū din Turco-Graecia lui Crusius, precum am arătat într'o altă scriere a noastră ⁹⁾.

Nu este nici o îndoelă, cum-că Ión-vodă sciuse mai multe limbi : crescut între Armeni, el vorbîa turcesce și pôte tătăresce; în Polonia învățase polonesce și, petrecînd cu aristocrații ca Firlei, Laski, Ostrogski, de sigur că nu era străin nici limbii latine. dar cu tôte astea n'a fost nici-odată nici mare dragoman al Porții Otomane, precum vrea Photinos, nici elev al lui Lascaris, precum pretinde Crusius și Cantemir.

Așa dară, fidelî sistemei noastre, noi ne-am ferit de orî-ce incertitudine, mulțumindu-ne a invoca numai faptul cel mai presus de bănuială : cum-că eroul nostru se ocupase în Constantinopole cu negușitoria petrelor scumpe și deveni mahometan.

Se pré pôte să mai fi avut și vre-o funcțiune publică; dar nu scim.

V

Un document important.

Intre documentele monastirii Golia din Iași se află în original următorul crîsov, care fu reprodus și în *Zapiski Odesskago Obschestva Istorii i Drevnostei*, dar cu câteva greșeli neiertate, precum de pildă «10 Maiu» în loc de «10 Martie» etc., și care e cuprins într'o copîă ce-va

9) *Analise literarie esterne* (București, 1864, în-16).

maî esactă în *Condica moldovenescă* Nr. 1015 din Arhiva Statului:

«Milostiiu boziiu Ion voevoda syn Stefana voevodi,
 «gospodar zemli moldavskoi. Oze tot istinnii nasz viernii
 «i pocztenii boliarin pan Ion Golia velikii logofet i sluga
 «nasz viernii Eremiia prakalab i zena ego Tudora, dali
 «i potvredili esmy im ot nas u naszei zemli moldavskoi
 «dvie miesta ot pustini, edin na Dnistru gdie sia imenuet
 «Oxentiiia mezdo Molovata i mezdo Moksziia i s miesto
 «za czetiri mlini ot toe strani Nistra u pototzi ustie
 «Ichorlikul, gdie upadaet u Nestru, a drugoe miesto na
 «konetz pesczeram povisze Starago Orchiia gdie upadaet
 «doroga Starago Orchiia u Revtia u brud povisze Kiszi-
 «nevië pod stienku po toe strani Revtia ot k Nestru i
 «s dva mlini u Revtia; iako da usadiat sobi tamo dvie
 «sela, poczto oni sobi kupili ot samomu gospodstvu-mi,
 «i dali nam osem koni dobri i czetiristia zlat tatarskych
 «piniazi gotovich u nasz vistiar; i dadochom im i utver-
 «dichom s sim naszim znamenitom listom, kako da est
 «im ot nas urik i otninu i vikuplenie s vsem dochodom,
 «im i dietem ich i unuczatom i preunuczatom ich i
 «prasczoriatom i vsemu rodu ich, kto sia im izberet
 «naibliznii neporuszeno nikolize na vieky; a chotar tiem
 «viszepisannim dvom miestovom ot pustini na imia O-
 «xentiiia mezdo Molovata i mezdo Moksziia i s miesto
 «za czetiri mlini ot toe stranu Nestru u ustie Ichorliku
 «gdie upadaet u Nestru i drugoe miesto na konetz pes-
 «czeram povisze Starago Orcheia, gdie upadaet doroga
 «Starago Orcheia u Revtia u brud povisze Kiszinevie pod
 «stienku po toe strani Revtia, da est k Nestru abi sia
 «dosiagal chotar obom miestom, i da est eliko mozet
 «ozivati dvie sela dosit. A na to est viera naszego
 «gospodstva viszepisanago Ion voevoda syn Stefana voe-
 «vodi, i viera prevozliublennago syna gospodstva mi
 «Petra voevodi, i viera vseh boiar naszich mol-
 «davskich: viera pana Kozmi Murgu, viera pana Lupe
 «Huru prakalab chotinski, viera pana Toadera prakalab
 «nemetzki, viera pana Ion Karaghiuze prakalab novo-

«gradskii, viera pana Eremiia portara suczavskago, viera
 «pana Danczula prakalab orcheiskii, viera pana Malai
 Petru postelnik, viera pana Gligorie spatar, viera pana
 Iani vistiarnik, viera pana Buczuma czasznik, viera
 «pana Bilyi stolnik, viera pana Nekoara komis, i viera
 «vsech boiar naszich moldavskich velikich i malich; a
 «po naszem zivotie . . . budet. . . . ot naszego rodu ili
 pak bud kogo Bog izberet gospodar biti naszei mol-
 «davstiei zemli, tot bi im neporuszil etc. (blăstem or-
 dinar) pisal Kristia Michaileskul u Iasoch v lieto 7082
 «miesitza mart 10 den. Ia Ion voevoda i syn nasz Petru».

Acest document, dat deja după declararea resboiului
 și numai cu două săptămâni mai 'nainte de începerea
 primelor ostilități, limpedesce următoarele interesante ce-
 stiuni din istoria lui Ión-vodă:

1. Trădătorul părcalab Ieremia, cunoscut pînă acum
 numai sub porecla locală de Cernăuțenul, era frate mai
 mic al marelui logofăt Ión Golia, și, prin urmare, cată
 să-l numim după familia sa proprie Ieremia Golia, iar
 nu Cernăuțenul, după numele districtului în care se pare
 că acest nēm se conservă pînă astăzi printre moșneni.
 Această descoperire ne conduce la o altă, și anume, că
 Ión-vodă fu bine-făcător nu numai pentru Ieremia, ci și
 pentru fratele acestuia, pe care, numindu-l mare-logofăt,
 îl înălță la prima demnitate a țerii și de cătră care de
 asemenea fu trădat mai apoi în favoarea lui Petru cel
 Schiop.

2. În ajunul luptei cu Turcii, țera declară pe fiul lui
 Ión-vodă nu numai erede, ci chiar putem dice colegă
 al tronului; «Eū Ión-vodă și fiul nostru Petru», ceea ce
 nu ne întimpină nici o dată în crisóvele altor domni, și
 nici chiar în acele anteriore ale lui însuși Ión-vodă, în
 cari toate numele fiului domnesc figurează numai între
 «marturi» mai sus de nomenclatura boierilor.

3. În fine, acest document ne mai arătă compozițiunea
 consiliului domnesc în momentul decisiv . . .

VI

Portretul lui Ión-vodă.

Primul portret cunoscut al lui Ión-vodă este acela ce l'am descoperit și cumpărat noi la 1862 drept 25 fiorini în Lemberg, la buchinstul Igel senior, printre mai multe alte cartóne vechi; căci imaginea de pe moneta cea de aramă a acestui principe fiind pré ștersă pe toate esemplarele publicate pînă acum, se suplenia prin pura fantasiă a editorilor, precum probéază chiar diferența dintre fac-simile cel executat de Seulescu și acel scos de D. Papiu, între cari amîndoe nu există nici o asemănare.

Portretul lui Ión-vodă e colorat *guaccio* pe o fóiă de pergamenă în lungime de 15 și în lățime de 11 centimetri; hainele și penele cușmei sînt albastre, mantaua roșia. După opiniunea cunoscutului nostru pictor D. C. Stăncescu, căruia i-l supusesem spre examinare, ar fi o copiază făcută pe la 1800 de pe un original după natură. Cum că e o copiază de pe la 1800, dovédă este că culórea cea albastră a penelor și a hainei, precum și culórea cea albă a cacomului, nu îngălbeniră de loc, ceea ce nu putea să nu se întâmples cu o copiază mai vechia. Cum că e de pe un original după natură, dovédă este caracteristica figurei, în care lipsește orî-ce preocupățiune artistică.

Dar acest portret să fie el óre, în adevăr, nu al altuia, ci anume al lui Ión-vodă? Răspundem prîn următoarele argumente: 1) Inscriptiunea: *Io. V.* făcută la margini cu litere de aur, și care se citește: *Ioannes Vaidoda*; 2) Costumul care e tocmai din acea epocă, fiind în mare parte identic cu al lui Alesandru Lăpușnénul pe portretul cel conservat la monastirea Slatina; 3) Pasagele din Gorecki și din Paprocki despre espresiunea fisionomiei și mai ales a ochilor lui Ión-vodă; 4) Tipul armenesc al nasului și al frunții...

Posa principelui, la prima vedere, se pare a fi cam

curioasă, umărul drept fiind rădicat pré-sus; dar această acusațiune va dispărea din dată ce, în loc de simplul bust, veți imagina o statură întregă, făcută *în trei cuarturi* și cu *piciorul drept înainte*, adică în *atitudinea unui om ce scote sabia pentru a merge la atac*. Ast-fel e unu sînt bine încredințat, cum că acest portret nu este decât o copîă pînă la brîu de pe un original în tîtă statura; căci alt-fel nu e chip a înțelege cum portretistul ar fi adoptat pentru un bust o asemenea posă. Tot pe această basă, noi cutedărăm a presupune, că Ión-vodă este reprezentat aci tocmai în momentul ultimului atac din bătălia dela Cahul; de vreme ce în nici una din cele-lalte bătălii ale sale el nu se scie să fi făcut un atac pedestru în persónă.

Unde să fie astădî originalul, dacă mai este unde-va? de cătră cine fu executat? cu ce ocaziune? nu scim, nu scim, nu scim. Tot ce putem presupune se reduce la împregiurarea măritişului vîduvei lui Ión-vodă cu Polonul Cristof Strus. Óre nu cum-va din această familiă va fi provenit primitivul portret? Dar némul Strus e stins deja de doi secolî.

VII

Istoria militară a lui Ión-vodă de Paprocki.

Paprocki se născu în 1543, dintr'o familiă polonă nobila din Masovia. Îşi făcu studiile în Academia Cracoviană. În 1573 vizită Moldova și cunoscă în persónă pe Ión-vodă. Din numeroasele sale scrieri, noi cunoșcem în original următoarele: 1. *Cuîbul virtuții, din care derivă stemele nobiliare ale gloriosului regat polon*; 2) *Stemmate nobiliare polone, împărțite în 5 cărți*; 3. *Grădina regală, în care se vorbește de generațiunea împeraților romani, archiducilor austriaci, regilor poloni, etc.*; 4) *Hatmanul său despre purtarea resbóielor*.

În prima din aceste cărți, publicată în Cracovia numai patru ani după mórtea lui Ión-vodă, Paprocki ne însciințeză, cum că scosese deja la lumină un opuscol deosebit, polonesce și latinesce, asupra resbóielor eroului nostru. Ast-fel, vorbind de lupta lui Ión-vodă cu Poloniă la 1572, el se grăbesce a adăoga: «coc tez y Historia «przedtym napisana polskim y lacinskim iezykiem po-«wiada.» Mai departe, menționând resboiul lui Ión-vodă cu Turcii din 1574, ȕice éráși: «iakoż tez Historia krotko «o tym napisana polskim i lacinskim iezykiem opo-«wiada. ¹⁰ Unde óre să fie acea prețiosă istorióră militară a lui Ión-vodă?

Originalul polon dispăru cu desăvîrșire. Edițiunea latină, făcută de doi nobili poloni. Gorecki și Lasicki, din cari primul traduse și amplifică cele despre resboiul turc din 1574, iar secundul pe acelea privitoare la invasiunea polonă din 1572, fu publicată pentru prima óră la Frankfort în 1578. Traducțiunea germană, tipărită fără arătarea locului în 1576, cuprinde numai istoria anului 1574, dar e fórte prețiosă, fiind literală, cea mai vechiă, și, pe lingă acestea, mai lămurindu-ne numai ea singură cum că originalul polon fu publicat la Cracovia anume în 1575. Acestă rarisimă edițiune a cunoscut-o cel d'întâiū Gebhardi ¹¹); apoi Engelo confruntă cu acea latină.

Așa dară, basându-ne pe Gorecki, pe Lasicki, pe menționata edițiune germană și pe cele-lalte patru scrieri polone ale lui Paprocki, să ne încercăm acum a analiza pe acest autor, pe care predecesorii noștri obicinuiau a-l crede pré orbesce, luând tóte cuvintele și tóte virgulele sale drept dogme religióse.

Ca introduțiune, să stabilim însă din capul locului următoarele trei criterie, cari ne vor ajuta la tot pasul în ulterióra critică:

1. Paprocki fu Polon, adică dintr'o națiune, pe care

¹⁰ *Gniazdo cnoty* (Krakow, 1578, in-f; p. 1238-1239.

¹¹ *Allgemeine Weltgeschichte* (Leipzig, 1782, in-8); t. 35, p. 665 nota.

cronicarii noştri, cunoscând-o de aproape, o numesc tot-d'a-una «lăudărosă»;

2. Paprocki îşi vindea péna pe bani: ast-fel, ~~un~~ bună-ora, plătit de guvernul austriac, el muşca cu un fel de turbare pe celebrul Ion Zamojski şi pe alţi magnati poloni câtî se părea a fi contrari Curţii dela Viena; ba încă nu se ruşina de a se şi întitula «Stipendiar cesaro-şegal»¹²⁾;

3. Paprocki nu avea nici o idee de arta militară, precum demonstră, mai bine decât ori-ce, însuşi opul seû despre «Hatman», în care el se mărginesce a perifrasta pe Strategicul lui Onosander, fără a pune dela sine măcar o nuanţă propriă.

Era Polon, era vîndut. era ne-militar . . . prin aceste trei defecte personale se esplică toate defectele obiective ale monografiei sale despre Ión-vodă; dintre cari vom specifica aci numai pe cele principale.

Paprocki dice, cum că Ión-vodă, intrând în Moldova contra lui Bogdan, ar fi avut cu sine o óste de 20,000 de Turci. Tot-d'o-dată el nu uîtă a ne spune, că sultanul se scusa înaintea guvernului polon, cum că nu trimise pe Ión-vodă pentru a cuceri Moldova, ci simplu numai pentru nesce treburi neguţitoresti. Intre aceste doê aserţiuni noi credem a vedé o neiertată contradicere. Escorta unui comerciant, să fi fost el chiar un Fugger, adică un Rothschild din acel secol, putea ea óre a se rădica pînă la număr de 20,000 de ómeni armaţi?

Pentru a descoperi adevêrul, am puté procede pe calea analogiei. La 1541, trimiţend pe Petru Rareş domn în Moldova, unde domnia atunci Alesandru Cornea, sultanul îi dede, în loc de óste, o escortă de 200 călăreţi, Tătari, Greci, Români. . . .¹³⁾ Escorta lui Ión-vodă, a unui neguţitor, să fi fost ea óre mai numerosă? Noi am pus cifra de 4000, de 5000. . . pare-se că am cam esagerat-o noi însine; dar ori-şi-cum, dela acéstă esagera-

12) Maciejowski, *Pismiennictwo polskie* (Warszawa, 1851 în-8.) t. I. p. 584.

13) *Acta Tomiciana* ap. Engel, t. 2, p. 184.

țiune a noastră e pré-departe pînă la 20,000 aî lui Paprocki!

Cu 4 sau 5.000 de adunătură, Ión-vodă cuprinde Moldova și alungă pe Bogdan în Polonia. Fugarul strînge acolo o ôste polonă și se întôrce în țeră pentru a-și redobândi tronul. Ión-vodă trimite după ajutor la sangiacul de Ak-kerman, adună în pripă o ôste moldovenescă și silesce invasiunea polonă a se retrage cu umiliațiune. Dacă fuga polonofilului Bogdan nu convenia patriotismului lui Paprocki, apoi cu cât mai virtos nu-î venia de loc la socotelă rușinea generalului Mielecki, căruia autorul nostru îi dedica cărțile sale și dela care, numindu-l mai-mai un al doilea Alexandru Machedon, primia drept recunoscintă . . . bani! Deci, pentru a desvinovați pe aî sei, Paprocki recurge și aci la obicînuitul seû mijloc ce-l întrebuintase deja mai sus: el măresce forțele lui Ión-vodă pînă la o cifră fabulosă și micșorează ôstea polona pînă la un minimum comic.

Câți erau Poloni? Paprocki răspunde: numai 1300. Câți erau Moldoveni și cei Turci aî sangiacului de Ak-kerman? Despre numărul Turcilor Paprocki tace, dar despre al Moldovenilor răspunde în două scrieri în două feluri: o dată în proză, cumcă Moldoveni era peste 60,000; a doua ôră în versuri, că erau peste 100,000!

Iată și texturile ce le reproducem ca piese justificative:

1. Din *Gniazdo Cnoty*, pag. 1237—38: *Ża tegoż Krola slawnego za wola y roskazaniem iego, Mikolay Mielecki Woiewoda ziem Podolskich, Nowomieyski y Grodecki Starosta, syn Janą Woiewody Podolskiego y Marszałka koronnego, człowiek taki w którym to wszystko obaczyc mozem, czego Cicero w wielkim Imperatorze potrzebował, laborem in negotiis, fortitudinem in periculis, industriam in agendo, celeritatem in conficiendo, consilium in providendo; tych zacnych sztuk doznala oyczyna w tym zacnym Senatorze, pokazala sie w nim scientia rei militaris, virtus, autoritas et foelicitas, do czego okazania, iz mu tu placu, krotkosci folguiac nie*

dostawa, zaniechac musze na ten czas: ten nie maiac tylko trzynastie seth ludu Rycerskiego, wiachal w ziemie Woloska z Bogdanem z synem Alexandra Woiewody Woloskiego, który bedac po oycu Woiewoda Woloskim, byl zegnany od Iwonie przez zdrade Wolochow, z dozwozeniem Cesarza Tureckiego Zelima. Chcac go znowu wsadzie na miejsce iego, then Woievoda Podolski Roku 1573 (sic), nie spodziewaiac sie tak predkiew gotowosci Iwoniowej, szedl z onym ludem ku Iassom, trafil na lud wielki, gdzie samych Wolochow bylo 60,000, okrom Turkow, Grekow, Serbow, ktore byl z soba Iwoniam przywioldl za pierwszym wesciem na to tam Panstwo, z ktorymi gdy sie trafil u rzeki Pruta, obaczywszy wielkosc ludzi, rozumieiac ze im nie mogli zdolac zwoim poczem, obrocil sie nazad, nie pokazuiac tego nieprzyiacielowi aby sie mial wrocic, kazal szukac brodow w oney rzece iakoby do nich przeprawic sie chcial, w tym poczal lud uwodzie nazad przed ona wielkoscia, ktorzy kiedy postrzegli szli za nimi uczyniwszy postanowienie, co komu za korzysc miala byc z onego obozu, takze z wiezniow Polskich, ale kiedy do tego przyszlo, ze ich chcieli brac wedlug postanowionych mysli swych, iakie szwanki brali a mezny odpor od oney garsci ludzi: o tym ci szerzey Kronika powie, coc tez y Historya przedtym napisana Polskim y Lacinskim ięzykiem powiada, iako wielka szkoda w onym ogromnym woysku uczynil ten zacny a pamieci wieczney godny Hetman, lud swoy w cale uwiodl, y tego ocz sie kusil za ona swa dobra sprawa, iuzby byl dokazal, bo iuz byl Turki y Wolochy barzo potworzył, kiedy im wodze znaczne zbity, iuz sie pokuszali po kilka razów uciekac. Ale ten zacny Senator y Hetman fortunny, baczac niechec Wolochow przeciwko Bogdanowi, ktorzy ieszcze niedoswiadczywszy srogosci Iwoniowej, nie chcieli przyiac Bogdana, on y na to sie ogladaiac, y widzac Turkow nie malo, ogladaiac sie na przymierze ktore z Tureckim Cesarzem krol Polski mial, zrozumiawszy ze tho byla wola iego aby Iwoniam

«był Panem tey tam ziemie, uchodził do konca obronna reka az do Zamku Chocimia, na którym był Rotmistrz Polak y maz sławny Marcin Dobrosolowski z Domu Roza, kthory potym onym spracowanym ludziem z Zamku dodał wielkiego ratunku. Gdy sie przeprawiaji przez Niestr ku Kamiencu, tak sie srogi y ogromny on poczet zdał nieprzyiacielowi, iż inaczey nie powiedali przed Basza, iedno ze było Polakow 40 tysiecy. Sam potym Iwonia, com w uszy swe slyszal, kiedy Andrzeiowi Taranowskiemu, powiedaiac o tey swey trwodze, powiedział dziesiec tysiecy byc onego pocztu Polskiego, te «trzynastie set, iesli nie ktorych nad mniey, wiecey «nie było».

2. Intr'o scriere despre familiile nobile din Podolia și Galiția, pe care o cunoșteam numai în extract, Paprocki se adresază către însuși Mielecki în următorul mod :

«Gdy sie o cie sto tysiacy Wolochow kusilo
 «We dnie w noce nad toba zawsze sie wieszaly,
 «Ktoryches bez swej szkody zbil poczet nie maly.
 «Wiele zuchwalych Turkow glow swych ostradalo,
 «Serbow, innych narodow poleglo nie malo.
 «Ani on Hektor Grekom, Hannibal Rzymianom
 «Nie byl tak nigdy srogi, iako ty poganom.
 «Tego sie uszy moye dosyc nasluchaly,
 «Oczy ich twarzy smetnych tez sie napatrzaly.
 «Iakie ciezkie wzdychania onie s tego mieli,
 «Ze od twej trochy ludu ten upad cierpieli.
 «Ktory oni na swoj lup, gdy go obaczyli,
 «Rozdzielali, naczyn sie barzo omylili.
 «Umyslili oskoczyc iako w polu ptaki,
 «Tak cie zwali z ludem twym zgola nieboraki.
 «Alec ono lakomstwo, ona mezna sila,
 «Umysl im on hardy pretko odmienila.
 «Co tuszyli z obozu twego zostac pany,
 «To swoj nazad wrocili bardzo oszarpany»¹³.

Să căutăm acum adevărul. El se poate deduce din însuși Paprocki, care, din norocire pentru noi, nu se

13) *Panosza, tho iest wyslawienie panow y paniat ziem Ruskich* (Krakow, 1575, în-4). — Veđi Balinski, *Studia historyczne* (Wilno, 1856, în-8); p. 334.

feresce de contradicțiuni. Urmărind textul narațiunii sale în traducerea latină a lui Lasicki, noi nu vedem în ea specificații, decât numai 6,000 de Moldoveni, sub comanda lui Dumbravă. Din documente se scie, că Dumbravă, după descapitarea lui Ionașcu Zbîerea, fu făcut mare vornic al țerii de jos. Se mai scie, că județul Iasului, asupra căruia veniau Polonii, era o parte din țera de jos. Prin urmare, Dumbravă comanda nu un detașament, nu niște avant-posturi, ci totă armata țerii de jos. Acea armată, comandată de Dumbravă, Paprocki dice, o mai repetăm, că erau 6.000 de ómenî. Noi îl credem astă-dată și, creșându-l, cată să încheiăm, cum că numai 6,000 de ómenî compunea totă óstea moldovenescă, cu care Ión-vodă respinse invasiunea polonă. În adevăr, peste doi ani de domniă, în 1574, fiind deja óre cum pregătit, și tot încă Ión-vodă nu putu aduna în pripă contra invasiunii muntene a lui Petru cel Schîop decât numai dela 9 pînă la 10,000 de Moldoveni: cum dară să fi putut aduna el mai mult de 6,000 la începutul domnirii sale, când nu avuse încă timpul nici de a se așeza pe tron ?

Încât privesce contingentul sangiacului de Ak-kerman, apoi el nu putea avé mai mult de 3,000 de ómenî, de vreme ce vornicul Dumbravă îl ținea mereu în avant-gardă, adecă îi dedia rolul unei treimi din totalitatea armatei.

Deci, totă óstea lui Ión-vodă, Moldoveni și Turci, erau 9,000. Puneți 10,000 . . . tot încă pînă la 60,000 în proză și pînă la 100,000 în versuri, distanța e enormă!

Abordăm acum numărul armatei polone, pe care Paprocki o reduce la 1,300 de ómenî. Ne ajunge a spune, că acéstă cifră se părea ridicolă chiar traducătorului Gorecki, care pune în loc de 1,300: «quator milia equitum plus minus».

Noi echilibrăm aceste două cifre, adoptând numărul mediu de 3,000. Erau 3,000 de «equiți», adecă nobili; dar în Polonia fie-care nobil ducea cu sine la resboiu cel puțin câte o slugă saă două, încât armata întregă, cu

bună cu reș, se putea rădica pînă la 6,000, ba și pînă la 10,000. După chiar mărturisirea lui Paprocki, în textul polon în proză reprodus mai sus, însuși Ión-vodă, basat, de sigur, pe raporturile spionilor seși, dicea că Poloniș erau în totul pînă la 10,000. Acesta dară este adevărul.

Tot așa de desnaturată în opul lui Paprocki este tótă expedițiunea Polonilor în Moldova; o expedițiune ciudată, despre care Maghiarul Forgacs, nu numai contimpuran, nu numai om de Stat bine informat, ci încă un istoric de tot imparțial, fiind că nu era nici Polon, nici Moldoven, dice atîta: «parva praelia nequiquam tentavere, multis «suorum amissis, praesertim in flumine cum fuga praecipites in undas agerentur.»

Trecem acum la istoria resboiului lui Ión-vodă cu Turciș în 1574. Din inamicș Poloniș devenind aliaș, Paprocki se apucă a asigura, cum că tôte victoriile Moldovenilor se operară prin vitejia Polonilor.

În bătălia dela Jilisce fură bătutș Munteniș. Paprocki dice că în fruntea avant-gardei lui Ión-vodă, adecă principalul instrument al victoriei, fuse Swierczewski. Munteniș încredințeză că i-a bătut vornicul Dumbravă. Cui să credem? Nouă ni se pare, că cei bătutș trebuiaș să fi cunoscut mai bine decăt ori-cine pe acela care-i bătuse și pe care apoi, prindendu-l, ei îl descapitară tocmai din acea cauză. În Archiva Statului, *Condica MSS. dela monastirea Vieroșului* pag. 102-3, se află înregistrat următorul document din 1575, August 22, emanat dela chiar domnul muntenesc cel învins la Jilisce. Originalul slavon l'am publicat noi în *Archiva istorică a României*, t. 1, nr. 53, încât ne mărginim a reproduce aice numai traducțiunea:

«Cu mila lui D-șeu Ión Alexandru, voevod și domn a tótă țera ungro-română, fiul marelui și pré-bunului Mirce-vodă, nepotul lui Mihné-vodă; dă domnia mea acéstă poruncă domnescă respectabilului dregător domnesc jupânul Ivașcu vel-vornic și cu fiilș seși câșș îi va dărui D-șeu; ca sa-i fie lui grindurile cu tôte siliscile

și cu toate bălțile și cu toate hotarele, cari grinduri fură domnesc și le hărăzise repozatul Radu-vodă vistierului Radu, tatăl respectabilului dregător domnesc jupân Ivascu vel-vornic, pentru a lui credincioasă și dreaptă slujbă; érá apoi în zilele domniei mele, prilejindu-ni-se resboiuri și bătălii cu Moldovenii, cari veniră asupra capului domniei mele cu înșelăciunea și viclenia vornicului Dumbravă, și fugind apoi acest Dumbravă vornicul în țera ungurască la Bator Ișțian voevodul Ardélului, mers'a atunci respectabilul dregător domnesc jupân Ivascu vel-vornic la Bator Ișțian, și cu multă bătaia de cap și cheltuielă a scos pe vornicul Dumbravă de l'a adus la domnia mea legat ca pe un trădător al sultanului și al domniei mele; în aceeași călătorie i s'a întâmplat de a da acolo în Transilvania peste Barbu fiul lui Benga, și l'a întors la credința domniei mele, făcându-ne să-l grațiam și să-i înapoim lui toate satele, proprietățile și Țigani de moștenire; érá după aceea acel Barbu găsi într'un document al nemului său silisile și grindurile de mai sus și le dăruie, fără nici o violență, înaintea domniei mele, menționatului dregător domnesc drept resplată pentru binele ce'l promise dela el când îl scosese din țera străină; decî și noi am dat acest crîsov menționatului boier respectabilului dregător domnesc jupân Ivascu vel-vornic, ca să-i fie lui, și fiilor săi, și nepoților săi, și strănepoților săi, acele grinduri și silisile cu toate bălțile și cu toate hotarele moșia ohavnică, de nune neatinsă, după decisiunea domniei mele, care am pus și marturi: jupân Négoe vel-logofet, și jupân Stan vel-spătar, și jupân Mitrea vel-vister, și Brat vel-comis, și Badea vel-stolnic, și Gonțe vel-paharnic, și jupân Stoica vel-postelnic; și ispravnic: Négoe vel-logofet; și am scris eu Négoe mic diacon în minunatul oraș Bucuresci, luna August 22, dela Adam anul curgător 7083.»

Deci, Świerczewski fu o nimica totă în bătălia dela Jilisce, în care, ca și în resboiul cu Polonii din 1572, rolul principal îl jucă vitézul vornic Dumbravă.

Tot favoritului său Swierczewski îi atribue Paprocki și victoria de lângă Lopușna. Neadevărul e vederat. În-suși autorul, contradicându-se neconținut, recunoște că abia în secunda bătălie de la Bender, adică mult mai în urmă după aceea de lângă Lopușna, Ión-vodă se hotărî pentru prima dată să acorde lui Swierczewski un comandament superior; ba încă și atunci cu ore-care sfîelă și într-o pozițiune ast-fel, încât să fie sub priveghierea principelui. Mai ține Paprocki că în acea bătălie de lângă Lopușna, afară de Cozaci se mai aflău vr'o 8000 de călărași moldoveni, adică totă trupa hatmanului domnesc. Ei bine! este oare probabil, ca un hatman național să fi primit fără murmur a se supune unui simplu căpitan venetic? este oare probabil ca însuși Ión-vodă, atât de popular și atât de diplomat, să fi cugetat măcar a manifesta un asemenea despreț pentru generalii moldoveni în favoarea unor subalterni străini? . . . Mai pe scurt, în bătălia de lângă Lopușna, ca și în acea de la Jilisce, Swierczewski se ilustră numai în ochii lui Paprocki.

Pe când Ión-vodă stetea de'naintea Benderului, se petrecu un eveniment, despre care istoricul nostru vorbește așa: «Sechshundert Kosaken aus den Fussknechten, die kuene Wagehalse waren, kamen unter die Tuer-kische Stad Bialogrod etc.» Lectorul se întreabă cu mirare, de unde provin acești 600 de Cozaci de cei pedestri, de dată-ce cei 1200 veniți la începutul războiului în ajutorul lui Ión-vodă erau toți călări, «Ritter» după propria lămurită mărturisire a lui însuși Paprocki. De unde? Istoricul polon, atât de limbut în alte ocazii, lasă aci o neiertată lacună, care trebuie completată prin următoarele două autorități: 1. În scrisoarea vizirului Mahmed-Socolli, ce am publicat-o din manuscript în Arhiva Istorică a României, t. I. nr. 47, se ține: «Cum ille iniquus et reprobus adiungeret se ad prodicionem lwan nemp Palatinus Moldaviensis, videretque milites Caesaris esse imparatos, impetum in Tehiniensem (provinciam) faciens, agricolasque et pastores in campo trucidans; statim Poloni quoque, viginti quinque cae-

«loces instructes, et milites imponentes, impetum in Albam-Nester fecerunt, inciderunt et devastaverunt.»

2. O cronică cozacă arătă anume, că în capul acelei marine venite în sprijinul lui Ión-vodă, pe când stetea lângă Bender, era anume Cozacul Pokotilo ¹⁴). Iată ce fel de încurcătură ne întîmpină adesea în prolixa narațiune a pré-lăudatului Paprocki, care, pentru a merita numele de făntână istorică, trebuie mai 'nainte distilat picătură câte picătură prin alembicul criticeii.

Ce-va mai jos, după ce povestise retragerea lui Ión-vodă dela Bender la Huși, Paprocki ȑice de o dată că, voină a merge acum întru întîmpinarea Turcilor cari trecuseră Dunărea, principele lăsă la o parte asediul citadelei dela Bender. Dar el nu mai era lângă Bender, de vreme ce mai 'nainte de trecerea Turcilor se retrăsese deja la Huși! Ș'apoî cum să fi putut el a mai asedia o citadelă ori-și-care, de vreme ce însuși Paprocki declară că, ajungînd la Huși, concediasse tótă infanteria, iar tótă cavaleria o avea trimisă la trecătórea Dunării? Ședînd în Huși, fără infanterie și fără cavalerie, Ión-vodă asedia Benderul: ce galimațiă! Cum óre să ne putem orienta pe'ntre asemenea non-sensuri? D. Laurian, comentînd acest pasagiũ, crede că, pe cînd Ión-vodă se odihnea în Huși, Cozacii ei-singuri ar fi ramas de'naîntea citadelei dela Bender ¹⁵). Dar o miiă de ómeni, milităresce vorbind, nu e chip a asedia o fortăreță! Așa dară, unicul mod de a descurca adevărul, este de a presupune, că atunci cînd Ión-vodă ședea în Huși, cînd infanteria moldovenescă era concediată, cînd cavaleria stetea la Dunăre, susținută—precum arătă cronicile cozace,—de flotila lui Pokotilo; tot atunci Cozacii cei călări ai lui Swierczewski vor fi jefuit prejmetele Benderului, ceea ce Paprocki iperbolisă sub pomposul nume de asediul citadelei. Așa cel puțin am priceput'o noi.

14) Maciejowski, *Pamiętniki o dziejach Słowian* (Petersburg, 1839, în-8) t. I, p. 295.

15) *Istoria Romanilor* (Iasi, 1853, în-8) t. 3, p. 80.

Nu mai limpede, ba p^ote și mai confusă e descrip^{ti}unea bătăliei dela Cahul. Ca și în privința acelei dela Jilisce, Paprocki nu specifică nici măcar numele localității, care în ambele casuri nⁱ-ar rămâne necunoscut, de n'am avé recurs la câte-va fericite documente și la cronică lui Urechia. Bătălia avu loc în fața Isakci — dice Paprocki, adecă, neap^{er}at, pe țermul oriental al lacului Cahul, — deși o spune nu Paprocki, ci numai cartă geografică. Armata moldovenescă, dice éráși Paprocki, era împărțită în trei corpuri deosebite: cavaleriă, infanteriă și Cozacî. Dar cine din ei ocupa stânga? cine drépta? cine centrul? Paprocki nu răspunde la aceste întrebări. Să vedem în ce chip s'ar puté completa o lipsă atât de esențială, și — observați bine — s'ar puté completa din însuși Paprocki. El dice, că Ión-vodă se ținea în persónă cu pedestrimea, însă trecea câte o dată și la Cozacî, dar din neîncredere nu se apropia de loc de cavaleriă. Prin urmare, infanteria stetea în centru. Mai apoi Paprocki mai dice, că Ión-vodă mai 'nainte de începerea bătăliei, urcase în doé rînduri o înălțime de pe țermul lacului, adecă la drépta oști. Prin urmare, la drépta se afla Cozacî, iar cavaleria la stânga; căci să fi stătut cavaleria la drépta, Ión-vodă neîncređându-se în ea, n'ar fi urcat acea înălțime. Iată în ce mod o analiză istorică e în stare de a străbate pînă în obscuritatea cea mai profundă. Să cercetăm acum cifra armatei moldovene. Paprocki dice, că afară de cei 1200 de Cozacî, tótă óstea lui Ión-vodă era 30,000. Tot el lămurisce, că pedestrime era 20,000. Cum dară p^ote să dică tot el, cumcă cavaleriă să fi fost 13,000 sub comanda părcalabului Jeremia, și mai mulți alți pe carî la finitul bătăliei îi împrăștiă sosirea Tătarilor? Cum așa? De óră ce tótă óstea era 30,000, din care infanteriă 20,000, apoi e matematicesce cert, că cavaleriă, peste tot, nu putea fi mai mult de 10.000, din carî părcălabul Jeremia, ca unul ce comanda numai prima liniă, nu putea avé mai mult de 5,000. E de mirare. cum nici unul din istoricii noștri n'a cores o eróre atât de pipăită. Dar lăsând la

o parte cele-lalte inesactități mărunte din descripțiunea bătăliei dela Cahul, și pe cari le-am îndreptat după puțință în însuși textul scrierii noastre, să mai notificăm aci numai pasagiul următor: «Auff der andern seiten «wurden sie (die Walachen) auch von Tattern, und dem «gantzen Tuerkischen Hauften uberfallen, den als sie (die «Tattern) merckten das inen das Geschuetz nicht scha- «den mochte, kamen sie alle aus dem Thal herfuer. . .» De unde veniră acești Tătari? întrebarea este: din față sau din dos? Sensul literar al narațiunii lui Paprocki îndemnă a crede, că ei făceau parte din însăși armata turcă și, prin urmare, lovira stânga Moldovenilor anume din față. Cu toate astea, noi scim din Urechia, că, după perderea bătăliei, Ión-vodă se retrase la satul Roșcanii, ars cu câte-va momente mai înainte de cătră Tătari. A se retrage pôte cine-va numai în dărît: prin urmare, pentru ca să fi putut arde Roșcanii, Tătarii trebuia să fi sosit deja în cursul bătăliei, lovind stânga Moldovenilor anume din dos. . .

Finim. Paprocki este un isvor neapărat pentru istoria militară a lui Ión-vodă, încât, decă noi nu-l reproducem aci întreg, cauza este că l'a retipărit deja, de curând, nemșese și în ambele traducțiuni latine, neobositul nostru biblioman d. Papiu. Cu toate astea, prețioasă pentru un istoric, opera lui Paprocki nu pôte avé nici o valóre pentru un lector ordinar, care nici o dată nu va fi în stare a descifra adevărul într'un nămol monstruos de minciuni.

VIII

Ionașcu Zbierea, Iosif Veveriță, Lupe Huru.

Grupăm în această notă la un loc câte-va detalii asupra tuturor acestor boieri, legați cu istoria lui Ión-vodă.

1. Urechia dice numai atâta, că Ionașcu Zbierea fu

descapitat în ziua Pascilor îndată după încoronarea lui Ión-vodă. Dar cine fu acest Ionaşcu Zbiera? — cronicarul tace. Din documentele lui Bogdan, predecesorul lui Ión-vodă, înregistrate în număr de trei în *Condića Nr. 1015* din Archiva Statului, ne încredinţăm că acest personagişu ocupase cea mai înaltă demnitate militară în Moldova, ca «mare vornic al ţerii de jos». Din documentele lui Ión-vodă, din aceiaşi Condića, ne încredinţăm că îndată după descapitarea lui Zbiera îi succese în demnitate Dumbravă. Se nasce întrebarea: din ce cauză să fi destituit şi supliciat Ión-vodă pe un aristocrat atât de puternic? Răspuns, în parte, îl găsim la Forgacs: «Quibus omnibus patratis, Ioannes Regulus «Turcarum exercitum dimisit, nobiliores autem praecipuae «auctoritatis viros, praesertim Bogdano studiosos, more «quodam gentis omnes trucidavit». Aşa dară Zbiera era un afidat al destronatului Bogdan, încât Ión-vodă, firesce, nu putea să-l lase în mână cel mai înalt post al ţerii, pentru care se cerea un om devotat noiei stări de lucruri, precum era, bună-óră, Dumbravă. Dar destituţiunea nu era óre de ajuns? de ce mai trebuia descapitarea? Acéstă extremă măsură se esplică prin împregiurarea invasiunii Polonilor în Moldova. Cu câte-va mii de ómeni, Mielecki ar fi cuteđat el óre a trece Nistrul, să nu mai fi avut alte speranţe? Apoi trecend Nistrul, de ce óre nu merse d'a-dreptul asupra Sucevei, ci se pogoră pe Prut în direcţiunea ţerii de jos, în care vornicise Zbiera? E vederat, că generalul polon, nesciind încă nimica de descapitarea acestui boier şi de înlocuirea lui prin credinciosul Dumbravă, compta pe promisiuni ce i le-ar fi dat fostul mare vornic de a uni armata ţerii de jos cu óstea de invasiune. . . .

2. Din documente se vede că Iosif Veveriţa fusese de'ntru'ntăiū mare boier la curtea fiilor lui Petru Rareş; apoi se vîndu lui Alexandru Lăpuşnéul, apoi se vîndu lui Despota, apoi trădă şi pe acesta în favórea lui Stefan Tomşa. Cronica lui Urechia dice că, fugend cu Tomşa la Leopole, el ar fi fost descapitat acolo. Nu e adevé-

rat, saŭ mai bine, este o greșelă făcută de copistul croniceî, care vëdënd frasa: «Tomșa-vodă a trecut la «țera Leșescă cu sfetnicii seî, cu Moțoc vornicul și cu «Spancîoc Spatar și cu Veveriță postelnicul», adause numele lui Veveriță și cu câte-va rînduri mai jos cătră frasa: «î-a tăiat capul Tomșei, lui Moțoc vornicul și lui Spancîoc spatarul». În adevër, din acte oficiale se scie pozitiv, că descapitați fură numai Tomșa, Moțoc și Spancîoc ¹⁶⁾: iar următorul document dela regele Sigismund-August, înregistrat în *Acta Castrensia Leopolesia*, MS. în Archivul din mănăstirea Bernardinilor în Leopole, t. 334, p. 179-80, probéză că Veveriță, scăpând din Moldova în Polonia, retăcia acolo în fruntea a nisce hoți în curs de mai mulți ani:

«Oblata mandati occasione Valachorum actum în C. «inf. L. feria tertia ante festum S. Bartholomej Apostoli «proxima Anno Domini M. D. LXX.

«Zygmunth Augusth z Boziy laski Krol Polski etc. «Wszystkim w obecz y kazdemu z osobna thak duchownego iako y swieczkiego stanu przelozonim Woevodom Casthellanom Stharosthom Podstarostom Burgrabiom «Woytom Bormistrzom Raicom Kniaziom vatamanom y «wszytkiego przelozentsva ludziem, takze tez y inem «wszytkiem poddanim naszym pod panowaniem y rozkazaniem naszym bendacym wdziecznie y wiernie nam «milym laske nasze Krolewska. Wdziecznie y wiernie nam «mili. Oznaymuie nam Woiewoda Woloski przez pisanie «y posla swego, ze poddani iego zbiegowie z Woloch mianowicie Malczy, Weweriza y Haran, ktory ieszcze za oyca iego zdradi pod panem swym czynili, iako y terasz walesaiac sie po granicach wegierskich y naszych ziem «ukrainnych zamyslaia cos przeciwko panu woiewodzie y «zas nieiaki rozruch y niepokoy ziemi iego uczynia, to «on wiedzac uczickl sie do nas z prozbami swemi abysmy «go od takiego niebezpieczenstwa ochronili, a te zbiegi «precz z ziemie naszej wypiedzili a niedopuszczali swa-

16) Barancz, *Pamiętnik dziejow polskich* (Lwow, 1855, in-8; p. 25.

«wolenstwa y zdrady ym przywodzić przeciw panu swe-
 «mu przezeczonemu woewodzie wołoskiemu, czo my
 «widzac byc powinnością nasza wedlia przemierza który
 «mamy z panem woiewoda y z ziemia iego wołoska, roz-
 «kazuiemy w. waszym iako poddanym naszym aby w. wasze
 pilna a bendliwa piecza o tech zbiegach mieli a wywy-
 «dziawszy o nich z ziemi naszej wypędzić rozkazali, y
 «tak . . . iakoby pan woiwoda od nich też ziem naszych
 «zadnego niebezpieczeństwa y trudności niemiał. A inak
 «pod łaską naszą aby niebyło. Roku panskiego . . .
 «panowania naszego XXXX.»

Alungat din Polonia, Veveriță se întorse în Moldova
 și scăpă de disgrația lui Bogdan-vodă, făcându-se că-
 lăgar.

3. Epistola vizirului Mehmed-Sokolli, vorbind despre
 Moldovenii cei fugiți peste Nistru în urma peirii lui
 Ión-vodă, dice: «quam primum autem Ivanum esse cap-
 «tum decollatumque Polonis innotuit, mox ducentis mi-
 «litibus missis, socerum Ivani provissorem Choczimen-
 «sem, coniugem, thesaurum, bonaque universa, necnon
 coniuges septem boierorum, viginti septem curribus
 «imponentes, in Poloniam abstulistis.» Deci, socrul lui
 Ión-vodă fu părcălabul de Hotin, carele scăpă apoi în
 Polonia. Din documente se vede că, din cei doi părcă-
 labi de Hotin la 1574, Ieremia Golia însoțise pe Ión-
 vodă în războiu și peri în bătălia dela Cahul, încât nu-
 mai cel-lalt părcălab, anume Lupea Huru, rămas în
 Hotin, putea fi socru al principelui și a fugi peste
 Nistru.

IX

Cronicarul Urechia.

Din vederea d-lui Cogălnicenu, și a tuturor câți au scris
 pînă acum mult-puțin asupra istoriei literaturii noastre,
 scăpă următorul pasagiū din Cronicul Vlacho-Moldo-Ro-

mănesc al lui Cantemir, t. 1, p. 103: «Urechia aŭ trăit «și aŭ scris pe vremile lui Aron-vodă Tiranul, într'a că-ruia domnia și sfârșitul istoriei sale face.» Cine ôre putea să scie acêsta măi bine decât Cantemir, destul de apropiat prin timp de epoca lui însuși Urechia, dela care nu trecuse atunci nici un secol, și ca Domn având la dispozițiune manuscriptele cele măi corecte ale croniceî?

Așa dară autorul croniceî fu anume Nistor Urechia, mare logofet sub Aron-vodă, redevenit număi mare-vornic sub domniî succesivî din familia Movilescilor, precum veđi documentul ce l'am publicat în Archiva istorică a României, t. 1, nr. 28.

E sigur însă, că el nu avuse timp de a-și redacta definitiv opera, lăsând număi nesce extracte și notițe imprăștiute, pe carî un altul, măi probabil însuși fiu-seu Grigorie Urechia, le va fi redus măi în urmă într'o ordine sistematică. Dovêda cea măi bună de redacțiunea croniceî deja după mórtea lui Nistor, este următórea. Sub domnia lui Stefan cel Mare se naréză invasiunea de peste Nistru a hatmanilor cozăcescî Loboda și Nalivaico. Cozacii nu esistaŭ încă de loc pe când trăia Stefan cel Mare; dar cu tóte astea, precum se scie din Heidenstein, Bielski, Paprocki, din toți istoricii poloni și din tóte cronicelê cozace, Nalivaico și Lobodă, doi hatmani cozăcescî, făcură în adevêr o invasiune în Moldova. . . în anul 1596. E vederat că redactorul cel posterior, gășind o notiță fără dată despre acest eveniment, îl atribui pe ghicite timpului lui Stefan cel Mare.

Cumcă Nistor Urechia fusese în juniă uricar la Curtea lui Ión-vodă, am probat'o prin documentul publicat în Archiva istorică a României t. 1, nr. 164. Acéstă impregiurare dă un preț special aceluî capitol din cronică, unde se povestesc domnia eroului nostru. Să observăm însă, că aice, ca și în tótă opera, textul nu e de mâna lui Nistor, ci completat și adăugat de cătră redactorul cel posterior, pe basa croniceî polone a lui Paszkowski. Decî, o adevêrată valóre pot avé pentru noi număi acele

pasage ce nu le găsim în Paszkowski și cari, prin urmare, sînt originale ale lui Urechîa, precum anume despre insula Rodos, despre Ionașcu Zbierea, despre satul Roșcani, etc.

X

Vintilă, vodă.

Peste câte-va zile după peirea lui Ión-vodă un celebru diplomat, Frances de origine și petrecător în misiune politică la Viena, scriea către un Engles următoarea epistolă, necunoscută predecesorilor noștri și din care se vede, între altele, cât de mult se interesa atunci totă Europa de ceea ce se petrecea pe termii nordici ai Dunării:

«Quoniam vestri multa scribunt de tumultibus nuper
 «excitatis în Moldavia, quorum pleraque sunt falsa, volo
 «tibi indicare, quid de ea re hic habeamus. Credo te antea
 «audivisse quendam Ioannem Armenium fretum auxiliis
 «Turcicis ante biennium occupasse Moldaviam, pulso
 «Vaivoda, qui in ea regnabat. Alexander Vaivoda Transalpinæ
 «(quæ est altera pars Valachiae) egit Constantinopoli, ut hic
 «Armenius Moldavia pelleretur, et frater ejus Petrus in
 «ipsius locum sufficeretur: quod ubi audivit Armenius,
 «Alexandrum repente invasit, ac profiligavit, et Bucurestum
 «ejus regiam occupavit, ibique Vaivodam constituit quemdam
 «Ventilam Petraschk. Verum Turcae collectis postea copiis,
 «controversiam hanc dirimerunt, et miserum Armenium
 «desertum a suis, Constantinopolim captivum abduxerunt,
 «Moldaviae autem praefererunt Alexandrum quendam,
 «hominem plane senem, qui ante multos annos ibi regnaverat:
 «jamdudum autem a Turco asservabatur in turri, quæ imminet
 «faucibus Ponti Euxini, quam nominant turrim maris Nigii.
 «Dicunt multas naves Germanicas ex ea classe,

«quam Hispani apud Cantabros instruunt, sive sua voluntate, sive disiectas tempestate appulisse in Angliam, ubi statim fuerunt ita infectae illo vestro aëre haeretico et Hispanis infesto, ut inde in Zelandiam ad Geusios navigaverint. Bene vale et amicos saluta. Viennae dec. die Julii 1574.» ¹⁷⁾

Acest document cuprinde d'întâiū doë detalii pré-interesante și de tot necunoscute de aiurea: 1) că Turcii ascundeau oribila peire a lui Ión-vodă, ocursoasă contra cuprinsului capitulațiunii, prin care i se asigurase retragerea la Constantinopole; 2) că Pórta Otomană, începând din esperiință necapacitatea lui Petru cel Schiöp, cât p'aci era să trimită în Moldova alt domn, un bătrân numit Alexandru, netrecut în cronicile țerii, dar carele domnise în adevăr prin revoltă vr'o câte-va ȕile în Moldova tocmai în timpul lui Ștefan cel Tânăr, părintelui lui Ión-vodă, precum arétă limpede un document dela Alexandru Lăpușnénul, din 1560, Martie 21, în Condica Nr. 1015 din Archiva Statului, pag. 122.

Dar partea fără îndoială cea mai importantă din scrisórea lui Languet, este mențiunea luării Bucuresciului și a instalării lui Vintilă-vodă pe tronul Țerii-Românesci; doë fapte de tot omise în Paprocki, Isthuanfi, cronica turcă, Gorecki, și în toți cei-lalți, dar înregistrate—lucru fórte semnificativ—în înseși analele muntene în următorul mod: «Când a fost al patrulea an din domnia lui Alexandru-vodă, luând frate-seu Petru domnia la Moldova, fost-a poruncit la Dumbravă Vornicul și la tótă boerimea Moldovei, ca să vină înainte la Focșani. Atuncea Alexandru vodă încă a eșit la întimpinarea lui Petru-vodă frăține-seu de a făcut ospet la sat la Săpăteni; iar Dumbravă Vornicul cu tótă curtea Moldovei ei au venit la Petru-vodă să se închine, iar dacă s'au apropiat, ei fără veste au lovit pe Petru-vodă și pe frate-seu Alexandru, gonind pe Petru-vodă pînă la Brăila, iar

17 Languet, *Epistolae politicae et historicae ad Ph. Sidnaeum, equitem Anglum* Lugd. Batavorum, 1646, în-16 p. 160—161.

«Alexandru vodă a fugit la oraș la Floci; Moldovenii încă făcând această isbândă s'au întors la margine la Ionașcu-vodă. D'aci atunci Ionașcu-vodă a trimis pe Vintilă-vodă cu mulți lotri, ca să fie Domn în Țera-Românească; și a intrat (Ionașcu-vodă) în cetatea din București, ședând acolo 4 zile. Alexandru-vodă încă a trimis pe o seamă de boieri ai lui cu oște, anume Dragomir vornicul și Mitrea comisul și Bratul paharnicul și Ion Paharnicul, de au lovit pe Vintilă-vodă și pe acei lotri fără de veste, și atunci au perit Vintilă-vodă și acei lotri toți; și iar a venit Alexandru-vodă în scaun în București și a adus în țară un bir ce i-au ținut oia secă . . » (Vezi Magaz. istoric; t. 4, p. 275).

Epistola lui Languet completează această narațiune într'un punct esențial: ea arată, și o arată numai ea singură, că Vintilă-vodă fu fiul lui Petrașcu cel Bun și, prin urmare, frate cu Petru Cercel și cu Mihail cel Viteaz.

XI

O istorie necunoscută a lui Ión-vodă.

Istoricul polon Starowolski, în *Sarmatiae Bellatores*, § LXXI, dice: « . . Magnanimo Ivoniae, Valachiae Palatino, cuius res gestas, în vita Sigismundi primi, libro «quarto, sufficienter descripsimus.» Așa dară, el scrisese o biografie a lui Ión-vodă, pe care a alătură, ca appendice, la opul său despre regele Sigismund I. În adevăr, există de nume o scriere a lui Starowolski intitulată: *De Rebus Sigismundi Primi Poloniarum Regis Invictissimi virtute et auspicio, gestis, libri quatuor*, publicată la Cracovia în 1616 în-4; așa o citează Wiszniewski, t. 8, p. 152; dar însăși cartea e atât de rară, încât eu unul n'am putut-o găsi nici într-una din bibliotecile cele mari

din Polonia. Noë ni se pare, că Fredro se basază anume pe Starowolski în acele pasage, în cari diferesc de modul de espozițiune a lui Paprocki.

XII

Strămutarea capitalei din Sucéva la Iași

Heidenstein și Strykowski afirmă, cumcă tronul fu strămutat din Sucéva la Iași de către Alexandru Lăpușnénul în 1564, pentru că vechea capitală aducea aminte sumbrului principe usurpațiunea lui Despota. Heidenstein și Strykowski fură reu informați. Aprópe tóte crisóvele Lăpușnénului, după 1564 și pînă la 1568, anul morții sale, sînt datate din Sucéva. Cumcă însuși Iónvodă găsi capitala acolo, o mărturisesc lamurit Isthuanfi și Forgacs. Dar lăsând la o parte tóte cele-lalte, doë documente păstrate în original în Archiva Statului ne permit a dehni chiar luna strămutării capitalei din Sucéva la Iași. Iată-le:

1. «Ioan voevoda etc. oze dadoch i vratich gospodstvo mi sviatomu naszemu monastiru taslovskomu selo svoe na imia Tatesczii na Solonom Taslovia, czto toe selo «pravoe kuplenie bilo Petru voevodi i danie viszerecze-
«noe molbi i nepravedno poruszeno bilo nekako, a gos-
«podstvo mi izobriasztu-mi po istinie, paky pomilovach sviatago chrama v udrezenie vieczno, kako da est s vsem dochodom reporuszeno etc. pis u Soczavi vlato 7080 avg 8. † Gospodin recze. † Berhiacz logofet uczil.
« Iscăltura uricarului: † Urekia.»

2. «Ioan voevoda etc. dali esmi semu Tziganinu na imia Nicola tretaa czast selo ot Boloteschi, i brod za «mlin u Putna, czto on sobi kupil za 120 zlat tatarskich «escze pri dni Alexandra voevodi ot Toma i sestra ego «Stana i nepot ich Dumitru, koli zaplatil Toma sebie

*glav, i da est emu i s vsem dochodom, in da sia ne
 *umiszaet pred sim listom naszim, pis u Ias v liato-
 7081 ok 5. † Sam gospodin. † Golia velikii log. uczil.
 *† Popa pis.»

Se scie, că anul, numerat dela zidirea lumii, se înce-
 pea dela Septembre. Din cele două documente de mai sus
 vedem capitala încă în Suceva în luna lui August anul
 7080 și deja strămutată la Iași în Octobree anul 7081:
 prin urmare, translațiunea se operă în luna lui Septem-
 bre, pentru a inaugura începutul anului în nouă reșe-
 dință. În Septembre 1572 Iașul devenise capitala Mol-
 dovei.

FINEA NOTELOR

POST-SCRIPTUM

LA A 2ª EDITIONE

În «Istoria Românilor», t. 3 p. 122—123, d. Alexandru Xenopol dice, că a utilizat pe al meu «Ión-vodă cel Cumplit», culegând din el «grăunții de aur ce trebuie să'î spele îndelung din năsipul râurilor».

Am cuvintele mele pentru a nu primi o asemenea «spălătorésă», căci găsesc pe socotela'î următoarele:

La 1885 d. Xenopol presintând la premiū cartea sa «Teoria lui Rösler», Academia Română mă însărcinase pe mine cu examinarea acelei lucrări, despre care eu m'am și rostit atunci în următorul mod:

«Teoria lui Rösler este o negațiune pînă la probă contrariă. Dacă nu-mi demonstrați continuitatea elementului românesc în Dacia lui Traian—dice Rösler—eu neg această continuitate.

Bună saū rea, negațiunea se susține pe cât timp nu vine cine-va s'o dărime printr'o sistemă de doveđi. «Ăcestă sistemă trebuie să cuprindă cel puțin una din doē:

1. saū noue fântăne istorice, descoperite în urma lui Rösler;

2. saū studjul comparativ al limbei române, în care «se cuprinde întréga neîntreruptă istoria a naționalității nōstre, începēnd dela colonisare și pînă astăđi.

«Ei bine, pe de o parte d. Xenopol n'a descoperit
«contra lui Rösler nici o nouă fântână istorică, ci numai
«sucește pe cele de-mult cunoscute, ba încă mai adesea
«le întrebuițează după citațiunile altora, fără a le fi
«supus unei proprie critice directe; pe de altă parte
«Domnia-sa nu e nici o fărîmă de linguist, și chiar fuge
«de linguistică, iar când cutăzează a se apropia de ea—co-
«mite erori ne mai pomenite.

«Iată de ce, resumându-mă în două cuvinte, cartea
«d-lui Xenopol are puțină valoare științifică; iar dacă o
vom privi numai ca operă literară — e scrisă așa și
«așa».

(Vezi *Analele Academiei Române*, seria II, tom. 7,
secțiunea I, pag. 182).

Peste câți-va ani, la 1893, d. Xenopol concurează din
nou, ba încă de astă-dată la premiul cel mai mare, presin-
tând Academiei o *Istoriă a Românilor* în șese tomuri.
Raportor nu eram eu, ci d. Vincentiș Babeș, care —
competente cum este în materia istorică și literară —
propunea cu căldură încununarea celor șese tacâmuri
de păpară tachigrafică. Luând parte la desbaterea ra-
portului d-lui Babeș, eu am ținut atunci o lungă cuvîn-
tare, din care *Analele Academiei* (Seria II, tom 15,
pag. 249, 250) au publicat un fel de scurt resumat, și în
care am arătat că:

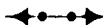
1. «cartea d-lui Xenopol este de o extremă superficiali-
tate»;

2. «îi lipsește fondul, cunoștința isvórelor și critica ;

3. însuși stilul e foarte negles, chiar agramat .

Față cu aprobarea d-lui Vincentiș Babeș și cu desa-
probarea mea, a urmat o cădere la 1893 ca și la 1885.

De aci rezultă că pentru «lón-vodă cel Cumplit» se
cere o spēlătóresă ce-va mai vrednică decât d. Xenopol.

I N D I C E

	PAG.
Prefața la a 2-a edițiune	VII
Prefața primei edițiuni	IX
Introducere: Europa în septima decadă a secolului XVI	XI

Ión-vodă cel Cumplit

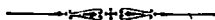
I. Aventurierul	19
II. Domnul	42
III. Căpitanul	79
IV. Catastrofa	134
V. După el	181
Epilog	212

Note

I. Originea lui Ión-vodă	216
II. Ión-vodă în Lublin	221
III. Ión-vodă în 1564-1565	222
IV. Cătră capitolul I § 12	224
V. Un document important	225
VI. Portretul lui Ión-vodă	228
VII. Istoria militară a lui Ión-vodă de Paprocki	229
VIII. Ionașcu Zbierea, Iosif Veveriță, Lupe Huru	241
IX. Cronicarul Uzechya	244
X. Vintilă-vodă	246
XI. O istorie necunoscută a lui Ión-vodă	248
XII. Strămutarea capitalei din Suceva la Iași	249

Gravure

I.	Ión-vodă cel Cumplit.	
II.	Teatrul resbóielor lui Ión-vodă 1572-74	76
III.	Iscălitura lui Ión-vodă	45
IV.	Moneta lui Ión-vodă	28
V.	Cozacul dela Nipru	83
VI.	Ordinea primitivă a bătăliei dela Jilisce . . . , . .	97
VII.	Ordinea concavă în bătălia dela Obertin.	
VIII.	Ordinea bătăii dela Bender	125
IX.	Ordinea armatei moldovene în bătălia dela Cahul .	148
X.	Genealogia lui Ión-vodă	183
XI.	Genealogia lui Vintilă-vodă	210
	Post-scriptum la a 2-a edițiune	251

OPERELE D-LUI B. PETRICEICU-HASDEU

1. **Vięta și scrierile lui Luca Stroici** ; Bucuresci, 1864, în-16.
2. **Filosofia portretului lui Țepeș** ; Bucuresci, 1864, în-16.
3. **Analise literare externe** : Wolf, Raicevich, Eutropius, Palauzow etc. Bucuresci, 1864, în-16.
4. **Micuța, o nuvelă satirică** ; Bucuresci, 1864, în-16.
5. **Ión-vodă cel Cumplit** ; cu un portret și 10 gravure ; Bucuresci, 1865, în-8.
6. **Shylock, Gobseck și Moise** ; studiu literar ; Bucuresci, 1866 în-8.
7. **Talmud** ; studiu filosofic ; Bucuresci, 1866, în-8.
8. **Industria națională față cu principiul concurenței** ; studiu politico-economic ; Bucuresci, 1866, în-8.
9. **Răsvan-vodă** ; dramă istorică în 5 acte în versuri ; Bucuresci, 1869, în-8. Edițiunea III.
10. **Istoria toleranței religioase în România** : Protestanți, Catolici, Mahometani, Lipoveni și Jidani ; edițiunea 2, Bucuresci, 1865, în-8.
11. **Satirul** ; diar umoristic ; Bucuresci, 1866, în-fol.
12. **Archiva istorică a României** ; Bucuresci, 1865 — 1867, în-4, 4 tomuri mari.
13. **Poesii** ; Bucuresci, 1873, în-8.
14. **Istoria critică a Românilor** ; tomul I-iú, a 2-a edițiune. În-4 mare în 2 colóne fără linie.
15. **Principie de filologia comparativă**. Curs ținut la facultatea de litere din Bucuresci. Aú eșit numai patru lecțiuni.
16. **Fragmente pentru istoria limbei Române. Elemente dacice I. Ghiuj**.—Bucuresci, 1876, în-8.
17. **Fragmente pentru istoria limbei Române. Elemente dacice II. Ghiob**.—Bucuresci, 1876, în-8.

18. Boudouin de Cuartenay și dialectul Slavo-turanic din Italia. — Cum s'aŭ introdus slavismele în limba Română? — Notița lingvistică — București, 1876, în-8.
19. Ȣina Filma. Goții și Gepidiŭ în Dacia. — Studiŭ istorico-lingvistic, București, 1877, în-8.
20. Columna lui Traian. Revistă mensuala pentru istoriă, lingvistică și psicologia poporană. 5 tomuri.
21. Trei crai dela resărit; comediă în 2 acte, București, 1879, în-16.
22. Originile Craiovei 1230—1400. București, 1878, în-8.
23. Cuvente den bătrâni. Tom 1. Limba română vorbită între 1550—1600. Studiŭ paleografico-lingvistic; 448 pag. în-8 maj.
24. Cuvente den bătrâni. Tom 2. Cărțile poporane ale Românilor în secolul XVI. Studiu de filologie comparativă. Pagine XLVI și 768 în-8 maj.
25. Cuvente den bătrâni. Suplement la tomul 1. Controverse.
26. Oltenescele. Craiova, 1884.
27. Revista Nouă, sub direcțiunea lui *B. P. Hasdeŭ*, 6 tom. în-4.
28. Sic Cogito. Ce e viața? Ce e mórtea? Ce e omul? Studiŭ de filosofie spiritistă. București, 1892.
29. Etymologicum magnum Romaniae; 3 tomuri mari în-8 în 2 colóne.
30. Psaltirea lui Coresi. — Zilot Românul, etc.

